

Носиржон Охунов

ЖОЙ НОМЛАРИ ТАЪБИРИ

ТОШКЕНТ
"ЎЗБЕКИСТОН"
1994

63.3(2У)

О 94

Муҳаррир: З. Ҳакимова

ISBN 5-640-017009-0

О $\frac{1805080000-38}{М 351 (04) 94}$ 94

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1994

Кириш

Тилимизнинг лугат таркиби атоқли отларга бой. Уларнинг салмоқли қисмини жой номлари ташкил этади. Жой номлари илмий тилда топонимлар дейилади. Дарҳақиқат, топоним сўзи грекча топос — жой, онома — ном сўзларидан ташкил топган бўлиб, жой номи маъносини англатади. Топонимлар яна жуғрофий номлар деб ҳам юритилади. Топонимика — жой номларини ўрганувчи соҳанинг номидир.

Жой номлари кўп ва хилма-хилдир. Жой номларига аҳолининг яшаш масканлари, сувликлар, ер юзалари номлари киради. Ўрмон, тўқай, саҳро, яйлов, йўл, дала, дашт номлари ҳам жой номлари ҳисобланади. Жой номларининг доираси юқорида айтилганлар билан тугамайди, албатта.

Аҳоли яшайдиган жойларнинг номлари фанда ойконимлар (грекча ойкос-уй, тураржой), сувликлар номи гидронимлар (грекча гидро-сув), ер юзаларининг номи оронимлар (грекча орос-тоғ), ер, дала номлари агронимлар (грекча агро-дала), йўл, сўқмоқлар номи драмонимлар (грекча дромос-йўл) номи билан юритилади.

Аҳолининг яшаш масканлари номларида, қайд этганимиздек, халқнинг иқтисодий турмуш тарзи, шуғулланувчи касб-кори, хўжалик фаолияти ҳам маълум даражада ўз аксини топади. Вақтлар ўтиши билан ҳунар-касблар ўзгариб кетиши, маълум ҳудуддаги аҳоли ўша касб-кор билан шуғулланмай қўйган бўлиши мумкин. Лекин касб-ҳунарни ифодаловчи жой номлари ўтмишдан "эсдалик" сифатида сақланиб қолаверади. Мисгарлик, Кўнчилик, Эгарчилик, Жиякчилик, Тақачилик, Ўқчи, Милтиқсоз, Бўрчилик, Кетмончилик, Чармгаргузар, Тандирчи, Совунгарлик сингари қишлоқ, маҳалла номлари бунинг исботи бўла олади.

Қишлоқ, маҳалла, гузар, кўча номлари (ойконимлар)нинг аксарият қисми жойнинг рельефи, ўсимликлар дунёси, ҳайвонот

олами, тупроқнинг хусусиятига боғлиқ ҳолда вужудга келади. Буларга Жарқишлоқ, Жартепа, Жармаҳалла, Чуқурқишлоқ, Чуқуркўча, Тепақишлоқ, Даштқишлоқ, Жийдақишлоқ, Яккатут, Толқишлоқ, Тўптол, Теракмозор, Каптархона, Жайрахона, Қумқишлоқ, Қумкўча, Тошқишлоқ, Шўрқишлоқ, Шўрмаҳалла топонимларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Юқоридагилардан англашиладики, жойларга бесабаб ном берилмайди. Жой номи асосидаги сўз муайян бир маънони англайди.

Ушбу рисоланинг яратилишида Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистонга оид тарихий-жуғрофий асарлар, ўзбек, умуман туркий халқлар этнографияси бўйича ёзилган илмий ишлар муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилди. Жой номларини изоҳлашда С. Қораев, Т. Нафасов лугатларидан фойдаланилди.

Номлар алфавит тартибида берилди.

Айрим жой номларининг изоҳи

АВШАР — Хоразм вилоятининг Ҳазорасп ва Боғот районларидаги қишлоқлар номи. Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону лугатит турк" асарида бу сўз афшар шаклида учрайди ва у ўғуз қабилаларидан бирининг номи сифатида тилга олиб ўтилади. Хоразм топонимларини тадқиқ этган Зариф Дўсимовнинг ёзишича, афшарлар ўғуз кўчманчи қабилалари таркибига кириб, IX–XI асрларда Орол бўйи ва Каспий бўйларида ҳаёт кечирган. Тарихий манбаларнинг хабар беришича афшарлар Сирдарёнинг қуйи оқимида ўтроқлашган бўлиб, қишлоқларда, қўрғонларда яшаганлар. Уларнинг Хоразм территориясига келиши ҳам ўша даврлар билан алоқадор (Дўсимов З. Хоразм топонимлари. Тошкент, 1985, 82–бет). Демак, Авшар номи қишлоқлар афшар этноними асосида вужудга келгандир.

АВҒОНҚИШЛОҚ — Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Рус тарихчиларидан А. Ф. Федченко ва А. Миддендорфнинг ёзишларида, мазкур қишлоққа ўтган асрда Авғонистондан кўчиб келган кишилар асос солган. Шунинг учун бу ер халқ берган ном асосида Авғонқишлоқ деб атала бошланган. Авғонқишлоқ яқинида Авғонбоғ деган жой ҳам бор. Манбаларда қайд этилишича, Авғонбоғ–Қўқон хони Худоёрхоннинг энг катта ва машҳур боғларидан бири бўлган. У шаҳарнинг жанубий қисмида, пойтахтдан 3 километр нарида жойлашган. Авғонбоғ хоннинг ёзги қароргоҳи ҳисобланган, турли мамлакатлардан келган элчилар, шунингдек мансабдор шахслар шу ерда қабул қилинган (Набиев Р. Н. Из истории Кокандского ханства. Ташкент, 1973, 176–бет). Авғонбоғ ҳозирда қишлоқ номидир.

АМИРОБОД — Фарғона вилоятининг Данғара, Бағдод, Риштон районларидаги қишлоқлар. Амир — ўтмишда қўлланган олий мансаб атамаларидан бири; подшолик, хонлик унвонини билдирган. Қўқон хонлигида амир сўзи билан биргаликда хон сўзи ҳам

ишлатилган. Бу ҳақда Ҳакимхон ибн Саййид Маъсумхон ўзининг "Мунтахаб ут-таворих" асарида қуйидагиларни ёзади: "Хўқанд вилоятида амир ва хон лақаби амир Олимхоннинг аҳдида расм бўлиб қолди. То бу лақабларга сабаб бу эрдиким, атроф-жонибдин кўп шаҳарларни тахти тасарруфига олиб эрди, анинг учун амир ва хон дер эдилар" (қаранг: Матғозиев А. XIX аср ўзбек тилида амал-мансабга оид терминлар. "Ўзбек тили ва адабиёти" журналы, 1990, № 3, 33-бет). Амиробод — "амирнинг қишлоғи, амирга қарашли ерларда бунёд этилган қишлоқ" маъносидадир. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Андижон, Олтинкўл районларида Миробод деб аталувчи қишлоқлар бор. Бу номларнинг биринчи қисмидаги мир сўзи "амир" сўзининг қисқарган шаклидир. Бинобарин, ҳам Амиробод демакдир.

АРАБОН — Фарғона вилояти Данкара районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда Арабон шаклида учрайди, Арабон — "араблар" дегани. Ном таркибида товуш ўзгариши рўй берган: икки унли товуш ўртасида келган б товуши в товушига ўтган. Шу сабаб Арабон — Аравон ҳолатига келиб қолган. Бухоро вилоятининг Вобкент, Навоий вилоятининг Қизилтепа, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районларида ҳам Арабон номи қишлоқлар бор. Этник гуруҳ номини билдирувчи араб сўзи асосида ясалган жой номларига яна Араблар (Бухоро вилоятининг Ромитон райони), Арабқишлоқ (Фарғона вилоятининг Бувайда, Андижон вилоятининг Исбоскан, Пахтабод, Самарқанд вилоятининг Нуробод районлари), Арабовул (Қашқадарё вилоятининг Нишон райони), Арабқўрғонча (Фарғона вилоятининг Учкўприк райони), Арабмозор (Фарғона вилоятининг Тошлоқ райони), Янги Араб, Эски Араб (Фарғона вилоятининг Олтиариқ райони), Катта Араб, Кичик Араб (Андижон вилоятининг Балиқчи райони), Арабхона (Самарқанд вилоятининг Иштихон, Нарпай, Пастдаргом, Самарқанд, Каттақўрғон, Бухоро вилоятининг Пешку, Вобкент, Қашқадарё вилоятининг Косон районлари), Арабчек (Наманган вилоятининг Норин райони), Қизилараб, Арабтўпи (Андижон вилоятининг Шаҳрихон райони), Арабмаҳалла (Андижон вилоятининг Избоскан райони) топонимларини мисол қилиб келтириш мумкин

АРИҚЁҚА — Наманган вилояти Задарё районидаги тураржой номи. Қишлоқ ариқ бўйи, ариқ ёқасида жойлашганлиги учун шундай ном олган. Ҳосил бўлиши қуйидагича кечган: Ариқнинг ёқаси > Ариқ ёқаси > Ариқёқа.

АСПЖАЛЛОБ — Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз районидаги қишлоқ. Қишлоқ номи тожикча асп — от, арабча жаллоб — сотувчи сўзларининг бирикувидан ясалган бўлиб, "от сотувчи,

яъни от билан савдо-сотиқ қилувчи савдогар" маъносини англади. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон райони ҳудудидаги Ўртақишлоқнинг аввалги, эски номи ҳам Аспжаллоб деб аталган. Манбаларда шу вилоятнинг ҳозирги Данғара райони территориясида Говжаллоб қишлоғи бўлганлиги қайд этилган. Говжаллоб — "қорамол савдоси билан шуғулланувчи олибсотар" маъносидадир.

АЧЧИҚКЎЛ — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Аччиқкўл — асли сув ҳавзаларидан бири — кўлнинг номи. Кўл сувининг аччиқлиги, ўта шўр эканлиги, истеъмол қилиш учун яроқсизлиги кўлнинг шу тарзда номланишига сабаб бўлган. Кўл ҳозирда йўқ бўлиб кетган. Лекин унинг номи шу атрофдаги аҳоли тураржойи атамаси сифатида сақланиб қолган. Аниқроғи кўл номи асосида қишлоқ номи вужудга келган.

Халқимизда "кўл қуриса ҳам номи қуримайди" деган нақл бор. Дарҳақиқат жумҳуриятимизда гарчи ўзи қуриб, йўқолиб кетган бўлса-да, номи ҳамон сақланиб қолган кўллар анчагина топилади. Улар ҳозирда қишлоқ номлари сифатида яшаб келмоқда. Шайтонкўл (Фарғона вилояти Бешариқ райони), Ойдинкўл (Фарғона вилояти Бувайда райони), Қоракўл (Фарғона вилояти Учкўприк райони), Оқкўл (Фарғона вилояти Данғара райони), Дамкўл (Фарғона вилояти райони), Қўғаликўл (Наманган вилояти Задарё райони), Бордимкўл (Наманган вилояти Тўрақўрғон райони), Дарвозакўл, Шўркўл (Наманган вилояти Янгиқўрғон райони), Чапкўл, Полвонкўл (Наманган вилояти Норин райони), Олтинкўл (Андижон вилояти Олтинкўл райони), Бордонкўл (Тошкент вилояти Юқори Чирчиқ райони) сингари қишлоқ номлари шулар жумласига киради.

БАКОВУЛ — Фарғона вилояти Учкўприк районидаги қишлоқ. Хонга бериладиган овқатни тотиб кўрувчи ва саройдаги зиёфатни бошқарувчи амалдор — баковул номи билан юритилган (Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. СПб., 1869, Т. I, 262-бет). В. Радлов лугатида бу сўзга "ошпаз ва бовурчидан юқори бўлган сарой лавозими" деб изоҳ берилган. (Радлов В. В. Опыт словаря тюрских наречий. Т. IV. СПб, 1911, 1437-бет). Бухорода хон ошхонасини бошқариб турувчи шахснинг мансаби "баковул калон" дейилган (Абдураимов М. А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI — первой половине XIX века. Ташкент, 1966, 84-бет). Баковуллар подшоҳ, хон ва лашкарга овқатни тайёрлаш устидан назорат қилиб туриш иши билан шуғулланганлар: лашкарга маош ва озиқ-овқатни тақсимлаш ҳам баковуллар зиммасига юклатилган. (ЎзСЭ, 2-том, 34-бет.) Баковул қишлоғи шу мансаб эгасига қарашли ерларда

бунёд этилганлиги учун шундай деб ном олган. Тарихий ҳужжатларда қайд этилишича Қўқон шаҳрида ҳам Баковул маҳалласи бўлган.

БАЛЛАС — Андижон вилояти Хўжаобод районидаги қишлоқ. Барлос деган уруғ номи билан аталган. Топоним таркибида товуш ўзгариши рўй берган. Иккинчи бўғин бошидаги л товуши биринчи бўғин охиридаги р товушига таъсир этиб, уни ўзига айнан ўхшатиб олган, яъни рл >лл тарзида ўзгарган: о товуши эса а товушига ўтган: Барлос>Баллос>Баллас.

БАНДБОШИ — Бухоро вилояти Қоракўл районидаги қишлоқ. Топонимнинг биринчи қисмидаги банд сўзи "тўғон, сув омбори, сой ва дарёларга қурилган тўғон" маъносини ифода қилади. (Географиядан изоҳли лугат. Тошкент, 1979, 22-бет). Бандбоши "сув тўсилган жойнинг юқориси, тўғон боши" маъносидадир. Банд термини бундан бошқа жой номлари таркибида ҳам учрайди. Хоразм вилоятининг Янгиариқ районидаги Тахтабанд, Самарқанд вилоятининг Иштихон районидаги Зарбанд, Қашқадарё вилоятининг Шахрисабз районидаги Араббанд, Сурхондарё вилоятининг Денов, Сарийосиё районларидаги Бандихон топонимлари шу сўзга алоқадор ҳолда вужудга келгандир.

БАҲРИН — турклашган мўғул қабилаларидан бирининг номи. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида баҳринлар Дашти Қипчоққа келиб ўрнашган. XVIII—XIX асрларда баҳринларнинг катта бир қисми Тошкент воҳаси, Фарғона водийсида яшаган (буларнинг кўпчилиги ўтроқлашиб, қабила ва уруғларини унутиб юборишган), бир қисми эса Зарафшон воҳасига кўчиб борган. 1924 йилги маълумотга биноан, Ўзбекистонда тўққиз мингга яқин баҳрин яшаган. (Ўзбек Совет Энциклопедияси, 2-том, 114-бет; Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент, 1978, 35-бет).

Ҳозирда баҳринлар истиқомат қилган ўрин-жойларнинг кўпчилиги уларнинг номлари билан юритилиб кетган. Жумладан Фарғона вилоятининг Учкўприк, Андижон вилоятининг Асака, Самарқанд вилоятининг Иштихон, Каттақўрғон, Пахтачи, Ургут, Қашқадарё вилоятининг Қамаша районларида Баҳрин номли қишлоқлар мавжуддир. Марғилон шаҳридаги маҳаллалардан бири ҳам Баҳрин деб аталади.

БЕКВАЧЧА — Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Бағдод, Учкўприк районларидаги қишлоқлар. Ўтмишда Қўқон шаҳрида ҳам Беквачча маҳалласи бўлган. Ушбу ойконим бек ва бачча сўзларидан ташкил топган. Бачча сўзи топонимияда ва этнонимияда "тўп, авлод, ўғил, уруғ, гуруҳ сўзларининг маъносига тенг келадиган тушунчани билдиради. Қашқа — Сурхон қўнғиротлари таркибидаги устабачча, обилбочча,

овузбачча, сўпибачча, лўлибачча: Тожикистон лақайлари состваидаги боқибачча, муллабачча, назирбачча, гулмирзабачча, ўрозбачча, муродбачча, халфабачча, шоқосимбачча, усупбачча уруғлари номлари мана шу бачча сўзи орқали ясалган (Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоқли лугати. Тошкент, 1988, 112-бет). Дарҳақиқат Беквачча топоними "бек авлоди, беклар тўпи" маъносини ифода қилади. Бу атама дастлаб патроним сифатида кишиларнинг маълум бир ижтимоий гуруҳини билдирган, кейинчалик улар яшаган жойга ном бўлиб қолган.

"Бек" сўзидан ясалган жуғрофий номлар жумҳуриятимизда анчагина. Бекобод (Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Бувайда, Учкўприк, Қува, Андижон вилоятининг Андижон, Наманган вилоятининг Янгикўрган районлари), Бекқишлоқ, Бекравот (Самарқанд вилоятининг Ургут райони), Бекмаҳалла (Андижон вилоятининг Пахтабод, Асака районлари), Беккўча (Фарғона вилоятининг Қува райони), Бектўпи (Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Самарқанд вилоятининг Ургут, Қўшрабод районлари), Бекҳо (Самарқанд вилоятининг Самарқанд райони) сингари топонимлар шулар жумласидандир.

БЕКАТ — Фарғона вилоятининг Қува ва Фарғона районларидаги қишлоқлар. Ном таркиб жиҳатдан бек ва-ат қисмларидан тузилган. -Ат (-от) қўшимчаси қадимги туркий тилда кўплик, жамлик маъносини билдирган. Бинобарин, Бекат — "беклар" демакдир. Самарқанд вилоятининг Гўзалкент, Пастдарғом, Қашқадарё вилоятининг Қарши, Ғузор, Фарғона вилоятининг Риштон, Бувайда районларида ҳам Беклар номли қишлоқлар учрайди.

БЕШБАРМОҚ — Самарқанд вилояти Нуробод районидаги қишлоқ. Зарафшон воҳасида истиқомат қилган қипчоқларнинг кичик бир тармоғи бешбармоқ деб аталган (Шаниёзов К. К этнической истории узбекского народа. Ташкент, 1974, 124-бет). Қишлоқ шу уруғ номи билан юритилган.

БЕШБОЛА — Самарқанд вилоятининг Жомбой, Иштихон, Пастдарғом, Жиззах вилоятининг Фориш районларидаги қишлоқлар. Зарафшон водийси қипчоқларининг сариқипчоқ бўлими таркибидаги олти ота уруғи тармоғларидан бири-бешбола деб юритилган (Шаниёзов К. Кўрсатилган асар, 124-бет). Шунингдек, Жанубий Ўзбекистон қўнғиротларининг ойинни, Сурхондарё туркман жузларининг марқа бўлими таркибида ҳам бешбола уруғи бўлган (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 31-бет). Юқорида тилга олинган қишлоқлар Зарафшон қипчоқларининг уруғларидан бўлмиш бешбола номи билан аталган. Этноним асосида топонимлар юзага келган. Бундан ташқари Фарғона вилоятининг Фарғона,

Андижон вилоятининг Асака районларида ҳам Бешбола деб аталган аҳоли тураржойлари мавжуд.

БЕШКАПА — Фарғона вилоятининг Бешариқ, Ўзбекистон, Учкўприк, Данғара, Риштон, Андижон вилоятининг Избоскан, Марҳамат, Наманган вилоятининг Уйчи, Учкўргон, Чортоқ, Наманган, Тошкент вилоятининг Чиноз районларидаги қишлоқлар. Ўтмишда оддий халқнинг кўпчилик қисми тураржой, бошпана сифатида пахса деворли уйлардан ташқари капалардан ҳам фойдаланганлар. Улар қамишдан ясалган, усти сомонли лой билан сувалган қапа уйларда яшаганлар (Шаниязов К. Ш, Исмаилов Х. И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков конца XIX — начала XX в. Ташкент, 1981, 53-бет). Бешкапа — беш қапа (уй)ли жой маъносидадир. Бешкапа бора-бора уруғ номига айланган бўлиши ҳам мумкин. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Жалолқудуқ, Фарғона вилоятининг Бешариқ, Риштон районларида Капа деган қишлоқлар бор. Учкўприк районидаги Капақўчқор топоними киши исми асосида яратилган бўлиб, Қўчқорнинг капаси маъносини билдиради. Самарқанд вилоятининг Иштихон районидаги қишлоқлардан бири Учқапа номи билан юртилади. Сирдарё вилоятида Тўққизқапа, Қирққапа топонимлари мавжуд.

БЕШТОМ — Наманган вилоятининг Уйчи, Фарғона вилоятининг Риштон районларидаги қишлоқлар. Том-эски ўзбек тилида "уй, девор" маъноларида қўлланилган. Тилимизнинг айрим шеваларида ҳозир ҳам "уй, ҳовли" маъноларида ишлатилади. Бештом — беш уйдан иборат маънони билдиради. Шунингдек, Андижон вилоятининг Балиқчи, Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Бувайда, Наманган вилоятининг Тўрақўргон районларида Яккатом, Сирдарё вилоятида Учтом, Жиззах вилоятининг Зомин районида Тўрттом, Қашқадарё вилоятининг Чироқчи районида Еттитом топонимлари мавжуд бўлиб, булар ҳам том (уй)ларнинг миқдорий белгиси-сон-саноғига нисбатан номлангандир.

БЕШҚОВОҚ — Фарғона вилоятининг Данғара, Олтиариқ районларидаги қишлоқлар. Қўқон шаҳрида ва Бешариқ районининг Рапқон қишлоғи ҳудудида ҳам Бешқовоқ маҳаллалари бўлган. Манбаларда қайд этилишича, баҳрин қабиласига қарашли уруғлардан бири бешқовоқ деб аталган. Қишлоқ ва маҳаллалар шу этноним асосида номланган.

БОЙТАКЎПРИК — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Асли Бойбўтакўприк бўлган. Кўприкни қурдирган Бойбўта исмли шахс номи билан аталган.

БОЛТОВУЛ — Фарғона вилояти Фурқат районидаги қишлоқ номи. Болта ва овул сўзларининг бирикувидан ясалган. Тамғаси

болта шаклидаги уруғ болта ёки болтали деб аталган. Бу уруғ қипчоқ қабиласининг бир гуруҳи бўлмиш сариқипчоқларнинг таркибига кирган. (Шониезов К. Кўрсатилган асар, 131-бет). Болтаовул — "болта уруғи вакиллари яшайдиган овул" демакдир. Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районидаги Болта, Пастдаргом районидаги Болтали, Пахтачи районидаги Дўнгболтали, Пастболтали топонимлари ҳам қайд этилган этноним билан боғлиқдир. Дўнгболтали — баландлик, тепаликка, Пастболтали — қуйи томонга, пастликка жойлашган Болтали қишлоғи маъносини ифода қилади.

БОРДОНЧИ — Фарғона вилояти Охунбобоев районидаги қишлоқ. Бордон — қабиғи олинмаган қамшдан бўйрага ўхшатиб тўқилган тўшама. Революциядан олдин Ўрта Осиё халқлари наमत (кигиз), гилам, полос тагига тупроқ ва захдан сақланиш учун бордон тўшаганлар. Уй қуришда васса, тоқи устидан бордон солинган: ҳовли-жой атрофини девор қилиб ўрашда ҳам ундан фойдаланилган (ЎзСЭ, 2-том, 366-бет). Бордончи — "бордон тўқувчи" маъносидадир. Қишлоқ номига шу ердаги аҳолининг шуғулланувчи касб-кори асос бўлган. Боғдод райони ҳудудида ҳам Бордонқишлоқ деб аталувчи аҳоли тураржойи мавжуд.

БОФАНДА — Наманган вилояти Чуст шаҳридаги маҳалла. Топонимга касб номи асос бўлган. Мазкур атама тожикча бофган (тўқимоқ) фёлининг ўзаги бўлмиш боф ва сўз ясовчи-анда қўшимчаларидан таркиб топган. Бофанда — "тўқувчи" демакдир. Дарҳақиқат тўқувчилик ҳунари халқ амалий санъатининг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, соҳа мутахассислари ҳар хил иплардан газламалар, турли матолар тўқиш иши билан машғул бўлиб келганлар. Тўқимачилик буюмлари ишлаб чиқариш жуда қадимги даврларга бориб тақалади. Жумҳуриятимизда тўқувчилик касбига алоқадор қатор жуғрофий номлар учрайди. Қўқон шаҳридаги Бахмалбоп (бахмал тўқувчи), Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон райони ва Бухоро вилоятининг Когон шаҳридаги Бўйрабоп (бўйра тўқувчи), Қашқадарё вилоятининг Косон районидаги Олачабоп (олача тўқувчи), Сурхондарё вилоятининг Ангор районидаги Гиламбоп (гилам тўқувчи) топонимлари шулар жумласига киради.

БОГИДАРОЗ — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Тураржой боғ номи билан аталган. Богидароз—"узун боғ" демакдир. Боғ ён кўламининг бошқа боғларга нисбатан узунлиги унинг шу тарзда номланишига сабаб бўлган.

БОГИКАЛОН — Бухоро вилояти Бухоро районидаги қишлоқ. Ном келиб чиқишга кўра тожикча бўлиб, айнан: "катта боғ" маъносини ифода қилади. Боғнинг ҳажм жиҳатдан катталиги

бундай атаманинг юзага келиши учун асос бўлиб хизмат қилган. Хоразм вилоятининг Урганч районидаги Уллибоғ (асли Улуғбоғ) қишлоғининг маъноси ҳам "катта боғ" демакдир.

БОГИСТОН — Наманган вилояти Чортоқ районидаги қишлоқ. Ўтмишда боғ-роғлар кўп жой, сердарахт гузар богистон дейилган. Богистон—"мевали, мевасиз дарахтлар экилган кенг ҳудудли жой, қишлоқ" демакдир. (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 44-бет).

БОГИТУРКОН — Бухоро вилояти Ромитон районидаги қишлоқ. Ном тожикча изофали бирикма (боғ+и+туркон)дан таркиб топган. Богитуркон — "турклар боғи", "турк қавмига мансуб кишиларга қарашли боғ" маъносидадир.

БУЙРАК — Фарғона вилояти Учкўприк районидаги қишлоқ. Буйрак — уруғ номи, инсон узвларидан бирига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Маҳмуд ибн Вали "Баҳр ал-асрор" (XVII аср) асарида кўчманчи ўзбек қўшинлари таркиби арғин, ўғуз, найман, уйрот, қарлуқ, қушчи, уйшун, минг, қўнғирот, керайит, барлос уруғ-қабилалари билан бир қаторда буйрак қабиласидан ҳам ташкил топганлигини қайд этиб ўтади. (Қаранг: Аҳмедов Б. А. Государства кочевых узбеков. Москва, 1965, 163-бет). Шунингдек, Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтида сақланаётган "Тарих-и Абулфайзхони", "Насабнома-и ўзбек" қўлёзма асарларида буйрак уруғи бўлганлиги кўрсатилади (қаранг: Аҳмедов Б. А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI—XVIII вв. (письменные памятники). Ташкент, 1985, 95, 130-бетлар). 1963 йили Ғаллаоролда топилган "Қитмир" китобининг "Тўқсон икки бов ўзбек уруғининг баёни" деб сарлавҳа қўйилган бўлимида ҳам буйрак уруғи тилга олинади (Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. Тошкент, 1968, 74-бет). Бу этник ном Юқори Қашқадарё ўзбек уруғлари таркибида ҳам учрайди (Кубаков К. О некоторых родоплеменных группах Верхней Кашкадарьи. Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. Ташкент, 1972, 19-бет). Англашиладики, Буйрак қишлоғи шу номдаги этноним билан аталгандир.

БУРГАНЛИ — Самарқанд вилоятининг Гўзалкент, Қўшработ районларидаги қишлоқлар номи. Ушбу топоним бурган сўзи ва -ли қўшимчасидан таркиб топган. Бурган — мураккаб гуллилар оиласига мансуб бўлган ўсимлик. Бурганли — "бурган кўп ўсган жой (қишлоқ)" демакдир.

БУҒАЧ — Андижон вилояти Избоскан районидаги тураржой номи. Фарғона водийси қипчоқлари таркибида буғач уруғи бўлган (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 116-бет). Қишлоқ аҳлининг этник мансублиги асосида уруғ номи билан аталган.

БЎЖАЙ — Фарғона вилояти Риштон районидаги қишлоқ. Халқ мазкур атама "бу жой" сўзларининг ўзаро бирикувидан вужудга келган деб изоҳлайди. Лекин этнографияга оид адабиётларда қирғизларнинг бир уруғи бўжай деб юритилганлиги қайд этиб ўтилган (Сидиков А. С. Родовое деление киргиз. Ташкент, 1927, 26-бет). Қишлоқ шу уруғ номи билан аталган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

БЎЗАХЎР — Фарғона вилояти Қува районидаги қишлоқ. Ўтмишда бугдой, тарих, арпа, оқшоқ каби донлардан тайёрланган ичимлик-бўза деб аталган. Бўза тайёрловчи шахс бўзагар ёки бўзачи номлари билан юритилган. Бўзахўр — "бўзани кўп ичувчи" маъносидадир. Бўзахўр маълум бир авлод бошлиғи, оқсоқоли лақаби билан аталган оилавий — қариндошлик гуруҳининг номи (патроним) бўлган. Патроним кейинчалик қишлоқ номига айланган.

БЎЙРАБОП — Бухоро вилоятининг Когон, Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон районларидаги қишлоқлар. Касб-корга кўра номланган. Бўйрабоп — "бўйра тўқувчи" маъносини билдиради. Сурхондарё вилоятининг Денов, Хоразм вилоятининг Шовот районларидаги Бўйрачи, Наманган вилоятининг Норин районидаги Бўйрачиовул топонимларида ҳам қамишдан бўйра тайёрлаш касбига ишора бор.

БЎРИЛИК — Андижон вилояти Қўрғонтепа районидаги қишлоқ. Бўри сўзига -лик қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Этнографик адабиётларда қайд этилишича, ўзбек ва қирғизларнинг кичик бир уруғи бўри деб аталган. Бўрилиқ қишлоғи мазкур уруғга мансуб кишилар ўрнашганлиги сабабли кейинчалик номланиб кетганлиги эҳтимоли бор.

БЎТҚАЧИ — Фарғона вилояти Ёзёвон районидаги қишлоқ. Бўтқачи — қирғизларнинг ичкилик бўлими таркибига кирувчи найман қабиласининг бир тармоғи (Сидиков А. С. Кўрсатилган асар, 27-бет). Уруғ номи асосида қишлоқ номи вужудга келган.

ВАХИМ — Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Москва, Фарғона вилоятининг Риштон районларидаги қишлоқлар. Қўқон шаҳрида Вахимчорсу гузари мавжуд. Мазкур топонимлар ўтмишда қўлланган вақф термини асосида юзага келган. Вақф сўзи арабча бўлиб, "дин йўлида ажратилган мол-мулк" деган маънони аниқлатган. Ислом анъанасида давлат ва айрим кишилар томонидан диний муассасалар, масжид, мадрасалар ва бошқаларга ажратилган мол-мулк вақф термини билан аталган. Ислом мамлакатларида вақфдан келган даромадлар ўша вақф бағишланган диний муассасалар ва уларда хизмат қиладиган дин пешволарига сарф-

ланган, ислом ва руҳонийларнинг иқтисодий қудратини мустақамлашга ёрдам берган (Ислом. Справочник. Тошкент, 1986, 61-бет). Вақф қилинган ерларда ташкил топган қишлоқларнинг баъзилари юқоридаги каби Вахим деб аталиб кетган.

ВОЙРАТ — Самарқанд вилояти Каттақўрғон районидаги қишлоқ. Тураржой қадимги туркий қабилалардан бири — уйрат (ойрат) номи билан аталган бўлса керак. Бу ерда сўз бошида в товуши орттирилган: Ойрат>Войрат. Фарғона вилоятининг Риштон, Қашқадарё вилоятининг Касби районларида ҳам Уйрат номли қишлоқлар бор.

ВОРУХ — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Қишлоқ аҳолиси Тожикистон жумҳурияти Ленинобод вилоятининг Исфара районидаги Ворух қишлоғидан кўчиб келган ва шу ерда турғун бўлиб қолган. Тураржой кишиларнинг аввал истиқомат қилган жойига нисбатан Ворух деб атала бошлаган. Ворух — "ворухликлар қишлоғи" маъносидадир. 1917 йилда ўтказилган аҳоли рўйхатида мазкур қишлоқда тожиклар истиқомат қилиш-лиги қайд қилиб ўтилган (Материалы Всероссийских переписей. Вып. IV. Сельское население Ферганской области по материалам переписи 1917 г. Ташкент, 1924. Приложение, 40-бет).

ГАЛАБАҚҚОЛЛИК — Қўқон шаҳридаги гузар номи. Ўтмишда аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган турли хил рўзгор буюмлари ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларини сотувчи киши баққол, унинг дўкони жойлашган ўрин эса баққоллик деб юритилган. Галабаққоллик — "бир неча баққоллик дўконлари бор жой" маъносидадир. Дарҳақиқат мазкур гузарда илгари кўплаб баққоллик дўконлари мавжуд бўлган. Самарқанд вилоятининг Самарқанд районидаги Қўшбаққолли топоними "қўш баққоллик, яъни иккита баққоллик дўкони жойлашган қишлоқ" маъносини билдиради.

ГИРДИҚЎРҒОН — Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон ва Нуробод районларидаги қишлоқлар. Мазкур қишлоқлар жойлашган ўрнига нисбатан шундай ном олган. Гирдиқўрғон — "қўрғон атрофи" демакдир.

ГОВХОНА — Фарғона вилояти Боғдод районидаги қишлоқ. Баъзилар бу номни сигирхона, молхона тарзида изоҳлайдилар. Номшунос олим Тўра Нафасовнинг ёзишича, атаманинг биринчи қисмидаги гов сўзи тожик тилида "чуқур, теран, паст жой" маъноларида ҳам қўлланилган. Шунга кўра Говхона номини "чуқур жойдаги қишлоқ", "ёнидаги қишлоқларга нисбатан пастқамликка ўрнашган аҳоли тураржойи" деб изоҳлаш мумкин. Говхона номли қишлоқлар жумҳуриятимизнинг бошқа ерларида

ҳам учрайди. Қашқадарё вилоятининг Чироқчи, Шаҳрисабз районларида ҳам шу номдаги истиқомат жойлари мавжуд.

ГУЗАР — Гузар сўзи билан келган жой номлари жумҳуриятимизда анчагина. Гузар сўзи тожикча бўлиб, гузаштан-“ўтмоқ” феълининг ҳозирги замон ўзагидир. Аҳоли тураржой номлари таркибида мазкур сўз “маҳалла” маъносини ифода этади. Ҳозир кўпинча гузар дейилганда, маҳалланинг маркази — магазин, чойхона ва бошқалар бўлган обод жой тушунилади. Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳрида Қаймоқлигузар, Наввойликузар, Исфарагузар, Охунбобоев районида Эшонгузар, Учкўприк районида Тошкентлигузар, Олтиариқ районида Қуйигузар, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон районида Қашқаргузар, Уйчи районида Тепагузар, Ўртагузар, Пастгузар, Чекгузар, Наманган шаҳрида Сумалакгузар, Андижон вилоятининг Асака районида Тошгузар, Янгигузар, Қирғизгузар, Андижон районида Каттагузар, Самарқанд вилоятининг Ургут районида Ўртагузар, Қуйигузар, Бойгузар, Қоригузар, Жиззах вилоятининг Жиззах районида Томагузар, Тошкент вилоятининг Қибрай районида Тешабойгузар, Сурхондарё вилоятининг Сарносиё районида Кенгузар ойконимлари мавжуд.

ГУМСОЙ — Жиззах вилояти Ғаллаорол районидаги қишлоқ. Соё номи билан аталган. Гумсой — чуқур соё, ўпқон жойдан оқадиган соё.

ГҲРИҒАРИБОН — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Гўр ва ғарибон сўзларининг тожикча изофа қўшимчаси-и ёрдамида бирикувидан ясалган. Маъноси — ғариблар мозори.

ДОВРОНБЕК — Қўқон шаҳридаги гузар номи. Ўлкашунос Муҳаммад Яҳёхоннинг манбаларга суяниб ёзишича (Қўқон шаҳар “Меҳнат байроғи” газетасининг 1991 йил 9 январь сони), Давронбек — тарихий шахс бўлиб, Қўқон хони Худоёрхоннинг йирик лашкарбошиларида бири Бобобек тўқсобанинг ўғлидир. Давронбек хон лашкарида қози-аскар лавозимида хизмат қилган. Чор Россияси қўшинлари Ўрта Осиёга бостириб кирганда Чимкент, Тошкент, Қўқон мудофаасида иштирок этган. Гузарнинг номланишига мана шу шахс исми асос бўлган. Киши исми жой отига айланган.

ДАРВОЗАҚУМ — Андижон вилояти Комсомолобод районидаги қишлоқ. Дарвозақум—зунасига чўзилиб кетган қум барханлари оралиғида ҳосил бўлган тор йўл, очиқ жойга нисбатан қўйилган ном.

ДАСТУРХОНЧИ — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Дастурхончи—Ўрта Осиё хонликларидаги сарой хизмат-

чиларидан бири. Дастурхончининг вазифаси саройга келган меҳмонларни кутиб олиш, уларнинг олдига дастурхон ёзиб, таом келтириш ва уларни кузатиб қўйиш ишларини бошқариб туришдан иборат бўлган (ЎзСЭ, 3-том, 571-бет). Қўқон хонлиги тарихига оид манбаларда дастурхончи лавозимини эгаллаган Маҳмуд дастурхончи, Мулла Каримқул дастурхончи, Фозилбек дастурхончиларнинг номлари сақланиб келган. (Бейсембиев Т. К. "Тарих-и Шахрухи" как исторический источник. Алма-Ата, 1987, 179—180, 182-бетлар). Дастурхончи топоними тураржой номларининг эски рўйхатларида Чеки Дастурхончи тарзида қайд қилинган (Список населенных мест Ферганской области. Скобелев, 1909, 48-бет). Чеки Дастурхончи — "дастурхончининг ери, унга инъом этилган ўрин-жой" маъносини билдиради. Андижон вилоятининг Ленин районида ҳам Дастурхончи қишлоғи бор.

ДАШТ — экин экилмай ётган, сувсиз, тош-шағалли ер, дала. Шундай жойларда ташкил топган аҳоли тураржойларидан баъзиларининг номланишига ушбу сўз асос бўлиб хизмат қилган. Даштқишлоқ (Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Бағдод, Риштон, Учкўприк, Тошлоқ, Қува, Андижон вилоятининг Избоскан, Қашқадарё вилоятининг Қарши районлари), Даштмаҳалла (Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районидаги Ўқчи, Қушқўноқ; Бешариқ районидаги Совуртепа, Узун; Риштон районидаги Жалойир; Тошлоқ районидаги Ахшак; Учкўприк районидаги Сарикўрғон қишлоқларига қарашли маҳаллалар номи), Дашттегирмон (Фарғона вилоятининг Риштон райони).

Даштқўрғонча (Фарғона вилоятининг Боғдод райони), **Даштак** (кичик дашт; Самарқанд вилоятининг Самарқанд райони), **Даштроқ** (Фарғона вилояти Фарғона райони Шоҳимардон қишлоғидаги маҳалла) сингари атамалар шулар жумласидандир. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районидаги Дашт Ҳасан, Дашт Чўлпон, Фанидашт топонимлари эса киши исми билан дашт терминининг бирикувидан тузилгандир. Булар жойнинг маълум бир шахсларга қарашлилиги, тегйшлилиги асосида вужудга келгандир.

ДАШТИСЎХТА — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Топоним дашт ҳамда изофа кўрсаткичи -и ва сўхта сўзларининг бирикувидан ясалган. Номнинг иккинчи қисмидаги сўхта сўзи тожикча сўхтан — қуймоқ, ёнмоқ феълига алоқадордир. Даштисўхта—"қуйган дашт" демакдир.

ДЕВАТАГИ — Андижон вилояти Асака районидаги қишлоқ. Топоним дева ва таги сўзларидан таркиб топган. Дева сўзи адабий тилимиздаги тепа терминининг маҳаллий аҳоли нутқида фонетик ўзгаришга учраган шаклидир. Тепа сўзидан дастлаб икки унли ўртасидаги П товуши В товуши билан алмашган, сўнг

жарангли В товуши таъсирида сўз бошидаги жарангсиз Т товуши жаранглилашиб Д ҳолатига келган:: Тепатаги > Теватаги > Деватаги бўлиб ўзгарган. Деватаги — "тепа тагидаги қишлоқ" маъносини ифода қилиб, объектнинг жойлашган ўрнига кўра ном олгандир. Андижон вилоятининг Жалолқудуқ районида ҳам Дева номи билан аталувчи аҳоли яшаш маскани бор.

ДЕГРЕЗЛИК — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Тошкент шаҳрининг қадимий маҳаллаларидан бири ҳам шундай ном билан аталган. Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Шеробод районларида Дегрез қишлоқлари бор. Ушбу тураржойларда яшовчи кўпчилик аҳоли ўтмишда чўяндан қишлоқ хўжалиги ва рўзгор буюмлари тайёрлаш, чунончи омоч тиши, кетмон, белкурак яшаш, шунингдек, қозон қуйиш билан шуғулланганлар. Маҳалла ва қишлоқларга берилган ном ана шу касбга ишорадир. Дегрезлик атамаси форсча-тожикча дегқозон, рез-рехтан (қуймоқ) феълнинг ҳозирги замон ўзагидан таркиб топган бўлиб, "қозон қуювчи" маъносини билдиради.

ДЕНОВ — Сурхондарё вилоятидаги район номи. Денов топоними тожикча деҳ — қишлоқ, -и изофа кўрсаткичи ҳамда нав — янги сўзларидан ташкил топган: маъноси айнан: "янги қишлоқ" демакдир. Денов номини олган қишлоқлар бошқа ерларда ҳам учрайди. Жумладан Бухоро вилоятининг Шофиркон, Олот, Қашқадарё вилоятининг Китоб, Касби, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районларида шундай қишлоқлар мавжуд. Дебаланд (Навоий вилоятининг Нурота райони), Деболо (Сурхондарё вилоятининг Бойсун райони), Дебодом (Сурхондарё вилоятининг Сариосиё райони) топонимларининг қисмлари ҳам "деҳ" сўзига алоқадордир. Бу номлар аслида Деҳибаланд, Деҳиболо, Деҳибодом формаларида шаклланган бўлиб, "баландликдаги қишлоқ", "юқори қишлоқ", "бодомли қишлоқ" маъноларини беради. Профессор Т. Нафасовнинг ёзишича, Сурхондарё вилоятининг Сариосиё районидаги Десурх, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районидаги Дешкон қишлоқларининг номи келиб чиқишига кўра Деҳи сурхи, Деҳи шайхон кўринишида бўлган, кейинчалик юқоридаги ҳолатга келиб қолган. Деҳи сурхи — "сурхилар қишлоғи, сурхи уругига мансуб кишилар яшайдиган қишлоқ" Деҳи шайхон — шайхлик қилувчи кишилар қишлоғи" маъносидадир. (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 63-бет).

ДОВУЛ — Наманган вилояти Поп районидаги қишлоқ. Мазкур атаманинг "кучли бўрон" маъносини ифодаловчи довул сўзига боғлиқлиги йўқ. Ном дастлаб Товул тарзида бўлган: кейинчалик сўз бошида Т жарангсиз товушининг жаранглилашиб Д товушига ўтиши натижасида Довул шаклига келиб қолган. Товул аслида

Фаргона водийсидаги қипчоқ уругларидан бирининг номидир. Қишлоқнинг аталишига мана шу этник гуруҳ номи асос бўлган. Бундан ташқари, Фаргона вилоятининг Бешариқ районида Товул, Андижон вилоятининг Балиқчи районида эса Товулди номи билан аталувчи қишлоқлар бор.

ДОДҲО — Фаргона вилояти Бувайда районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларида қайд этилишича, додҳо — сарой лавозимларидан бири бўлиб, бу мансабдаги шахс қалъа бошлиғи, шунингдек, қозихона ишлари устидан назоратчи вазифасини бажарган. Хонликнинг XIX асрга оид ҳужжатларида Абдурахим додҳо, Абдуллабек додҳо, Отабек додҳо, Ашурбек додҳо, Гадейбой додҳо, Назар додҳо, Мулла Умарбек додҳо, Мулла Умурзоқ додҳо, Раҳимбек додҳо, Файзулла додҳоларнинг номлари учрайди (Троицкая А. Л. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. Москва, 1968, 485—489, 492, 498, 502, 507-бетлар).

Биобарин биз изоҳлаётган Додҳо қишлоғи шу номдаги мансаб номи билан аталгандир.

ДУКЧИЁН — Фаргона вилоятининг Риштон марказидаги маҳаллалардан бири. Ўтмишда газлама қўлда тўқилган даврларда пахта ёки пилладан ип йнгириш ва уни пишитишда ишлатиладиган асбоб (йик)ни тайёрлаб берувчи ҳунармандлар дукчи (йикчи) деб юритилган. Маҳаллага берилган ном ана шу касбкорга нисбатандир. Дукчиён — "дукчилар, дук ясовчи усталар" маъносидадир. Самарқанд вилоятининг Самарқанд районида ҳам Дукчиги (дукчилик) қишлоғи бор.

ДУОБ — Қашқадарё вилояти Деҳқонобод районидаги қишлоқ. Ушбу жой номи тожикча ду — икки, об — сув сўзларининг бирикувидан ясалган. Икки сув (ариқ, сой)нинг қўшилган жойи Дуоб деб юритилади. Дуоб сўзи турли жойларда ҳар хил шаклда, жумладан Дуоба (Наманган вилоятининг Чуст райони), Дуғоб (Фаргона вилоятининг Денов, Наманган вилоятининг Фаргона, Сурхондарё вилоятининг Денов, Наманган вилоятининг Поп районлари), Дуғоба (Жиззах вилоятининг Зомин, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Бойсун районлари) кўринишларида ҳам учрайди.

ДЎЗАНДА — Наманган вилоятининг Чуст шаҳридаги маҳалла. Ном тожикча дўхтан(тикмоқ) феълининг ҳозирги замон ўзаги ҳисобланмиш дўз сўзига-анда қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Дўзанданинг луғавий маъноси "тикувчи" демакдир. Дарҳақиқат мазкур маҳалла аҳолиси ўтмишда кашта ҳамда турли хил кийим-кечак тикиш билан шуғулланганлар, уларга бу ҳунар наслдан-наслга ўтиб келган. Маҳаллага берилган номда ана шу касб-ҳунарга ишора бор.

ДЎМ — Андижон вилояти Андижон районидаги қишлоқ. Қишлоқ жойлашган ўрнига нисбатан шундай ном олган. Дўм сўзининг маъноси "кичик тепалик, баландлик" демакдир.

ЕТТИУРУҒ — Сирдарё вилояти Гулистон районидаги қишлоқнинг номи. Еттиуруғ — ўзбек-қипчоқлар таркибидаги йирик уруғлар группаси. Улар асосан Зарафшон дарёсининг ўрта оқимида, қисман Тошкент воҳасида яшаганлар. Еттиуруғ қозоқ ва қирғизларнинг этник таркибида ҳам бор. Еттиуруғ ойтамғали, қўштамғали, сирғали, қамчили, жувонли, саманотли, чўмили уруғларидан, яъни, еттита уруғдан иборат бўлган. Еттиуруғ таркибидаги бу уруғ номлари ўзбекларнинг бошқа йирик қабилалари таркибида ҳам учрайди. (ЎзСЭ, 4-том, 223-бет). Еттиуруғ топоними ана шу этник ном асосида юзага келган. Самарқанд вилоятининг Пойариқ районида ҳам Жетиурув қишлоғи бор.

ЁВ — ўзбек уруғларидан бири. Фарғона водийсида, хусусан Қўқон гуруҳи районлари ҳудудида жой номлари шаклида учрайди. Учкўприк районидаги Ёв қишлоғининг номи шу этноним билан боғлиқдир. Ёв топонимидан ташқари Бувайда районида Жов деган қишлоқ ҳам бор. Жов айнан ёв сўзининг товуш ўзгаришига учраган, шаклидир: Ёв > Жов.

ЁВКЕСАК — Андижон вилояти Қўрғонтепа районидаги қишлоқ. Қирғизларнинг ичкилик бўлими таркибига кирган 10 та қабиладан бирининг номи — жоокесак (Народы Средней Азии и Казахстана. М, 1963, Т. I, 175-бет). Жоокесак қабиласининг вакиллари Наманган ва Фарғона областининг айрим районларида ўзбеклар билан ёнма-ён яшаб келганлар. Улар, асосан, Норин районининг Думор, Оқтовлик, Чапқўл, Олтиариқ районининг Янгиариқ; Фарғона районининг Шўра, Чекшўра, Оқариқ, Холмиёна, Қўрғонча, Хонқиз, Риштон районининг Каловат, Ёйилма; Кува районининг Тельман; Охунбобоев районининг Дўрмон; Тошлоқ районининг Белқишлоқ, Бўтқачи, Ромадон; Қувасой шаҳри атрофидаги Бўстон, Қорамқўл қишлоқларида истиқомат қилганлар (Винников Я. Р. Родо-племенной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. М. 1956, Т. I, 165-бет). Юқорида қайд этилган Қўрғонтепа районидаги Ёвкесак қишлоғида ҳам жоокесак қабиласига мансуб кишилар ҳаёт кечирган. Шунинг учун қишлоқ аҳолининг этник белгисига нисбатан ёвкесак деб ном олган.

Бундан ташқари, шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, этнографик адабиётларда қирғизлар таркибида кесак, Зарафшон водийси

қипчоқлари составида қоракесак деган уруғлар бўлганлиги қайд қилиб ўтилган. Бинобарин Кесакқишлоқ (Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони), Кессаклар (Фарғона вилоятининг Қува райони), Кесакмаҳалла (Наманган вилоятининг Норин райони), Қоракесак (Самарқанд вилоятининг Пойариқ райони) топонимлари уруғ асосида юзага келгандир.

ЁВОНЧА — Самарқанд вилояти Норпой районидаги қишлоқ. Топоним "дашт, текислик маъносини билдирувчи ёвон (ёбон) сўзи ва -ча кичрайтириш қўшимчасидан таркиб топган. Ёвонча "кичик дашт" маъносидадир.

ЁЙИЛМА — Фарғона вилоятининг Риштон, Учқўприк, Фарғона, Олтиариқ, Андижон вилоятининг Андижон районларидаги қишлоқлар номи. Марғилон шаҳри маҳаллаларидан бири ҳам ёйилма атамаси билан юритилади. Ёйилма аслида жуғрофий атама бўлиб, ёйилмоқ феълидан олинган. Дарё, канал, сой, ариқ сувининг кенг, текис жойдаги оқими ёйилма деб аталади.

ЁНАҚИШЛОҚ — Самарқанд вилояти Ургут районидаги қишлоқ. Ёна — тоғ, қир ёнбағри. Туркистон, Ҳисор тоғ тизмалари, уларнинг тармоқлари этаги ва водийларидаги ёнбағир-ёна деб юритилади. (Географиядан изоҳли луғат. Тошкент, 1979, 58-бет). Ёнақишлоқ-ёнбағирликка жойлашган қишлоқ маъносини ифода қилади.

ЁНДАМА — Наманган вилоятининг Тўрақўрган, Андижон вилоятининг Андижон районларидаги қишлоқлар. Қир-адирларнинг ёнбағир ери, қия жойлари ёндама дейилади. Шундай жойларда ташкил топган қишлоқлар мазкур жуғрофий термин билан аталиб, ёндама номини олган.

ЁНОҚМАҲАЛЛА — Наманган вилояти Чуст район Оғасарой қишлоғидаги маҳалла. Ёноқ — "ёнбағир, қиялик ер" маъносидадир. Абдулла Қодирий ўзининг "Обид кетмон" асарида ёноқ сўзини худди шу маънода қўллаган: "Мен текис ер учун агрономнинг ҳамма фикрига қўшиламан, бироқ ёноқ тўғрисидаги таълимни сира ҳам қабул қилмайман... Жанжал ҳал қилингандан сўнг "Четан" бўйича экиш усули: текис ерларда машина, ёноқларда эски жўяк равиши қабул қилинади" (162-бет). Ёноқмаҳалла — "қир-адирликнинг ёнбағрига жойлашган маҳалла" демакдир.

ЁП — Хоразмда кенг қўлланилувчи суғориш атамаларидан бири. Тилшунос олим Зариф Дўсимовнинг ёзишича, ёп — катта ариқ маъносини билдиради. Бу сўз жой номлари таркибида ҳам актив иштирок этади. Чунончи, Гурлан районида Манғитёп, Ёрмишёп, Урганч районида Оқёп, Шовот районида Қумёп, Янгибозор районида Янгиёп, Қўшқўпир районида Ўртаёп, Ўзбекёп, Хива районида Бешёп, Тахтақўпир районида Тозабөгёп номли қишлоқлар бор.

Ёп сўзи Қорақалпоғистоннинг кўп жойларида жоп тарзида ишлатилади. Ленинобод районидаги Қўсжоп, Хўжайли районидаги Бегжоп, Жонажоп, Чимбой районидаги Тагжоп қишлоқларининг номи шу сўз билан алоқадор ҳолда вужудга келган.

ЁРТИБОШ — Андижон вилояти Қўрғонтепа районидаги қишлоқ. Ёртибош (жартибош) — уруғ номи: қирғиз қипчоқлари таркибида шундай уруғ бўлган. Қирғиз-қипчоқлар Фарғона водийсининг шарқий ва жанубий районларида истиқомат қилганлар. Уларнинг кўпчилиқ қисми Андижон вилоятининг Қўрғонтепа районидаги Суткон, Шамолбулоқ, Қақирқипчоқ, Тошлоқ, Хўжамшукур, Маданият, Бешлалтак, Дартоқтепа, Қорабағиш, Хидирша, Қоратейит, Кампирравот қишлоқларида яшаганлар. (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 113-114-бетлар). Ёртибош қишлоғи аҳолиси қирғиз-қишлоқларнинг ёртибош уруғига мансуб бўлган. Қишлоқ шу уруғ номи асосида номланган.

ЁРҚИШЛОҚ — Наманган вилоятининг Чуст, Андижон вилоятининг Жалолқудуқ районларидаги қишлоқлар. Мазкур номлар ёр сўзига боғлиқ ҳолда вужудга келган. Маҳмуд Қошғарийнинг "Девону лугатит турк" асарида қайд этилганидек, "ёр-жар, ўйилган ер" маъносидадир. "Аттуҳфатуз закияту фил — лугатит-туркия" лугатида ҳам "ёр-жар" деб изоҳланган. Филология фанлари доктори, профессор А. Алиевнинг ёзишича, бу сўз ўзбек тилининг айрим шеваларида, жумладан Наманган группа шеваларида ҳозир ҳам шу маънода ишлатилади. Англашиладики, ёрқишлоқ "жар қишлоқ" маъносини ифода этади. Ёр сўзи билан аталган жуғрофий номлар жумҳуриятимизда бир неча. Наманган вилоятининг Уйчи районидаги Ёртепа, Ёрқўрғон, Ёркўча, Кесканёр, Ёрбоши, Ёрқувур, Ёрмаҳалла, Янгиқўрғон районидаги Кўкёр, Андижон вилоятининг Андижон районидаги Оқёр, Куйганёр, Фарғона вилоятининг Фарғона районидаги Ёрмозор, Самарқанд вилоятининг Нарпой районидаги Ёрқудуқ деб номланган қишлоқлар шулар жумласига киради. Буларда "ёр" сўзи "жар" маъноси билан географик номлар таркибида қатнашган ва жойнинг рельеф хусусиятини ўзида акс эттирган.

ЖАЛОЙИР — турк-мўғул қабилаларининг аралашishi натижасида ташкил топган йирик қабилалардан биридир. Рашиддин "Жомеат-таворих" номи асарида жалойирлар XII асрда Онон ва Керулен дарёлари бўйида яшаганлигини ёзади. Улар 10 бўлакка (қабилага) бўлинган: ҳар бир қабиланинг ўз саркардаси (қабила бошлиғи) бўлган. Жалойирларнинг катта бир қисми кидонлар билан бўлган урушда енгилгач, Чингизхон аждодларига тобе бўлиб, уларга хизмат қилади. Чингизхон ҳукмронлиги даврида

жалойирлардан бир қанча эътиборли беклар ва лашкарбошилар етишиб чиқади. XII асрнинг охири ва XIII асрнинг бошларида жалойирларнинг кўплари Еттисувга ва Ўрта Осиёнинг айрим областларига кўчиб келиб ўрнашдилар (ЎзСЭ, 4-том, 294-бет).

Ўрта Осиё ва Қозоғистон ҳудудларида истиқомат қилган жалойирлар кейинчалик ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, қирғиз миллатлари таркибига кирган. 1920 ва 1926 йиллардаги аҳоли рўйхатида Ўзбекистонда яшовчи жалойирларнинг сони 25 минг кишига яқин эканлиги аниқланган. Улар Тошкент, Бухоро воҳасида, Нурота тоғи этакларида, Жиззах, Каттақўрғон, Қоракўл районларида ва Хоразмда яшаганлар (юқоридаги асар, ўша бет).

Жалойирлар тарқалган жойларнинг айримлари уларнинг номлари билан аталиб кетган. Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон, Нарпой, Тошкент вилоятининг Қибрай, Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон, Наманган вилоятининг Норин, Фарғона вилоятининг Бувайда, Богдод, Учкўприк, Фурқат, Риштон, Қува, Жиззах вилоятининг Зомин районларидаги Жалойир деб ном олган қишлоқлар шулар жумласидандир. Фарғона вилоятининг Риштон районидаги Чеки Жалойир топоними эса Жалойир қишлоғига қарашли чек ерларда ташкил топганлиги учун шундай ном олгандир.

ЖАРҚИШЛОҚ — Фарғона вилоятининг Бешариқ, Богдод, Данғара, Тошлоқ, Самарқанд вилоятининг Пастдарғом, Ургут, Самарқанд, Қашқадарё вилоятининг Ғузор, Сурхондарё вилоятининг Сарисийё районларидаги қишлоқлар. Жар — асли жуғрофий атама бўлиб, тоғ этаги қияликларда, замини юмшоқ текисликларда кўплаб учрайдиган, оқар сувлар ерни ювиб кетиши натижасида ҳосил бўлган чуқурликлардир. Жар умуман "чуқурлик, пастлик" маъносини ҳам ифодалайди (Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. Тошкент, 1977, 61-бет). Жарқишлоқ — "жар бўйидаги қишлоқ" демакдир. Жарбоши (Фарғона вилоятининг Бешариқ, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон районлари), Жармаҳалла (Наманган вилоятининг Косонсой, Тўрақўрғон, Фарғона вилоятининг Бешариқ районлари), Айланмажар (Фарғона вилоятининг Тошлоқ райони), Жаркўча (Фарғона вилоятининг Фарғона райони), Тағижар (Наманган вилоятининг Косонсой райони), Жарқўрғон (Фарғона вилоятининг Олтиариқ райони), Оқжар (Фарғона вилоятининг Данғара райони), Қизилжар (Сурхондарё вилоятининг Денов райони) топонимларининг ясалишига ҳам жойнинг рельеф хусусиятини акс эттирувчи "жар" сўзи асос бўлган.

ЖУРГУН — Фарғона вилояти Данғара районидagi қишлоқ. Тарихий манбаларда, жумладан ХУІ асрнинг бошларида ёзилган "Нусратнома", шунингдек Камолиддин Биноийнинг "Шайбонийнома" асарларида кўчманчи ўзбеклар составига кирган уруғлар ичида жургун уруғи ҳам бўлганлиги қайд этиб ўтилган (Ахмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии ХУІ-ХУШ вв). Демак қишлоқ номи этноним асосида пайдо бўлган.

ЖЎГАБЎЙИ — Наманган вилояти Задарё райони Гўртепа қишлоғидagi маҳалла. Фарғона водийсининг айрим жойларида жўга сўзи "сизот, зах сув оқадиган чуқур ариқ" маъносида ишлатилади. Маҳалла ўрнига нисбат этиш асосида, яъни жўга ёқасида, бўйида жойлашганлигига кўра юқоридаги номни олган.

ЖЎЙДАМ — Фарғона вилояти Фарғона районидagi қишлоқ. Баъзилар бу атамани "жойи дам", яъни "дам оладиган, истироҳат чиқарадиган жой" тарзида изоҳлайдилар. Аслида номнинг биринчи қисми — "ариқ" маъносини ифода қилувчи тожикча "жўй" сўзига алоқадордир. Жўйдам-айнан "дам ариқ" демакдир. Ариқ сувининг секин, димланиб оқиши ҳолати мазкур жойнинг шундай номланишига асос бўлган. Ариқ номи кейинчалик шу атрофдаги қишлоқ атамаси сифатида қўлланила бошлаган. Шунини таъкидлаш лозимки, ХІХ асрга оид Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларида ҳозирги Фарғона вилояти ҳудудидаги кўплаб ариқлар номи қишлоқлар номи билан аталганлиги ва уларнинг таркибида юқорида тилга олинган "жўй" атамаси актив ишлатилганлиги қайд этиб ўтилган. Жўй Аввал, Жўй Акбаробод, Жўй Арсиф, Жўй Арабмозор, Жўй Бойистон, Жўй Болтакўл, Жўй Баҳрин, Жўй Бешкапа, Жўй Бўслон, Жўй Бўтқачи, Жўй Валик, Жўй Варзак, Жўй Гуллиён, Жўй Жалойир, Жўй Дўрмон, Жўй Заркент, Жўй Зиндонтёпа, Жўй Қақир, Жўй Қоражийда, Жўй Лангар, Жўй Мўян, Жўй Пакана, Жўй Найман, Жўй Ўқчи, Жўй Ёзиёвон, Жўй Хонобод, Жўй Тожик, Жўй Шохмирза, Жўй Султонобод, Жўй Ахшак, Жўй Оқбура, Жўй Қува сингарилар шундай номлар жумласига кириди.

"Жўй" сўзига алоқадор номлар юқоридагилар билан тугамайди. Буларга яна Наманган вилоятининг Косонсой районидagi Жўйитик (тик ариқ), Жўйкўл (кўл ариқ), Сурхондарё вилоятининг Жарқўрғон районидagi Чоржўй (тўрт ариқ), Сариеё районидagi Сарижўй (ариқ боши), Бухоро вилоятининг Шофрикон, Қашқадарё вилоятининг Усмон Юсупов районларидаги Жўйнов (янги ариқ), Бухоро вилоятининг Жондор районидagi Жўйсафед (оқ ариқ), Самарқанд вилоятининг Самарқанд районидagi Жўйичуқур (чуқур ариқ), Жўйисой (сой ариқ), Пахтачи

районидаги Жўйи Эшмурод (Эшмурод ариги), Жўйи Маҳмуд (Маҳмуд ариги) топонимларини мисол қилиб келтириш мумкин.

ЖУРАК — Фарғона вилояти Олтиариқ районидаги қишлоқ. Тўғриси Жўйи рег бўлиши керак. Ном тожикча жўй — ариқ, рег—қум сўзларидан таркиб топган бўлиб, "қум ариқ" деган маънони билдиради. Жўйи рег жонли сўзлашув нутқида товуш ўзгаришига учраб Жўрак шаклида қўлланилиб кетган. Қишлоқ ариқ номи билан аталган.

ЗАРГАРЛИК — Шаҳрисабз, Жиззах шаҳарларидаги тураржой номлари. Олтин, кумуш ва мисдан билакузук, сирга, балдоқ, зебигардон, жиға, тумор, тиллақош каби тақинчоқ, безак буюмлари ясовчи ҳунармандлар номи билан юритилган. Заргарлик-заргарлар истиқомат қиладиган жой маъносидадир. Бухоро шаҳридаги Тоқзи Заргарон топоними "заргарлар тоқи" (тоқ — усти ёпилган гумбазли бозор) маъносини ифода қилади. Бу ерда заргарлик буюмлари билан савдо-сотик қилинган.

ЗАРКЕНТ — Фарғона вилояти Тошлоқ районидаги қишлоқ. Наманган вилоятининг Янгиқўрғон районида ҳам шу номдаги аҳоли яшаш маскани бор. Ойконимнинг биринчи қисмидаги зар — тожикча сар сўзининг ўзгарган шакли бўлиб, "юқори, баланд, тепа" маъносини билдиради, кент эса "қишлоқ" дегани. Демак, Заркент — "баландликдаги қишлоқ, тепаликка жойлашган қишлоқ" маъносидир.

ЗАХКАШ — Андижон вилояти Балиқчи районидаги қишлоқ. Шўр суви кўп бўлган нам ер — захкаш деб аталади. Қишлоқ номида ернинг табиий ҳолати ўз аксини топган.

ИГДИРҚАЛЪА — Хоразм вилояти Шовот районидаги қишлоқ. — Хоразм вилояти Балиқчи районидаги қишлоқ. Хоразм воҳаси аҳолисининг кичик бир қисмини туркманлар ташкил этади. Бу ерда уларнинг салилар, ёмут, ата, човдур, дуежи, гўклан, арабчи, игдир уруғлари вакиллари истиқомат қиладилар. (Сапаров М. Хоразм воҳасидаги туркий тилларнинг ўзаро муносабатлари. Тошкент, 1988, 18-бет). Игдирқалъа-игдирлар яшаган қалъа маъносини билдиради. (Атаниязов С. Туркменистаннинг географик атларынинг душундиришли созулги. Ашгабат, 1980, 349-бет). Топоним туркман уруғининг номи асосида юзага келган.

ИЗЗАОВУЛ — Тошкент вилояти Ўрта Чирчиқ районидаги қишлоқ. Ер ости ва грунт сувлари ер юзасига чиққан, сув ўтказмайдиған қатлам юза жойлашган, атрофдаги ерларга нисбатан ботик жойлардаги ўта нам ерлар-изза дейилади. Бундай жойлар кўпинча ботқоқликка, билқиллаган ерга айланган бўлади.

Иззалар кўпроқ адир, тоғ, тепалар этакларидаги ер ости сувлари юзага чиққан жойларда учрайди. (Географиядан изоҳли лугат. Тошкент, 1979, 63-бет). Абдулла Қодирийнинг "Обид кетмон" асарида ҳам изза-ернинг юзига сизиб чиқиб қолган зах сув маъносида қўлланган: "Суви кўллаш орқасида сизот-изза ҳолатига келган, теварагини барди, саломалик ўтлари босган, поёнсиз гўзапоялар орасида айланиб оққан ариқ устларидаги чивиллар тоқатсизлангандек гивирлаша бошлайдилар" (197-бет). Дарҳақиқат Иззаовул-изза бўйидаги, ёнидаги аҳоли тураржойи маъносини билдиради. Бундан ташқари, Тошкент шаҳрида Изза ариғи деб аталувчи ариқ ҳам бор.

ИСКАВОТ — Наманган вилояти Янгиқўрғон районидаги қишлоқ. Мазкур ном дастлаб Эскиобод Эскиобод формасида шаклланган, кейинчалик жонли сўзлашув тилида Искавотга айланиб кетган. Эскиобод—"эски қишлоқ" маъносини ифода қилади ва қишлоқнинг атрофдаги бошқа аҳоли масканларига нисбатан аввал пайдо бўлганлигига ишора қилади. Фарғона вилоятининг Данғара, Андижон вилоятининг Избоскан районларида ҳам Эскиқишлоқ деб ном олган аҳоли тураржойлари мавжудлиги қайд қилинди.

ИСФАРАГУЗАР — Қўқон шаҳридаги гузар. Мазкур маҳалла номининг келиб чиқиши Қўқон хонлиги тарихи билан бевосита алоқадордир. Шаҳар ўлкашунослик музейининг илмий ходими Муҳаммад Яҳённинг тарихий манбаларига суяниб ёзишига қараганда, Қўқон хонларидан бири бўлмиш Олимхон хонликдаги мунтазам қўшин сонини кўпайтириш мақсадида бошқа миллат вакиллари, хусусан тожик йигитларини ҳам ўз қўшинига тўплай бошлайди. Қоратсгин, Дарвоз, Рушан, Шугнон ва Исфара вилоятларидан сарбоз ёллаб, уларни оилалари билан Қўқонга кўчириб келтиради. Исфарадан кўчиб келганлар собиқ Дарҳон гузари атрофидаги кўчаларга ўрнаштирилади. Кейинчалик бу жой исфараликлар шаъни учун Исфарагузар деб аталиб кетади.

ЙЎРМАДЎЗ — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Маҳалла аҳли ўтмишда каштачиликдаги қўлланиладиган чок турларидан бири — йўрма тикиш иши билан шуғулланган. Халқнинг касбига нисбатан маҳалла Йўрмадўз (йўрма тикувчи) номини олган.

КАЛОВОТ — Фарғона вилоятининг Риштон ва Қува районларидаги қишлоқлар. Фарғона районининг Гулшан қишлоғи ўрамида Каловот номида кўча бор. Ўзбек халқининг топонимияси ва этнографиясига онд адабиётларда кал уруғининг мавжудлиги қайд этилган. Топонимист Т. Нафасовнинг ёзишича, Қўнғиротларнинг қўштамғали бўлимига қарашли уруғлардан бири — кал, қатагон уруғининг кичик гуруҳи — калтўп деб юритилади. Шевашунос

олим Х. Дониёров юз қабиласининг марка бўлими таркибидаги уяс уруғи составида кал, шунингдек, юзнинг ражаб боласи деган катта бўлаги ичида бешкал уруғи бўлганлигини қайд этган. Англашиладики, Каловол топоними кишиларнинг ўтмишидаги этник белгиси асосида яратилган. Дастлаб Калобод тарзида шаклланган бу ном "б" товушининг "в" га "д" нинг "т" га ўтиб ўзгариши туфайли Каловот шаклида қўлланилиб кетган. Сурхондарё вилоятининг Денов районида Калқишлоқ, Самарқанд вилоятининг Ургут, Жомбой ҳамда Андижон вилоятининг Асака районларида Бешкал номли қишлоқлар бор.

КАНДАБУЛОҚ — Фарғона вилояти Қува районидаги қишлоқ. Тураржой булоқ номи билан аталган. Атаманинг биринчи қисмидаги канда сўзи форс-тожик тилида "кавланган, қазилган" маъносини билдиради. Кандабулоқ — "қазилган булоқ", "чуқур булоқ" демакдир.

КАПАЯНГИ — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Қўқон ҳонлиги тарихига оид ҳужжатларда Капа Янгиқишлоқ шаклида тилга олинган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 379-бет). Қишлоқ шу ерга яқин масофада жойлашган Капа қишлоғидан ажралиб чиққанлиги учун Капа Янгиқишлоқ деб номланган. Кейинчалик тилдаги тежамкорлик қонунига кўра ном таркибидаги қишлоқ сўзи тушиб қолган: топоним Капаянги тарзида қўллана бошлаган.

КАТТАЯЙДОҚ — Наманган вилояти Учқўрғон районидаги қишлоқ. Яйдоқ уруғи яшаган (Шониязов К. Кўрсатилган асар, 116-бет). Қишлоқ шу этнонимдан ном олган.

КАТТАЯНГИ, КИЧИКЯНГИ — Фарғона вилояти Фурқат районидаги икки ёнма-ён қишлоқ шундай ном билан юритилади. Бу қишлоқлар аввал бир ном билан—Янгиқишлоқ деб аталган. Кейинчалик аҳолининг кўпайиши, бир жойдан иккинчи жойга силжиши, ҳудуднинг кенгайиши натижасида мазкур аҳоли тураржойи иккига бўлиниб қолган. Бирининг ҳажми каттароқ, улканроқ, иккинчисиники эса нисбатан кичикроқ бўлган. Шу сабабли қишлоқ номига объектнинг ҳажмий хусусиятини ифодаловчи катта, кичик сифатлари қўшилиб қўлланиб, Катта Янгиқишлоқ, Кичик Янгиқишлоқ атамалари вужудга келган. Сўнгра оғзаки нутқда ихчамлиликка, қулайликка интилиш натижаси ўлароқ топонимнинг сўнгги қисмидаги қишлоқ сўзи тушиб қолган, натижада улар Каттаянги, Кичикянги шаклини олган.

КАШАНАК — Наманган вилояти Чортоқ районидаги тураржой номи. Кашанак сўзи Чортоқ шеvasида "кичик сой" маъносини ифода қилади. ("Ёшлик" журнали, 1990, № 10, 45-бет.) Шевага оид маҳаллий сўз жойнинг аталишига асос бўлиб хизмат қилган.

КЕНАГАС — ушбу ном билан аталувчи қишлоқлар жумҳуриятимизнинг кўпчилиги жойларида мавжуд. Бу хил ойконимлар кенагас этноними асосида ясалгандир. Кенагас—йирик ўзбек қабилаларидан бири. 1926 йилда ўтказилган аҳоли рўйхатига кўра, кенагаслардан Шаҳрисабз, Китоб ва уларга яқин қишлоқларда 35040 киши, Бухоро воҳасида 2725 киши, Кармана ва унинг атрофларида 2775 киши яшаган. Кенагасларнинг айрим группалари Самарқанд уездида, Фарғона водийсида ҳамда Шимолий Афғонистонда ҳам яшаганлар. (ЎзСЭ, 5-том, 433-бет). Кенагас этноними ҳозирда қишлоқ номлари тарзида кўп учрайди. Булар жумласига Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Боғдод, Наманган вилоятининг Поп, Самарқанд вилоятининг Ургут, Хоразм вилоятининг Қўшқўпир районларидаги Кенагас номли қишлоқларни ҳамда Фарғона вилоятининг Учқўпирк районидagi Катта Кенагас, Кичик Кенагас аҳоли яшаш жойларини мисол қилиб келтириш мумкин.

КЕНДИРЛИ — Қорақалпоғистоннинг Тахтақўпир районидagi қишлоқ номи. Ном Кендир сўзига -ли қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Шевашунос олим Аҳмад Ишаевнинг ёзишига қараганда, Кендир—ўсимлик номларидан бирини ифодаловчи сўз бўлиб, каноп маъносини билдиради. Кендирли—кендир яъни каноп кўп ўсган жой маъносидадир. Наманган вилоятининг Поп районида ҳам Канопли қишлоғи бор.

КЕТМОНТЕПА — Тошкент вилояти Қуйи Чирчиқ районидagi қишлоқ. Номнинг биринчи қисмидаги кетмон сўзи тожик тилидаги кадманд сўзига алоқадордир. Профессор Т. Нафасовнинг ёзишича, ушбу сўз "хароба, вайрона" маъносига эга. Кадмантепа—"вайронага айланган тепа ўрни, бузилиб кетган тепалик" демакдир. Кадмантепа ном таркибида содир бўлган товуш ўзгаришлари натижасида Кетмонтепа шаклига келиб қолган.

КЕЧИК — жуғрофий атамалардан бири. Дарё, сой, анҳор, ариқларнинг саёз ердаги оқими, кечиб ўтиладиган жойга нисбатан мазкур сўз қўлланилади. Кечик (кечув) термини асосида бир неча топонимлар ҳосил қилинган. Фарғона вилоятининг Қува районидagi Қўшкечик, Андижон вилоятининг Избоскан районидagi Тошкечик, Пахтаобод районидagi Бойкечик, Андижон районидagi Кечув, Наманган вилоятининг Учқўрғон районидagi Тошкечув, Жиззах вилоятининг Зомин районидagi Еттикечув қишлоқларининг номи бунга мисол бўла олади.

КИГИЗЧИЛИК — Фарғона вилояти Тошлоқ районидagi қишлоқ. Кигиз — уй ашёси сифатида ишлатиладиган қалин, пишиқ буюм, палос. У аксарият қўй жунидан босиб тайёрланади. Кигизчилик — кигиз (намат) босиш билан шуғулланувчилар маъ-

носини билдиради. Қишлоқ аҳолининг касб-кори асосида номланган.

КОРИЗ — Навоий вилояти Хатирчи районидаги қишлоқ. Кориз-асли сугоришга онд атама. Жойнинг номланиши шу сўзга алоқадор. Бир-бирлари билан ер остида бирлаштирилган, суви ташқарига оқиб чиқадиган оқар қудуқлар-кориз деб аталган. Кориз кавлаш ер ости сувлари сатҳида рўй берадиган ўзгаришлар ва жой рельефидаги нишабликни аниқ белгилашни талаб этган. Бу махсус асбоблар воситасида амалга оширилган. Кориз трассаси белгилаб чиқилгач, шу трасса бўйлаб ҳар 10 метрда қудуқлар кавланган. Ер ости сувларининг тўпланган қатламига қараб сув чиқадиган бош қудуқнинг чуқурлиги 14—30 метр, баъзан 60—70 метр бўлган. Қудуқлар лаҳм орқали бир-бирига бирлаштирилган. Лаҳмнинг баландлиги 1,5 метр, эни 1 метр бўлиб, узунлиги бир неча километргача бўлган. Коризлардан тоғлиқ районларда кенг фойдаланилган (ЎзСЭ, 6-том, 45-бет, Географиядан изоҳли луғат. Тошкент, 1979, 75-бет). Нуротада илгари кўплаб коризлар мавжуд бўлган. Улар Тўйбой коризи, Коризак, Коризи Султонбой, Калтакориз, Каттакориз сингари номлар билан аталган.

КОСАГАРОН — Самарқанд вилояти Норпой районидаги қишлоқ. Бу атама коса сўзига тожикча касб оти ясовчи-гар ҳамда кўплик кўрсаткичи -он (-лар) қўшимчаларининг бирикувидан тузилган бўлиб, "косагарлар, коса тайёрловчилар" маъносини билдиради. Қишлоқ аҳолининг шугулланувчи касбига кўра шундай ном билан юритилган. Ушбу касб-ҳунарга алоқадор ҳолда вужудга келган номлар жумҳуриятимизнинг бошқа ерларида ҳам учрайди. Чунончи, Т. Нафасовнинг ёзишича, Қашқадарё вилоятининг Қарши, Косон, Шаҳрисабз шаҳарларида Косагар, Китоб, Яккабоғ шаҳарларида Косагарлик номли гузар ва маҳаллалар, Шаҳрисабз районида эса Косатарош деб аталувчи қишлоқ мавжуддир (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 100-бет).

КУЛОЛОН — Фарғона вилояти Риштон районидаги қишлоқ. Қишлоқ аҳолиси кулолчилик касби билан машҳур бўлган, бу ҳунар уларга авлоддан-авлодга ўтиб келган. Улар тайёрлаган коса, товоқ, пиёла, лаган, тандир, хум, кўза каби ҳар хил сопол буюмлар сифатлиги, пишиқлиги билан ажралиб турган. Шунинг учун қишлоқ ерли кишиларнинг касб-ҳунарига нисбатан Кулолон, яъни кулоллар деб номланган. Самарқанд шаҳрида ҳам Кулолон маҳалласи бор.

КУЛЛА — Андижон вилояти Хўжабод районидаги қишлоқ. Кулла сўзи тожикча бўлиб, "тепалик, баландлик" маъноларини ифода қилади. Қишлоқ жойлашган ўрнига нисбатан шундай деб ном олган.

КУНЖАК — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Ном "бурчак, чет (жой)" маъносини билдирувчи тожикча кунж сўзи ва —ак қўшимчасидан таркиб топган. Кунжак—чет жойдаги маҳалла демакдир.

КУНЖИҚАЛҒА — Бухоро вилояти Бухоро районидаги қишлоқ. Тожик тилида кунж—"бурчак" маъносини ифода қилади. Кунжиқалға—"қалға бурчаги, қалға чеккаси" демакдир. Қишлоқ ўрнашган жойига кўра номланган.

КҮЛЁҚА — Наманган вилояти Задарё районидаги қишлоқ. Кўлнинг ёқаси сўз бирикмасининг соддалашган шакли. Бунда аввал қаратқич келишигининг қўшимчаси-нинг, сўнг эгалик қўшимчаси-си тушиб қолган: Кўлнинг ёқаси>Кўл ёқаси> Кўлёқа. Кўлёқа-кўл бўйидаги, қирғоғидаги қишлоқ маъносини билдиради.

КҮНАБОД — Навоий вилояти Конимех районидаги қишлоқ. Тўғриси-Кўхнаобод. Кўхна-эски дегани, обод-жой номлари таркибида қишлоқ маъносига эга. Кўхнаобод-эски қишлоқ. Жиззах вилоятининг Фориш районидаги Кўхнабозор топонимининг маъноси—"эски бозор"дир. Бухоро вилоятининг Ромитон районидаги Кўнабозоржой атамаси эса "эски бозор ўрни" маъносини ифода этади.

КҮНЧИЛИК — Қўқон шаҳридаги маҳаллалардан бири. Тери ошлаб ундан чарм тайёрлаш билан шуғулланувчи касб эгалари кўнчи номи билан аталган. "Кўнчилик Ўрта Осиё шаҳар ва қишлоқларида ривож топган. Тошкент, Самарқанд, Бухоро каби шаҳарларда, Хоразм, Фарғона водийсида ХХ асрнинг бошларида кўнчилик дўконлари мавжуд бўлган. Уларда қорамол, қўй, эчки, туя терисидан турли навлардаги кўн тайёрланган. Пойафзал, телпак, от-улов абзаллари, қайиш, қин кабилар тайёрлашда кўн асосий материал бўлган". (ЎзСЭ, 6-том, 222-бет). Кўнчилик маҳалласида кўнчилар истиқомат қилганлар ва шу касб билан шуғулланганлар. Маҳаллага берилган ном ана шу касб-ҳунарга нисбатандир.

КҮСАҲО — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Номнинг иккинчи қисмидаги-ҳо тожикча қўшимча бўлиб, кўплик маъносини англатади, ўзбек тилидаги-лар қўшимчасига мос келади. Кўсаҳо—"кўсалар" демакдир. Кўса-қўнғирот, юз, туркманюз каби қабилалар таркибида қайд қилинган уруғ (Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент. 1978, 72-бет). Қишлоқ ана шу уруғ номи билан аталган. Кўса этнонимидан ясалган жой номларига яна Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Қашқадарё вилоятининг Чироқчи, Жиззах вилоятининг Фориш районларидаги Кўса, Самарқанд вилоятининг Иштихон райони-

даги Кўсатўп ойконимлари мисол бўла олади. Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районидаги Тоғайкўса асос бўлган.

ЛАБИРЎД — Бухоро вилояти Гиждувон районидаги қишлоқ. Жой номи лаб-и-рўд морфемаларидан тузилган. Бухоро группа шеваларида рўд "катта ариқ" маъносини билдиради. Лаб сўзи жуғрофик терминологияда дарё, сой, ариқ, кўл каби сув ҳавзаларининг қиргоқ бўйи қисмини ифода қилади. Лабирўд— "катта ариқ бўйидаги, қирғоғидаги қишлоқ" демакдир. Шуни қайд этиш лозимки, лаб сўзидан таркиб топган топонимлар тураржойларнинг ўрнашган ерига ишора қилади. Буларга яна Лабиҳовуз (Бухоро шаҳри), Лабисой (Наманган вилоятининг Чуст шаҳри), Лабиоб (сув лаби, Сурхондарё вилоятининг Сарисийё райони), Лабижўй (ариқ лаби, Қашқадарё вилоятининг Қарши райони), Сойлаби (Фарғона вилоятининг Бешариқ райони), Кўллаби (Фарғона вилоятининг Олтиариқ райони) топонимларини мисол қилиб келтириш мумкин.

МАДАМИНЧЕК — Фарғона вилояти Боғдод районидаги қишлоқ. Қишлоқ Қўдон хони Худоёрхоннинг ўғли Муҳаммадаминбек номи билан аталган. Мадаминчек—"Мадаминнинг ери" демакдир.

МАНҒИТ — қадимги йирик қабилалардан бири. Манғитлар Бухоро ва Қашқадарёда ҳал қилувчи роль ўйнаб келган. Бухоро хонлари манғитлардан чиққан (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 89-бет). Манғит сулоласи тарихчилари ёзишича, ХУШ асрга келиб Мовароуннаҳрда манғитлар 12000 уйликни ташкил қилган (Норқулов Н. Бобокалонлар шаҳри. "Фан ва турмуш" журнали, 1990, 90-сон, 14-бет). 1923—1926 йиллар маълумотига кўра, Ўзбекистон ҳудудида яшовчи манғитларнинг умумий сони 130 мингдан ошиқроқ бўлган. Шундан 100 мингга яқини Бухоро хонлиги территориясида: Бухоро воҳасида ва Қарши атрофида (44 минг), Зарафшоннинг қуйи оқимида 8 минг, ҳозирги Чоржўй районида (11 минг) яшаган. Улар Зарафшон дарёсининг ўрта оқими (10минг), Жиззах атрофлари (2600 киши) ва Хоразмга (10минг) ҳам тарқалган эди. (ЎзСЭ, 6-том, 594-бет). Фарғона вилоятининг Данғара, Бувайда, Андижон вилоятининг Хўжабод, Қашқадарё вилоятининг Қамаш, Деҳқонобод, Бухоро вилоятининг Жондор районларидаги Манғит, Хоразм вилоятининг Янгибозор районидаги Манғитлар, Гурлан районидаги Манғитёп, Самарқанд вилоятининг Ургут районидаги Манғитобод, Каттақўрғон районидаги Манғитон қишлоқлари шулар жумласидандир. Фарғона вилоятининг Бешариқ районидаги Деҳқонтўда қишлоғига қарашли маҳаллалардан бири ҳам Манғит номи билан юритилади.

Рус тарихчиси Н. Хаников 1843 йилда ёзилган "Бухоро хонлигининг тавсифи" (Описание Бухарского ханства. СПб. 1843. 58-бет.) асарида манғитларни 3 та катта тармоққа: тўқ манғит, оқ манғит, қора манғитларга бўлинишини қайд этади. Манғитларга тегишли бўлган йирик уруғлар номи ҳам ҳозирда топонимлар сифатида сақланиб қолган. Хоразм вилоятининг Шовот, Қашқадарё вилоятининг Қарши, Косон районларидаги Тўқманғит, Самарқанд вилоятининг Пастдарғом, Қашқадарё вилоятининг Бузор, Қарши районларидаги Оқманғит, Қораманғит қишлоқларининг номи бунинг мисоли бўла олади.

Кўп сонли бўлган манғит қабиласи яна бир неча катта-кичи уруғларга бўлинган эди. Профессор Т. Нафасовнинг ёзишича Қашқадарё вилоятининг Қарши районидаги Бойғунди, Косон районидаги Қўзиқўчқор, Касби районидаги Чолманғит, Ўникки. Эсавой, Қамаша, Нишон районларидаги Бақирчи топонимлари манғит уруғларининг номлари асосида вужудга келгандир. Бундан ташқари, Фарғона вилоятининг Бувайда районида Бўри Манғит, Кўр Манғит, Сор Манғит топонимлари учрайдики, булар, фикримизча, манғит қабиласининг майда шахобчалари номлари билан аталган бўлса керак.

МАТЧОЙИ — Андижон вилояти Бўз районидаги қишлоқ. Жумҳуриятимизда, жумладан Фарғона водийси ҳудудида тожиклар асрлар оша ўзбеклар билан аралаш ҳолда яшаган, ўзаро яқин алоқада бўлган. Водийдаги тоғлиқ тожиклар қаердан келиб қолганликларига кўра матчойи ва қоратсғини номлари билан ҳам юритилган. Матчойи қишлоғида эса асосан матчойи тожиклар истиқомат қилган. Шунинг учун тураржой аҳолининг этник белгисига нисбатан Матчойи номини олган.

МАТҚУЛОБОД — Фарғона вилояти Бағдод районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид манбаларда Муҳаммадқулобод шаклида ёзилган. Ном вақтлар ўтиши билан фонетик ўзгариш туфайли соддалашиб, ихчам формага келиб қолган: Муҳаммадқулобод>Матқулобод. Топоним киши исми билан аталган.

МАХСИДЎЗОН — Бухоро шаҳридаги маҳалла. Ном маҳси сўзига тикувчи маъносичи ифода қилувчи-дўз ҳамда кўплик кўрсаткичи -он (-лар) қўшимчаларини қўшиш орқали ясалган. Маҳсидўзон — маҳси тикувчилар маъносида бўлиб, шу ердаги аҳолининг ўтмишидаги касб-корига ишора қилади.

МЕРГАН — бу сўз ўқни нишонга беҳато урадиган эпчил шахсларга нисбатан ишлатилади. Ўтмишда Қўқон хонлигида мерган — кичик ҳарбий лавозимни билдирган ва бу мансаб ўқ отиш устмонларига берилган. Хонлик даврига оид архив ҳужжатларида Бобомерган, Боймуҳаммадмерган, Қодирберди-

мерган, Катташоҳмерган, Мулла Абдурахиммерган, Муҳаммад Юсуфмерган, Муҳаммад Тоҳирмерган, Тўйчимерган, Ҳожимерганларнинг номлари қайд этиб ўтилган (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 488, 492, 496, 500—501, 506—507-бетлар). Булардан кўринадики, мерган атамаси кўпинча ўша амал эгасининг исмига қўшиб айтилган. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районида Қурбонмерган, Аширқулмерган, Тўхлимерган, Бувайда районида Алимерган, Учкўприк районида Ўрозмерган, Андижон вилоятининг Марҳамат районида Шукурмерган, Ҳасанмерган, Наманган вилоятининг Уйчи районида Шарифмерган топонимлари мавжуд бўлиб, булар шу мансабдаги шахсларга қарашли хусусий ерларда пайдо бўлган. Мазкур қишлоқлар номи киши исми ва у билан биргаликда қўлланилган амални билдирувчи сўз асосида вужудга келган.

МЕТАР — Андижон вилояти Асака районидаги қишлоқ. Тураржойнинг номланишига ўтмишда қўлланган мансаб номларидан бири — меҳтар сўзи асос бўлган. Меҳтар фонетик ўзгариши-ҳовушининг тушиб қолиши натижасида Метар шаклига келиб қолган. Тарихчи А. Жувонмардиевнинг ёзишича, меҳтар сўзи форсча бўлиб, луғавий маъноси "буюк, аъзам, акбар" демакдир. XVI—XIX асрлардаги Фарғона тарихига оид ҳужжатларда меҳтар лавозимидаги шахс хон ва вазирларнинг нишон ва ёрлиқларини жойларга етказувчи: вазирларнинг уй хизматчиси, гоҳо солиқларни жамлаб, уни ўрнига сарфловчи вазифасини бажарган (Жувонмардиев А. XVI—XIX асрларда Фарғонада ер-сув масалаларига доир. Тошкент, 1965, 171-бет). Бундан ташқари, XIX аср Кўқон хонлиги архиви материалларида қайд этилишича, меҳтарлар савдогарлардан ва умуман барча савдо-сотик ишларидан закот ундириш ишлари билан шуғулланган (Троицкая А. Л. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. Москва, 1969, 44-бет). Англашиладики, Метар топоними шу мансаб эгасига қарашли ерларда вужудга келган, унинг номи билан аталган.

МИЛТИҚСОЗ — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Мазкур маҳалла аҳолисининг ота-боболари ўтмишда милтиқ яшаш иши билан шуғулланганлар. Шу сабабли маҳалла Милтиқсоз номи билан юритилган. Фарғона вилоятининг Учкўприк районидаги Милтиқчи қишлоғининг номи ҳам қайд этилган касб-ҳунарга боғлиқ ҳолда вужудга келгандир.

МИНГБУЛОҚ — Андижон вилояти Комсомолобод районидаги қишлоқ. Ўтмишда Қорадарё сувининг камайиши ва соҳилининг кенгайиши натижасида бу ерда жуда кўп булоқлар пайдо бўлган ва анчагина майдонни эгаллаган. Мингбулоқ номи шу тариқа вужудга келган. Ном таркибидаги минг сўзи "беҳисоб кўп,

сон-саноқсиз, жуда кўп" маъноларини билдиради. Мингбулоқ – "кўп булоқли жой" демакдир. Самарқанд вилоятининг Ургут, Навоий вилоятининг Учқудуқ районларида ҳам Мингбулоқ қишлоқлари бор.

МИНГЛАР — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Катта Минглар, Кичик Минглар деб иккига бўлинган. "Минг 92 бовли ўзбек элатининг энг катта ва эътиборли қабилаварининг уч устунидан бири деб ҳисоблайдилар. Мингнинг вакиллари Самарқанд атрофида, хусусан Ургут районида, Қўқон ва Фарғона, шунингдек Балх атрофларида учрайди" (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 83-бет).

Минг қабиласи Қўқон хонлиги даврида катта мавқега эга бўлган. Қўқон хонлари минглардан чиққан. Тарихий манбаларда Ёзилишича, минг қабиласига мансуб кишилар Қўқон атрофидаги Деҳқонтўда, Торғова, Чомошбий, Пиллахона, Жоникент, Тўқайтепа, Пиртак, Тепақўрғон, Қайнар, Сарой, Тўрайғир сингари қишлоқларда истиқомат қилганлар (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 165—166-бетлар). Табиийки, Минглар қишлоғида ҳам минг қабиласи вакиллари яшаган. Шунинг учун қишлоқ қабила номи билан Минглар деб аталган. Бундан ташқари, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районида Катта Минг, Кичик Минг, шу вилоятнинг Иштиқон ҳамда Қашқадарё вилоятининг Китоб районларида Минглар қишлоқлари учрайдики, булар ҳам минг қабиласи номи билан боғлиқдир.

МИРЗАОРОЛ — Наманган вилояти Поп районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда қайд этилишича, Сирдарё атрофларида кўплаб ороллар мавжуд бўлган; уларнинг аксарияти шу яқин орадаги қишлоқлар ёхуд киши номлари билан аталган. Ороли Оқжар, Ороли Пунгон, Ороли Қирчин, Ороли Тепақўрғон, Ороли Ғурумсарой, Ороли Санг, Ороли Кенағас, Ороли Тепақишлоқ, Ороли Момохон, Ороли Шермуҳаммадбой, Ороли Ўроз додҳо, Ороли Бекмурод, Ороли Эшмуҳаммад, Ороли Дўстбий, Ороли Мирзабий сингарилар шулар жумласидандир (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 138-бет). Булардан шахс исми асосида яралган Ороли Мирзабий (яъни Мирзабий ороли) номи бизгача ўзгаришга учраб Мирзаорол шаклида етиб келган. Орол номи шу орол ўрнида ташкил топган қишлоқни аташга ҳам хосланиб қолган.

МИРИШКОР — арабча мир-амир ва тожикча шикор-ов сўзларидан таркиб топган бўлиб, айнан: "ов амири" демакдир. Бу атама тажрибали қушчи маъносида бўлиб, ўтмишда саройдаги ов ишларини бошқариб турувчи шахснинг титулини ҳам ифодалаб келган (Жувонмардиев А. Кўрсатилган асар, 60-бет). Шунинг

билан бирга ўзбек уруғларидан бирининг номи ҳам Миришкор деб аталган. Фарғона вилоятининг Учкўприк, Наманган вилоятининг Наманган, Қашқадарё вилоятининг Усмон Юсупов, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Бухоро вилоятининг Қоракўл районлари ўрамидаги Миришкор қишлоқлари шу уруғ номига қўйилган топонимлар жумласига киради. Бухоро вилоятининг Пешку районидаги Қалаймиришкор (асли Қалъан Миришкор) топоними эса "Миришкор қалъаси" маъносини ифода қилади.

МИРКЕНТ — Самарқанд вилояти Пахтачи районидаги қишлоқ. Ном мир ва кент сўзларининг бирикувидан ясалган. Мир — арабча амир сўзининг қисқарган кўриниши, кент — қишлоқ дегани. Англашиладики, Миркент — амир қишлоғи, амирга қарашли ерларда ташкил топган қишлоқ маъносини билдиради.

МИСГАРОН — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Маъноси—"мисгарлар" демакдир. Мисгарлик қадимий касблардан ҳисобланган. Мисгарлар кишиларнинг маиший эҳтиёжлари учун зарур бўлган қумгон, оптова, чойиндиш, чилопчин, тоғора, товоқ каби мис буюмларини ишлаб чиқариш билан шуғулланганлар. Қўқон шаҳрида ҳам Мисгарлик маҳалласи бор.

МУЗБУЛОҚ — Жиззах вилояти Ғаллаорол районидаги қишлоқ. Булоқ сувининг ҳароратига нисбатан номланган. Музбулоқ—совуқ булоқ.

МУҒУЛКЕНТ — Самарқанд вилояти Нарпой районидаги қишлоқ. Муғуя — қадимги туркий қабилаларидан бирининг номи. Тураржой шу этник гуруҳ номи билан аталган. Муғулкент—"муғуллар қишлоғи" демакдир. Қашқадарё вилоятининг Касби районидаги Муғлон топоними эса муғул этнонимига тожикча кўплик кўрсаткичи -он қўшимчасини қўшиш орқали вужудга келган. Муғулон "муғуллар" маъносидадир. Муғулон товуш ўзгариши натижасида Муғлон бўлиб кетган.

НАВКЕНТ — Наманган вилоятининг Янгиқўрғон, Фарғона вилоятининг Қува ва Фарғона районларидаги қишлоқлар. Топоним икки қисмдан иборат: нав (тожикча)—"янги" деган маънони билдиради. Кент сўзига XI аср тилшуноси Маҳмуд Қошғарий шундай изоҳ берган: "Кент — шаҳар, ўғузлар ва улар билан яқин турувчилар тилида қишлоқ. Кўпчилик турклар наздида вилоятлар". Англашиладики, Навкент — "янги қишлоқ" маъносидадир. Топонимнинг номланишига қишлоқнинг янгилиги — ён-атрофдаги аҳоли пунктларига нисбатан кейинроқ ташкил топганлиги сабаб бўлган. Шунини қайд этиш лозимки, республикамизда кент сўздан таркиб топган жуғрофий номлар кўллаб учрайди. Буларга Самарқанд вилоятининг Иштихон районидаги Янгикент, Шайхлар-

кент, Каттақўрғон районидаги Файзикент, Нарпой районидаги Ўзбеккент, Мўғулкент, Пахтачи районидаги Миркент, Бухоро вилояти Вобкент районидаги Кумушкент, Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ районидаги Хўжакент, Ғазалкент, Оққўрғон районидаги Алимкент, Наманган вилоятининг Чуст районидаги Шўркент, Янгиқўрғон районидаги Хўжашўркент, Қорачашўркент топонимлари мисол бўла олади.

НАЗАРМАҲРАМ — Андижон вилояти Шаҳрихон районидаги қишлоқ. Топоним киши исми ва Қўқон хонлиги давридаги амал-мансабга оид атамалардан бири маҳрам сўзидан таркиб топган. Маҳрам — хонга яқин бўлган ва унинг ҳузурига кира оладиган киши. Шунингдек, маҳрамлар саройдаги бошқа ишларни ҳам бажарганлар. Маҳрамбоши бир неча маҳрамларга раҳбарлик қилган (Матғозиев А. XIX аср ўзбек тилида амал-мансабга оид топонимлар. "Ўзбек тили ва адабиёти" журналы, 1990, № 3, 38-бет). Архив ҳужжатларида бир қанча маҳрам ва маҳрамбошиларнинг номлари сақланиб қолган. Абдуназар Маҳрам, Абдулла маҳрам, Довуд маҳрам, Эрмуҳаммад маҳрам, Қодирқул маҳрам, Қўлдош маҳрам, Мусулмонқул маҳрам, Муҳаммад Иброҳим маҳрам, Муҳаммад Назар маҳрам, Муҳаммад Ниёз маҳрам, Содиқ маҳрам, Соҳибназар маҳрам, Тошмуҳаммад маҳрам, Турсунқул маҳрам, Узоқ маҳрам, Хўжаберди маҳрам, Шамсиддин маҳрам, Мулла Муҳаммадризо маҳрамбоши, Раҳматулло маҳрамбоши сингарилар шулар жумласидандир (Троицкая А. Л. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. М. 1968, 485—488, 490—493, 498—500, 503—506, 508—509-бетлар). Кўринадики, ўтмишда мансаб номлари кўпинча амал эгасининг номига қўшилиб айтилган. Шунга кўра баъзи жой номларига киши исми ва мансаб номи атама бўлиб қолган. Бунга изоҳланаётган Назармаҳрам топоними яққол мисол бўла олади. Худди шу қолипда ясалган яна бошқа топоним ҳам бор. 1917 йилда ўтказилган аҳоли рўйхатида қайд этилишича, собиқ Қўқон уездининг Зодиён волости Самарқанд қишлоқ жамоасига қарашли тураржой номларидан бири Сафармаҳрам деб аталган.

НАЙМАН — Фарғона вилоятининг Қувасой шаҳрига қарашли қишлоқ. Мазкур ном билан юритилган аҳоли масканлари жумҳуриятимизнинг бошқа ерларида ҳам кўп учрайди. Найман — аслида этник гуруҳ номи бўлиб, у қабила сифатида ўзбек, қирғиз, қозоқ, қорақалпоқ халқларининг составига кирган ва уларнинг миллат бўлиб ташкил топишида қатнашган. Биз тилга олган Қувасой атрофидаги Найман қишлоғи қирғизлар таркибидаги найман уруғи номи билан аталган. Дарҳақиқат мазкур жойда қирғиз найманлари истиқомат қиладилар ва улар хўжанайман,

бешнайман, бўзтўрғай найман, қора найман деб номланувчи майда шахобчаларга бўлинадилар.

НАЙМАС — Фарғона вилояти Учкўприк районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда Нонемас шаклида ёзилган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 385-бет). Шуни таъкидлаш керакки, этнографик адабиётларда ўзбек халқи таркибига кирган кенас қабиласининг уруғларидан бири нонемас деб аталганлиги қайд этилган. Бошқа туркий халқлар, жумладан қорақалпоқлар таркибда ҳам нонемас уруғи бор. (Губаева С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX— начала XXв. Ташкент, 1983, 63-бет). Англашиладики, қишлоқ кенас қабиласининг бир тармоғи нонемас номи билан аталган. Нонемас бора-бора товуш ўзгариши туфайли Наймас бўлиб кетган.

НАМОЗГОҲ — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги Нурсух қишлоғи ўрамига қарашли маҳаллалардан бири. Номнинг иккинчи қисмидаги-гоҳ от ясовчи бўлиб, "жой, ўрин" маъносини билдиради. Намозгоҳ — "намоз ўқиладиган жой" демакдир. Сурхондарё вилоятининг Денов районида ҳам Намозгоҳ қишлоғи бор.

НАСРИДДИНОБОД — Андижон вилояти Балиқчи районидаги қишлоқ. Насриддинбек-Қўқон хони Худоёрхоннинг бош ўғли бўлиб, 1850 йилда туғилган, узоқ вақт Андижон вилоятини бошқарган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 86-бет). Тарихий манбаларда кўрсатилишича, Насриддинбекнинг Балиқчи районида ўз шахсий ери мавжуд бўлган. Бу жойда ташкил топган қишлоқ унинг номи билан Насридинобод деб аталган. Бундан ташқари, Фарғона вилоятининг Риштон районида Чек Насриддин қишлоғи бор. Қишлоқ Насриддинбек қарамоғида бўлган чек ерлар ўрнида барпо бўлганлиги учун шундай ном олган.

НАҚҚОШОН — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Маъноси айнан: "наққошлар" демакдир. Наққошлар нақш чизиш, нақш яратиш касби билан шуғулланганлар. Улар ганч, ёғоч, тош, металлга ўйиб, ганч ҳамда ёғочга чизиб ва бўяб нақш ишлаганлар. Шунингдек каштадўз, зардўз, гиламчи, заргарларга, читга гул босувчи косибларга нақш чизиб берганлар. Наққошлар ўтмишда халқ усталарининг энг билимдон, истеъдодли қисмини ташкил этган, улар мадрасаларда таълим олганлар. Меъморликда ниҳоятда зарур бўлган геометрияни, наққошликда шарт бўлган кимёни пухта ўрганганлар. Ўрта Осиё ҳудудидаги архитектура ёдгорликлари ўлкамизда наққошлик санъати қадимдан ривож топганлигини кўрсатади (ЎзСЭ, 7-том, 577—578-бетлар).

НОЙИБНИНГ КЎПРИГИ — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Нойиб-Қўқон хонлигидаги юқори лавозимлардан бири бўлиб, аслида арабча сўз, маъноси "ўринбосар" демакдир. Хон ва вазир, ҳокимларнинг ёрдамчиси, жойлардаги вакили "нойиб" деб юритилган. Архив ҳужжатларида Отабек нойиб, Баҳром нойиб, Хўжам подшоҳ тўра нойиб сингари нойибларнинг номлари сақланиб қолган. Нойибнинг кўприги номи мазкур иншоотни Қўқон хонлигининг бир нойиби томонидан бунёд этилганлигига ишора этади. Кўприк номи асосида маҳалла номи вужудга келган.

ОБИСИЁ — Фарғона вилояти Тошлоқ районидаги қишлоқ. Мазкур атама тожикча об (сув) ҳамда сиёҳ (қора) сўзларидан таркиб топган бўлиб, "қора сув" маъносини билдиради. Ер остидан чиқадиган зах, сизот сувлар оқадиган ариқ ёки жилга ўзбек тилида қора сув, тожик тилида эса сиёҳоб ёки обисиёҳ деб аталади. Наманган вилоятининг Чуст, Қашқадарё вилоятининг Китоб районларида ҳам бор.

ОЙДИНБУЛОҚ — Фарғона вилоятига қарашли Ўзбекистон районидаги қишлоқлардан бири. Бу сўз дастлаб сувлик номи сифатида пайдо бўлган. Кейинчалик шу ерда ташкил топган қишлоқнинг номи ҳам Ойдинбулоқ деб аталган. Ойдин сўзи туркий тилларда турли маъноларда қўлланилади. Тилшунос олим, профессор Фаттоҳ Абдуллаевнинг ёзишича, бу сўз қозоқ тилида — катта ҳовуз; қирғиз тилида — чуқур ва текис жой; қорақалпоқ тилида — сув сатҳи, ярқироқ жойи, товланиб турган сув юзи; ўзбек тилининг Хоразм шеvasида эса қўлнинг қамиш ўсмайдиган чуқур ва текис жойи маъноларини англатади. Ушбу жой номи таркибидаги ойдин сўзи тоза, тип-тиниқ маъносидадир. Ойдинбулоқ-суви тиниқ булоқ, тоза булоқли жой деб изоҳланади. Бувайда районидаги Ойдинкўл топоними ҳам худди шундай маънони билдиради. Қишлоқнинг аталишига кўл номи асос бўлган.

ОЙИМҚИШЛОҚ — Андижон вилоятининг Бўз, Жалолқудуқ, Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Бувайда районларидаги қишлоқлар номи. В. П. Наливкиннинг "Қўқон хонлигининг қисқача тарихи" асарида ёзилишича, хонликлар даврида ойим — хон ёки бекнинг хотинига нисбатан қўлланувчи титул ном бўлган. А. Л. Троицкая ҳам ўзининг "Қўқон хонлиги архивининг каталоги" асарида ойим сўзи хон хотинига, ойимча эса унинг қизига қарата ишлатилганлигини кўрсатиб ўтади.

Маълумки, ўтмишда хон ва унинг оила аъзоларига ва бошқа амалдорларга шаҳар ташқарисидан ер ажратиб берилган. Табиийки, бундай ерларнинг бир қисми хоннинг хотинига ҳам теккан. Бу жойларда деҳқончилик қилинган ва аста-секин қишлоқлар

ташқил топган. Фикримизча, бундай қишлоқлар хоннинг хотинига қарашли ерларда бунёд этилганлиги учун Ойимқишлоқ деб ном олган бўлса керак. Фарғона вилоятининг Охунбобоев районида Ойимча, Ўзбекистон районида Ойимчақир деб юритилувчи қишлоқлар ҳам бор.

ОЙҚИШЛОҚ — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Қишлоқ бошқа аҳоли масканларига нисбатан пастқам жойда, чуқурликда бўлганлиги учун шундай аталган. Дарҳақиқат ой (уй) сўзи чуқур, чуқурлик, ўпирилган жой маъноларини ифода этади.

ОЛВАЛИЗОР — Наманган шаҳри яқинидаги жой. Олвали сўзига ўрин маъносини билдирувчи зор қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Профессор А. Алиевнинг ёзишича, олвали Наманган гуруҳи шеваларида "олча" маъносини билдиради. Бинобарин Олвализор — олчазор, олча кўп ўсган жой демакдир.

ОЛТИАРИҚ — Фарғона вилоятидаги район номи. Утмишда Шоҳимардон сойдан оқиб келган сув ҳамда Чимён қишлоғидан чиқаётган булоқ сувлари ҳозирги Олтиариқ қишлоғига етиб келганда олти ариққа, олти тармоққа бўлиниб кетган. Шу сабабли бу жой ариқнинг сонига, миқдорига нисбат берилгани ҳолда Олтиариқ деб атала бошлаган. Кўринадики, Олтиариқ нутқда дастлаб ариқ номи сифатида юзага келган, сўнгра у ариқ ёнида бунёд бўлган қишлоққа ном бўлиб кўчган. Кейинчалик район номини ифода қила бошлаган.

ОЛТИЎРТОҚ — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Олтиўртоқ деган қорақалпоқ уруғи бор. (Жданко Т. Д. Очерки исторической этнографии каракалпаков. М. 1950, 161-бет). Ўзбекларда ҳам шундай уруғ бўлса керак. Наманган вилоятининг Избоскан районидаги Ўртоқлар топоними ҳам уруғ номи билан аталганга ўхшайди.

ОЛТИЎГИЛ — Фарғона вилоятининг Бувайда, Самарқанд вилоятининг Пахтачи, Нарпой районларидаги қишлоқлар. Олтиўгил — ўзбеклар таркибига кирган найман қабиласининг бир уруғи (Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент, 1978, 82-бет). Этноним асосида қишлоқ номлари юзага келган. Саккизўгил (Пахтачи райони) қишлоғининг номланишига ҳам уруғ номи асос бўлган.

ОЛЧИН — Фарғона вилоятининг Боғдод, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон, Хоразм вилоятининг Хатирчи районида Олчинобод қишлоғи бор. Олчин-уруғ номи. Дарҳақиқат Мулла Сайфиддин Ахсикендийнинг (XVI аср) тожик тилида ёзилган "Мажму-ат-таворих" асарида келтирилган 92 бовли ўзбек уруғининг ичида олчин уруғи тилга олиб ўтилган (қаранг: Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып. I. М. 1973, 210-бет). Бу

этник ном Н. Хаников, А. Вамбери, А. П. Хорошхин, Н. Аристов асарларида ҳам ўзбек уруғларидан бирининг номи сифатида қайд қилинган (Хаников Н. В. Описание Бухарского ханства. СПб. 1843, 59-бет, Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. СПб. 1865, 145-бет, Хорошхин А. П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. СПб, 1876, 511-бет, Бравин Н. Беляев И. Указатель племенных имен к статье Н. И. Аристова "Заметки об этническом составе тюркских племен и сведения об их численности". СПб, 1903, 4-бет).

Олчин этноними алашын сўзидан келиб чиққан. Ала — улуғ, катта, буюк маъносини билдиради. Шын эса мўғулча зон, тунгусча зон ("халқ"), хакас ва тува тилларидаги чон, чувашча шын ("халқ", "кишилар"), "қабилла" сўзининг варианты ҳисобланади. Олчин этнонимининг маъноси "катта халқ, кўп кишилар уюшмаси, кўп миқдордаги қабилла" демакдир. (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 142-бет). Бинобарин Олчин номли қишлоқлар шу уруғ номига қўйилган топонимлардир.

ОТАЛИҚ — Осиёдаги энг эътиборли сарой лавозимларидан бири. Оталиқлар аслида шаҳарларнинг тарбиячилари ҳисобланган ва улар балоғатга етгунларигача уларнинг уделларини бошқариб турган. Манбаларда кўринишича, оталиқлар хизмати сингган ва кўзга кўринган амирлардан тайинланган. Оталиқлар ўзларининг тарбиясида бўлган шаҳзодалар балоғатга етиб мустақил ҳукмдор бўлганларида ҳам уларга зўр таъсир кўрсатиб турганлар. (Аҳмедов Б. Ўзбекларнинг келиб чиқиши тарихидан. Тошкент, 1962, 44-бет). С. Қораевнинг ёзишича, оталиқ Бухоро амирлигида энг катта амал-вазир маъносида ҳам қўлланилган. Хон давлатни бошқаришда оталиқ маслаҳатлари билан иш кўрган. Оталиқ мамлакатда суғориш ва қурилиш ишларига ҳам бошчилик қилган (Қораев С. Географик номлар маъносини биласизми? Тошкент, 1970, 93-бет). Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги Оталиқ қишлоғининг номи юқорида қайд этилган ижтимоий термин билан аталган. Қишлоқ шу мансаб эгасига қарашли ерларда бунёд этилганлиги учун шундай деб ном олган.

ОТАЎБА — Қорақалпоғистоннинг Тўрткўл районидаги қишлоқ. Ота (ата) — туркман халқи таркибидаги йирик уруғлардан бири. (Атанязов С. Туркменистанын географик атларынын душундиришли созлуги. Ашгабат, 1980, 45-бет). Ўба — ўғуз лағжасида қишлоқ, аҳоли пункти, шаҳардан ташқарида бўлган жой маъносини билдиради. (Абдуллаев Ф. Хоразм шевалари лексикаси. Ўзбек шевалари лексикаси. Тошкент, 1966, 97-бет). Отаўба — ота уруғидан бўлган кишиларнинг яшайдиган жойи, қишлоғи демакдир.

ОФТОБРУЙ — Фарғона вилояти Сўх районидаги қишлоқ. Офтобга рўпара, яъни кунгай деган маънони билдиради. Тоғли жойларда бундай ном тез-тез учрайди. (Қораев С. Кўрсатилган асар, 93-бет). Т. Нафасовнинг ёзишича, Қашқадарё вилоятининг Косон районида ҳам Офтобрўй қишлоғи бор. Мазкур қишлоқлар жойлашган ўрнига кўра шу тарзда номланган.

ОҚБЎЙРА — Андижон вилоятининг Асака, Фарғона вилоятининг Олтиариқ районларидаги қишлоқлар. Оқбўйра-Фарғона водийси қипчоқларининг бир уруғи. Шу этнонимдан қишлоқ номлари вужудга келган.

ОҚЁЗИ — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Ёзи сўзи қадимги турк ва эски ўзбек тилида "чўл, дашт, текислик" маъносини ифода этган. Оқёзи — айнан: "оқ чўл, оқ дашт" демакдир. Наманган вилоятининг Янгиқўрғон районидаги Қизилёзи топонимининг номланишига ҳам қайд этилган ёзи сўзи асос бўлиб хизмат қилган.

ОҲАНГАРОН — Тошкент вилоятидаги шаҳар ва район номи. Мазкур атама тожикча оҳан-темир, -гар-қасбни билдирувчи қўшимча ҳамда кўплик кўрсаткичи -он (лар) қисмларидан тузилган бўлиб, айнан олганда "темирчилар" деган маънони билдиради. Асосий аҳолиси темир ишлаш билан машғул бўлган Оҳангарон XVI аср бошларида битилган "Таворихи гузидан Нусратнома" ва ундан илгарироқ ёзилган қўлёзмаларда учрайди (Муқминова Р. Тўрт аср олдинги Тошкент. Тошкент, 1984, 12-бет).

ПАНСАДА — Наманган вилояти Чуст шаҳридаги маҳалла. Жой номи асосида панж ва сада сўзлари ётади. Панж — миқдорни ифодаловчи тожикча сўз бўлиб, "беш" маъносини билдиради: сада — эманлар оқласига мансуб, шох-шаббалари шарсимон, барглари йирик, серсоя, манзарали дарахт номи. Демак, Пажсада-бешта сада дарахти ўсган жойдаги маҳалла тушунчасини ифодалайди. Панжсада жонли сўзлашувда Пансада бўлиб ўзгарган. Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Андижон вилоятининг Олтинкўл районларидаги Сада, Наманган вилоятининг Чортоқ районидаги Тўпсада, Косонсой районидаги Садача, Андижон вилоятининг Андижон районидаги Садатаги топонимлари ҳам қайд этилган сада дарахти номи асосида вужудга келгандир.

ПАРПАШАБОП — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Парпаш-дастгоҳда тўқиладиган юпқа ва пишиқ мато. Парпашадан тўн ва паранжи сингари кийим-кечаклар тайёрланган. Парпашабоп — парпаша тўқувчи маъносидадир. Маҳалла шу ерда яшовчи кишиларнинг касб-кори асосида номланган.

ПАСТКИ ЗАНГ — Наманган вилояти Янгиқўрғон районидаги қишлоқ. Чортоқ, Косонсой районларида ҳам Занг номли жойлар бор. Сувсизликдан ишлатилмай бўш ётган ерлар занг деб аталган (Жувонмардиев А. Кўрсатилган асар, 540-бет). Топонимларнинг номланиши шу сўз билан боғлиқ.

ПАХТАБЎСТОН — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Илгари Бўстон деб аталган. Қишлоқ номи "боғ, чаманзор, гулистон" маъносини ифодаловчи форс-тожикча бўстон сўзидан олинган эмас. Бўстон (асли бўз тўн) — қирғиз уруғларидан бирининг номи. Қишлоқда қирғизларнинг шу уруғига мансуб кишилари ҳаёт кечирганлар, шунга кўра бу ер Бўстон номини олган. Кейинчалик колхоз тузуми даврида қишлоқда хўжалик барпо қилиниб, унга "Пахтабўстон" номи берилди. Колхозлар бирлашган, бу атама қишлоқ номи сифатида қўлланила бошлайди.

ПЕШҚЎРҒОН — Наманган вилояти Чортоқ районидаги қишлоқ. Тоҷик тилидаги "пеш" сўзи бизнинг тилимизда "олд" маъносини беради. Пешқўрғон — "қўрғон олди" демакдир. Андижон областининг Асака районидаги Қўрғонолди қишлоғининг номи юқоридаси топоним билан "адаш"дир.

ПОНСОД — ҳарбий уюмга беш юз кишилик отряднинг бошлиғи маъносини билдирган. Қўқон хонлиги тарихида мазкур лавозимга эга бўлган шахслардан баъзиларининг номлари архив ҳужжатларида сақланиб қолган. Абдуназар понсодбоши, Иброҳим понсодбоши, Мулла Исмоил понсодбоши, Мўмин понсодбоши, Муҳиддинхўжа понсодбоши кабилар шулар жумласидандир. Андижон вилоятининг Марҳамат, Фарғона вилоятининг Бувайда районларида Понсод номли қишлоқлар бор.

РАВОТ — Равот (асли работ) арабча сўз бўлиб, "карвонсарой, мусофирхона" маъноларини билдиради. Топонимист олим Тўра Нафасовнинг ёзишича, "Ўзбекистонда работлар шаҳар ташқарисидида қурилган, XVII—XVIII асрларда эса йирик аҳоли пунктлари ёнида, бозор атрофида ва савдо йўлларидаги бекатларда қурилган. XIX асрда тўртбурчак шаклида қурилган, битта дарвозаси бўлган қўрғонлар работ деб аталган. Равот сўзининг қўрғон маъноси ҳам бўлган. (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 159-бет). Жумҳуриятимизда работ (работ) сўзи билан аталган жуғрофий номлар жуда кўп. Буларга Андижон вилоятининг Марҳамат, Андижон, Асака районларидаги Равот, Пахтаобод районидаги Сангравот, Наманган вилоятининг Уйчи районидаги Қизилравот, Мирзааравот, Фарғона вилоятининг Бувайда районидаги Равотқўра, Қуза районидаги Туркравот, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районидаги Учравот, Баландравот, Куйикравот, Қипчоқравот. Равот

Кашани, Иштихон районидаги Янгиравот, Равот Мирзақул, Нуробод районидаги Равотли, Самарқанд районидаги Равотча, Тожиқравот, Нарпой районидаги Равотолчин, Ургут районидаги Янгиравотча, Бекравот, Эшонравот, Бухоро вилоятининг Вобкент районидаги Буботипоён, Работиохун, Шофрикон районидаги Жўйработ, Бухоро районидаги Хўжаработ, Работ қалмоқ, Гиждивон районидаги Работхўжа, Навоий вилоятининг Қизилтепа районидаги Тошравот, Навбаҳор районидаги Бешработ, Бухоро шаҳридаги Қумработ, Работиқози сингари қишлоқ ва маҳалла номларини мисол қилиб келтириш мумкин.

РИСҚУЛИБЕК ГУЗАРИ — Қўқон шаҳридаги гузар. Ирисқулибек Қўқон хони Олимхон (1798—1810) нинг йирик ҳарбий саркардаларидан бири бўлган (Бейсембиев Т. К. "Тарих-и Шахрухи" как исторический источник. Алма-ата, 1987, 95-бет; Жувонмардиев А. Кўрсатилган асар, 126-бет). Хонлиқни мустақамлаш учун олиб борилган жангу жадалларда қаҳрамонлик намуналарини кўрсатган. У яшаган гузар саркарда шарафига Рисқулибек гузари номини олган.

САЙҲОН — Жиззах вилояти Жиззах районидаги қишлоқ. Сайҳон — "катта текис очиқ жой, майдон" (Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II. том, Тошкент, 1981, 12-бет.) маъносини билдиради. Қишлоқ қир-адирлар ораллигидаги текис, кенг майдонда ўрнашганлигига кўра Сайҳон деб юритилган. Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон районида ҳам Сайҳон қишлоғи бор.

САМАРҚАНД — Фарғона вилояти Боғдод районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда ҳам қайд қилинган. Қишлоққа Самарқанддан кўчиб келган кишилар асос солган. Дарҳақиқат тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Қўқон хонлигининг аҳолиси Самарқанд вилоятидан кўчиб келган одамлар ҳисобига ҳам кўпайиб борган. Дастлаб 1717 йилда бир неча минг киши Самарқанддан бу ерларга келиб ўрнашган. (Бейсембиев Т. К. Кўрсатилган асар, 9-бет.)

САМАРҚАНД ДАРВОЗА — Тошкент шаҳридаги маҳалла. Тарихий манбаларда қайд этилишича, Тошкентнинг 12 та дарвозаси бўлиб, улар Лабзак, Қорасарой, Қашқар, Тахтапул, Сағбон, Кўкча, Чигатой, Самарқанд, Камолон, Қўймас, Қўқон, Бешёғоч номлари билан аталган. Булардан Самарқанд дарвоза атамаси ҳозирда маҳалла номи сифатида сақланиб қолган. Дарвоза Самарқандга кетадиган йўл устига қурилганлиги учун шундай ном олган.

САНГИСТОН — Наманган вилояти Янгиқўрғон районидаги қишлоқ. Тожиқ тилида санг — тош деган сўз, истон — ўзакдан

англашилган предметнинг, нарсанинг мўллигини билдирувчи жой оти ясайдиган қўшимча. Демак, Сангистон "тошли жой, тошлоқ" маъносидадир.

САРБОТИР — Қўқон шаҳридаги гузар. Манбаларда бу ном Сарбаҳодир тарзида қайд этилган. Сарбаҳодир-айнан "ботир боши" демакдир. Ботир (баҳодир) атамаси Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларида таъкидланишича, ҳарбий лавозимни билдирган, бу унвон паҳлавон, кўрқмас, ҳар қандай услубда жанг қила оладиган лашкарларга берилган. Мунтазам қўшинлар ичида алоҳида баҳодирлар дастаси бўлган. Баҳодирларга муайян миқдорда маош бериб турилган, улар бир қанча солиқлардан озод этилган. Манбаларда кўрсатилишича, хонлик лашкарлари орасида Абдураҳмонбек баҳодир, Қобул ботир, Маҳмуд баҳодир, Мирза баҳодир, Мулла Муҳаммадали баҳодирбоши, Мулла Турдали баҳодирбоши, Муҳаммадназар ботир, Муҳаммадҳолиқ ботир, Нурмуҳаммад ботир, Султонқул ботир, Турди ботир, Уммат баҳодир сингари баҳодирлар бўлган (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 486—487, 491—492, 494, 497—498, 500—502, 504, 506-бетлар).

Қўқон ўлкашунослик музейининг илмий ходими Я. Дадабоевнинг ёзишича, биз изоҳлаётган Сарботир гузарининг аталишига Қўқон хонлиги тарихида ўтган баҳодирлардан бири Миржалол сарбаҳодир номи асос бўлган. Миржалол сарбаҳодирнинг Қўқоннинг жануби-шарқ томонида боғи ва мазрааси (экин ери) бўлган. Ўша мазраа ва унинг яқинидаги гузар Миржалолнинг хотирасига Сарбаҳодир гузари деб ном олган.

САРДОБА — Сирдарё вилоятидаги Оқолтин районининг маркази. Самарқанд вилоятининг Пахтачи районида Сардоба қишлоғи бор. Наманган шаҳри маҳаллаларидан бири ҳам Сардоба деб юритилади. Сардоба тожикча сард-совуқ, муздек; об-сув сўзларидан ҳамда от ясовчи -а қўшимчасидан таркиб топган бўлиб, "муздек сув сақланадиган жой, яъни сув ҳавзаси" деган маънони билдиради. Сардоба асли сув иншоотининг номи. Оқар суви бўлмаган жойларда усти гумбазсимон қилиб ёпилган, таги ва деворлари тош, ғиштдан терилган, сув кирадиган тешиги, устида мўриси ва сувидан фойдаланиш учун одам кириб чиқадиган махсус жойи (эшиги) бўлган қадимий сув ҳавзаси — сардоба деб юритилган (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 165-бет). Тарихий маълумотларга қараганда Мовароуннахрда 44 та сардоба бўлган. Улардан 29 таси Қарши чўлида, 3 таси Мирзачўлда, 3 таси Тошкент билан Фарғона устидаги қадимги савдо йўлида, 1 таси Кармана яқинида бўлган. Сардобалар қадимги даштлардаги чорвани ва савдо қарвонларини сув билан таъминлашда катта аҳамиятга эга бўлган. Сардобадан Ўрта Осиёнинг баъзи дашт-

чўлларида ҳозир ҳам қисман фойдаланилади (ЎзСЭ, 9-том, 522-бет). Юқорида қайд этилган топонимлар сув ҳавзасининг номи — сардоба асосида вужудга келган. Турдош от атоқли отга ўтган.

САРИОСИЁ — Сурхондарё вилоятидаги район номи. Сариосиё топоними тожикча сар—бош, -и изофа қўшимчаси, осие—тегирмон сўзларидан ясалган бўлиб, "тегирмон боши" маъносини англатади. Сариосиё номини олган тураржойлар жумҳуриятимизда бир неча. Чунончи, Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Самарқанд вилоятининг Самарқанд, Каттақўрғон, Сурхондарё вилоятининг Бойсун, Бухоро вилоятининг Вобкент районларида Сариосиё деб аталувчи қишлоқлар бор.

Осие (тегирмон) сўзидан таркиб топган жой номлари юқоридагилар билан тугамайди. Булар жумласига яна Бухоро вилоятининг Бухоро, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районларидаги Галаосиё (гала тегирмон, бир-бирига яқин жойлашган бир неча тегирмон), Сурхондарё вилоятининг Бойсун районидаги Қўшосиё (қўш тегирмон, ёнма-ён жойлашган икки тегирмон), Фарғона вилоятининг Сўх районидаги Тагиосиё (тегирмон таги, тегирмон пасти) топонимлари мисол бўла олади.

САРИПУЛ — Косон шаҳридаги маҳалла. Тожикча сар (бош) ва пул (кўприк) сўзларидан таркиб топган: кўприк бошига, кўприкнинг юқори томонига жойлашган маҳалла маъносини билдиради.

Наманган вилоятининг Учқўрғон, Задарё, Андижон вилоятининг Асака, Хўжаобод, Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Тошлоқ районларидаги Кўприкбоши топонимлари тожикча Сарипул атмасининг ўзбекча муқобили ҳисобланади. Сар сўзи воситасида шаклланган қишлоқ номлари республикамизда бирмунча. Фарғона вилоятининг Сўх районидаги Сарибозорча (бозорча боши), Охунбобоев районидаги Сармозор (бош мозор, катта мозор), Андижон вилоятининг Балиқчи, Жиззах вилоятининг Ғаллаорол районларидаги Сарбозор (бозор боши), Наманган вилоятининг Чуст районидаги Сарқамиш (қамиш боши), Самарқанд вилоятининг Жомбой районидаги Саричашма (булоқ боши), Нуробод районидаги Сарикўл (кўл юқориси), Сирдарё вилоятининг Дўстлик районидаги Саритепа (тепа боши) топонимлари буларга ёрқин мисолдир.

СЕБЗОР — Тошкент шаҳридаги маҳалла. Тожик тилида себома маъносини билдиради, -зор эса ўзақдан англашилган предметнинг, нарсанинг мўллигини билдирувчи жой оти ясайдиган қўшимча. Кўринадикки, Себзор—"олмазор, олма дарахти кўп ўсган жой" маъносидадир. Т. Нафасовнинг маълумотларига қараганда,

Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз райони ва Китоб шаҳрида ҳам Себзор деб аталувчи қишлоқ ва гузар бор.

СЕРТУТ — Фарғона вилояти Олтиариқ районидаги қишлоқ. Ном дарахт турларидан бирини билдирувчи тут сўзи билан тожикча мўлликни, кўпликни ифодаловчи сер олд қўшимчасининг бирикувидан юзага келган. Сертут қишлоғи ўтмишда ўз номига яраша балх, марвартак каби ширин-шакар мевали тутларга бой, соя-салқин, кўркама жой бўлган. Сертут—"тут дарахти кўп ўсган жойдаги қишлоқ" маъносидадир. Тут дарахти номи билан аталувчи қишлоқ ва маҳаллалар жумҳуриятимизда учраб туради. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Бешариқ, Учкўприк, Тошлоқ, Наманган вилоятининг Уйчи, Норин, Андижон вилоятининг Шаҳрихон районларидаги Яккатут, Тошкент шаҳридаги Қўштут, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон, Уйчи районларидаги Тутзор, Андижон вилоятининг Балиқчи районидаги Қатортут, Андижон районидаги Қоратут, Шотут, Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районидаги Мингтут, Фарғона районидаги Учтут, Самарқанд вилоятининг Пастдарғом районидаги Чортут (тўрт тут), Галатут, Нуробод районидаги Тутли топонимлари шулар жумласига киради.

СОВУРТЕПА — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Жойнинг бундай номланишига киши исми асос бўлган. Дарҳақиқат, Қўқон хонлигига оид архив ҳужжатларида мазкур қишлоқнинг Собиртепа тарзида аталганлиги қайд этилган. Вақт ўтиши билан фонетик ўзгариш натижасида бу атама "Совуртепа" га айланиб кетган.

СОЗСОЙ — Наманган вилояти Чортоқ районидаги қишлоқ. Соз-ботиқлик, ботқоқ босган жой, зах жой маъноларини билдиради (Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент, 1978, 66-бет). Созсой-ботқоқ жойдан оқадиган сой маъносидадир.

СУЛДУЗ — Андижон вилояти Олтинкўл районидаги қишлоқ. Расмий ҳужжатларда матбуотда Сувюлдуз шаклида нотўғри ёзадилар. Ушбу номнинг сув ва юлдуз сўзларига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Тўғриси—Сулдуз ёзилиши керак. Бу этник ном Рашиддиннинг "Жоме-ат-таворих", Абдулғози Баҳодирхоннинг "Шажараи турк", Шарафиддин Али Яздийнинг "Зафарнома" асарларида тилга олиб ўтилган. Буюк шоиримиз Алишер Навоийнинг:

Санамлар ҳуснидин мақсуд ёр ўлмиш Навоийга,

Агар барлос, агар тархон, агар арлот, агар сулдуз,— шеърий мисраларида ҳам барлос, тархон, арлот уруғлари билан бирга сулдуз уруғи қайд этиб ўтилган.

Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтида сақланаётган "Насабномаи ўзбек" ва "Тарихчаи Соми" қўлёзма асарларда сулдуз-92 бовли ўзбек уруғлари сирасига киритилган

(Аҳмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI—XVIII в. (письменные памятники). Ташкент, 1985, 130—131-бетлар). Англашиладики, биз изоҳлаётган Сулдуз топоними шу номдаги уруғ номи билан аталгандир. С. Қораевнинг ёзишича, Сулдуз мўғулча бўлиб, "байроқдорлар" маъносини билдиради.

СЎЗАНГАРОН — Самарқанд шаҳридаги маҳалла. Маҳалла аҳлининг ўтмишидаги асосий машғулоти игна тайёрлаш бўлган. Шунинг учун ҳам маҳалланинг номи тожикча Сўзангарон, яъни игна тайёрловчилар, игна усталари деб юритилган.

СЎЗОҚ — Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Хўжабод районларидаги қишлоқлар. Фарғона водийси қипчоқларининг бир уруғи сўзоқ (Гумбаева С. Кўрсатилган асар, 72-бет). Уруғ номи қишлоқ номига кўчган.

ТАЙПОҚ — Жугрофий атама бўлиб, маъноси қирғиз тилида "текислик" демакдир (Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. М. 1965, 690-бет). Бу сўз қозоқ тилида ҳам худди шу маънода келади. (Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-ата, 1974, 203-бет). Фарғона вилояти Данғара райони ҳудудида жойлашган Тайпоқ қишлоғи атамаси жойнинг рельеф хусусиятига кўра номланган бўлиб, юқоридаги термин асосида вужудга келгандир.

ТАКАЛАР — Фарғона вилояти Тошлоқ районидаги қишлоқ. Ёзёвон районида ҳам Такалик қишлоғи бор. Андижон вилояти Комсомолобод районидаги тураржойлардан бири Такали деб аталади. Така — уруғ номи. Қирғиз ва туркман халқи орасида шундай уруғ мавжуд (Губаева С. Кўрсатилган асар, 13-бет). Ўзбеклар таркибида ҳам така уруғи бўлиши мумкин. Чунки туркий халқларнинг уруғ ва қабилалари номлари кўп жиҳатдан бир-бирига жуда ўхшаш ва мосдир.

ТАЛИСАФЕД — Бухоро вилояти Шофиркон районидаги қишлоқ. Топоним арабча — тал (тепалик, дўнглик) ва тожикча сафед (оқ) сўзларидан таркиб топган: маъноси эънан: "оқ тепа" демакдир. Жумҳуриятимизда тал сўзи орқали ясалган жой номлари бир қанча учрайди. Чунончи, Бухоро шаҳридаги маҳаллалардан бири Тагитал деб аталади ва "тепа таги" маъносини ифода қилади. Самарқанд вилояти Иштихон районидаги Талак қишлоғи номининг иккинчи қисмидаги -ак қўшимчаси тожикча бўлиб, кичикликни билдиради. Талак—"тепача, кичик дўнглик" деганидир. Бундан ташқари, Т. Нафасовнинг маълумотига қараганда, Қашқадарё вилоятининг Қарши районида Таллиюлғун (юлғунли тепа), Талликурон (қўрғон тепа), Талтепа (баланд тепа), Усмон Юсупов

районида Таллипахса (пахсали тепа, пахса девор қолдиқлари бўлган тепалик), Шаҳрисабз шаҳрида Талҳо (тепалар, бир неча тепалар бўлган жой), Сурхондарё вилоятининг Ангор районида Таллимарон (ўтли тепа) деган жойлар бор.

ТАРОҚЧИЛИК — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Маҳаллада тароқ ясовчи усталар истиқомат қилганлар. Улар ёғоч, суяк каби маҳсулотлардан ҳар хил тароқлар ясаш иши билан шуғулланганлар. Маҳалланинг номланишига ана шу касб оти асос бўлган.

ТЕЙИТ — қирғизларнинг ичкилик бўлимига қарашли қабиладардан бирининг номи. Бу қабилага мансуб кишилар инқилобгача бўлган маъмурий-ҳудудий бўлинишга кўра собиқ Фарғона областининг Ўш, Андижон, Марғилон уездларида истиқомат қилганлар (Губаева С. Кўрсатилган асар, 85-бет). Андижон вилоятининг Шаҳрихон районидаги Тейит қишлоғи номининг юзага келиши мана шу тейит этнонимига дахлдордир. Қоратейит (Андижон вилоятининг Хўжаобод райони), Хидирша (Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Қўрғонтепа, Хўжаобод районлари), Кўкалан (Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони) қишлоқлари эса тейит қабиласининг қоратейит, хидирша, кўкалан деган тармоқлари асосида номлангандир.

ТЕМИРЧИ — Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Асака, Наманган вилоятининг Норин, Тўрақўрғон, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районларида ҳамда Косон шаҳрида шундай ном билан аталувчи қишлоқ, маҳалла, кўчалар бор. Темирчилар пўлат ва темирдан қишлоқ хўжалигида ҳамда рўзғорда ишлатиладиган кетмон, ўроқ, теша, пойтеша, болта, искана каби турли буюмлар ясаш билан машғул бўлганлар. Юқорида қайд қилинган жой номлари маҳаллий аҳолининг темирчилик касби билан шуғулланганлигига ишора этади.

ТЕПА — рельефни ифодаловчи жуғрофий атамалардан бири: ер сатҳидан баланд, юқори бўлган дўнг жойга нисбатан ишлатилади. Бу сўз Тепақишлоқ (Фарғона вилоятининг Бувайда, Тошлоқ, Наманган вилоятининг Наманган районлари), Тепалик (Фарғона вилоятининг Бувайда райони), Тепамаҳалла (Наманган вилоятининг Чуст, Фарғона вилоятининг Фарғона районлари), Тўқайтепа (Фарғона вилоятининг Учкўприк райони), Мозортепа (Ўргут шаҳри), Майинтепа, Чағалтепа (Самарқанд вилоятининг Қўработ райони), Мўнчоқтепа (Наманган вилоятининг Чуст райони), Жартепа (Сурхондарё вилоятининг Денов райони) сингари жой номларининг таркибида учрайди. "Тепа" термини орқали ясалган топонимларнинг кўпчилиги қўшма сўз ҳолатида бўлиб, уларнинг биринчи қисми қуйидаги маънодаги сўзлардан ташкил

топади: 1) киши исмларидан: Дўсимтепа (Самарқанд вилоятининг Иштихон райони), Омонтепа (Сурхондарё вилоятининг Бойсун райони), Исмоилтепа (Сурхондарё вилоятининг Жарқўрғон райони), Ҳайитқултепа (Жиззах вилоятининг Зомин райони), Усмонтепа (Тошкент вилоятининг Оққўрғон райони). 2) ранг-тусни билдирувчи сўзлардан: Оқтепа (Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Наманган вилоятининг Косонсой, Самарқанд вилоятининг Иштихон районлари), Қоратепа (Фарғона вилоятининг Ёзёвон, Бувайда, Наманган вилоятининг Наманган, Самарқанд вилоятининг Иштихон, Пахтачи, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой районлари), Қизилтепа (Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Наманган вилоятининг Чуст, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой районлари), Сариктепа (Самарқанд вилоятининг Ургут райони), Кўктепа (Самарқанд вилоятининг Иштихон райони). 3) сонни, миқдорни ифодаловчи сўзлардан: Учтепа (Наманган вилоятининг Норин, Самарқанд вилоятининг Иштихон, Жиззах вилоятининг Жиззах районлари), Бештепа (Самарқанд вилоятининг Иштихон, Сирдарё вилоятининг Сайхунобод районлари), Мингтепа (Андижон вилоятининг Қўштепа (Фарғона вилоятининг Учқўприк, Андижон вилоятининг Қўрғонтепа районлари). 4) тупроқнинг составини ифодаловчи "қум, тош" сўзлари билан: Қумтепа (Наманган вилоятининг Уйчи, Фарғона вилоятининг Охунбобоев районлари), Тоштепа (Андижон вилоятининг Асака, Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Фарғона районлари), Тошлоқтепа (Фарғона вилоятининг Охунбобоев райони). 5) ўсимлик номларидан: Чинортепа (Самарқанд вилоятининг Иштихон райони), Қамиштепа (Фарғона вилоятининг Охунбобоев райони. 6) шакл-ҳажми билдирувчи сўзлардан: Ялпоқтепа (Ургут шаҳри), Юмалоқтепа (Наманган вилоятининг Янгиқўрғон райони), Ясситепа (Наманган вилоятининг Уйчи, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районлари), Йўғонтепа (Самарқанд вилоятининг Иштихон райони) сингарилар.

ТОЖИКҚИШЛОҚ — жумҳуриятимизда бундай ном билан аталган қишлоқлар бирмунча. Хусусан, Фарғона вилоятининг Қува, Тошлоқ, Учқўприк, Охунбобоев, Андижон вилоятининг Олтинқўл, Пахтаобод, Андижон, Жалолқудуқ районлари ҳудудида Тожикқишлоқлар бор. Тошкент вилоятининг Бекобод, Зангиота, Наманган вилоятининг Косонсой, Учқўрғон, Фарғона вилоятининг Қува, Бувайда, Андижон вилоятининг Хўжаобод, Олтинқўл, Асака, Балиқчи районларида Тожикмаҳалла деб аталувчи тураржой номлари мавжудлиги қайд қилинди. Бундан ташқари, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районида Тожиклар, Самарқанд районида Тожикравот, Қўшработ районида Тожиковул,

Андижон вилоятининг Асака районида Тожикобод, Катта Тожик номли қишлоқлар учрайди.

Англашиладики, мазкур топонимлар миллат номи бўлмиш тожик сўзи асосида вужудга келгандир. Ўзбеклар билан тожиклар қадим замонлардан бери ёнма-ён яшаб ўзаро иқтисодий, сиёсий, маданий алоқада бўлиб келганлар. Бундай муносабатлар икки халқ яшовчи ҳудуднинг жуғрофий номлари системасида ҳам ўз аксини топган. Ўзбекистон ҳудудида тожиклар билан ўзбеклар аралаш яшаган жойларнинг кўпчилиги қисмида тожик этноними жой номи шаклида учрайди. Юқорида тилга олиб ўтилган қишлоқ ва маҳалла номлари бунинг ёрқин мисолидир.

ТОЗАҚИЁТ — Хоразм вилояти Хива районидаги қишлоқ. Номнинг биринчи қисмидаги тоза сўзи Хоразм шеvasида "янги" маъносига эга. Қиёт-ўзбек халқи таркибига учрайдиган уруғлардан бирининг номи. Демак, Тозақиёт—"янги қиёт" маъносидадир. Янгибозор районидаги Тозадўрмон топонимининг луғавий маъноси — "янги дўрмон".

ТОМА — қадимги уруғлардан бири. Профессор А. Ҳайитметов Муҳаммад Солиҳнинг "Шайбонийнома" асарида тома уруғи:

Қайсиларни дер эдилар томадур...

мисрасида қайд этилганлигини ёзади. Томалар XVI асрда шайбонийларни қўллаб-қувватлаган шимолий ўзбек уруғларидан бўлиб, жанговарлиги билан тарихда анча иш кўрсатилганлигини таъкидлайди. (Ҳайитметов А. Мерос ва ихлос. Тошкент, 1985, 138—139-бетлар). Бинобарин томалар Дашти Қипчоқ ўзбекларининг таркибига кирган ва XV—XVI асрларда улар билан биргаликда Мовароуннаҳр ерларига келиб жойлашган (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 150-бет). Тома уруғининг вакиллари жойлашган баъзи ўрин-жойлар улар номи билан юритилиши одат тусига кирган. Фарғона вилоятининг Данғара, Самарқанд вилоятининг Нарпой, Хоразм вилоятининг Хонқа районларидаги Тома, Жиззах вилоятининг Жиззах районидаги Томагузар қишлоқларининг номи шу этноним билан бевосита боғлиқдир.

ТОШКЕНТЛИГУЗАР — Фарғона вилояти Учкўприк районидаги қишлоқ. Бу ерда Тошкент шаҳридан келган кишилар ўрнашиб тургун бўлиб қолганлар. Шу сабабли қишлоқ аҳолининг қайси жойдан эканлигига нисбатан Тошкентлигузар номи билан атала бошлаган.

ТОШКЕСАР — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Маҳаллада ўтмишда тош йўнувчи усталар, яъни сангтарошлар истиқомат қилган. Улар тегирмон тоши, чарх тошлари тайёрлаш билан машғул бўлганлар. Шунга кўра маҳалла аҳолининг касб-корига нисбатан Тошкесар номини олган.

ТОШЛОҚ — Фарғона вилоятига қарашли район номи. Район 1935 йилда ташкил топган. 1959 йилда Охунбобоев районига қўшиб юборилган, 1973 йилда эса яна қайтадан тузилган. Район қарамоғида 1 та шаҳар посёлкаси, 9 та қишлоқ Совети (Бирлик, Варзак, Киров, Найманбўстон, Ахшак, Садда, Тўхтабоев, Қумариқ) бор. Тошлоқ топоними тош сўзига ўзакдан англашилган предмет, нарсанинг мўллигини, кўплигини билдирадиган ўрин-жой оти ясовчи-лоқ қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Тошлоқ-тошли, тоши кўп, сертош ерларда вужудга келган, ташкил топган қишлоқ маъносини ифода қилади. Аввал қишлоқ номи сифатида шаклланган Тошлоқ топоними кейинчалик район номига кўчган.

Тошлоқ топоними ёлғиз эмас. Андижон вилоятининг Қўрғонтепа, Избоскан, Андижон, Жалолқудуқ, Балиқчи, Наманган вилоятининг Уйчи, Янгиқўрғон, Норин, Косонсой, Тўрақўрғон, Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Тошкент вилоятининг Бўка, Қуйи Чирчиқ районларида Тошлоқ номида қишлоқ ва маҳаллалар мавжуд. Шунингдек, Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Ўзбекистон, Тошлоқ районларида Тошқишлоқ, Андижон вилоятининг Хўжаобод, Наманган вилоятининг Чортоқ районларида Тошмаҳалла топонимлари учрайди.

ТОҚЧИ — Даштиқипчоқдан келган йирик ўзбек қабилаларидан бири шундай ном билан аталган. Тоқчи асли тоғчи сўзининг ўзгартирилган шакли бўлиб, маъноси "тоғлиқ" демакдир. Жиззах вилоятининг Зомин, Қашқадарё вилоятининг Чироқчи районларидаги Тоқчи, Сурхондарё вилоятининг Шеробод районидаги Тоқчигузар, Жиззах вилоятининг Жиззах районидаги Тоқчилик топонимлари шу этник ном асосида яралган. Сурхондарё вилоятининг Сариосиё районидаги Тоқчиён атамаси "тоқчилар" маъносини ифодалайди.

ТОҒЛИҚ — Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Бувайда, Учкўприк, Данғара районларида шу ном билан аталувчи қишлоқлар бор. Қўқон шаҳрида ҳам Тоғлиқ маҳалласи бўлган. Хонлик давридаги дарвозалардан бири Тоғлиқ дарвоза деб аталган. Қозоқ тарихчиси Ч. Валихоновнинг қайд этишича, Қашқардан кўчиб келган кишиларнинг айрим гуруҳлари тоғлиқ номи билан юритилган (Валихонов Ч. Ч. Собр. соч. в пяти томах. Алма-ата, 1985, Т. 3. 179-бет). Дарҳақиқат "Тарихи Шоҳруҳий" асарининг муаллифи Мулла Ниёз Муҳаммад Хўқандийнинг ёзишича, 1827 йилда бир неча минг қашқарлик оиласи билан Фарғона ерларига кўчиртириб келинган (қаранг: Бейсембиев Т. К. Кўрсатилган асар. 80-бет). Улар яшаб турғун бўлиб қолган жойларнинг баъзилари Тоғлиқ номини олган.

ТУВАДОҚ — Фарғона вилоятининг Боғдод, Андижон вилоятининг Асака районларидаги қишлоқлар. Фарғоналик Мулла Сайфиддин Ахсикандий (XVI аср) ўзининг "Мажмуат-таворих" ("Тарихлар мажмуаси") асарида 92 бовли ўзбек уруғини бирма-бир санаб ўтган. Буларнинг ичида тувадоқ деган уруғни ҳам тилга олган (қаранг: Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып. I. М. 1973, 210-бет). Аҳоли тураржойларнинг Тувадоқ номини олиши мана шу этноним билан боғлиқдир. Бағдод районида яна Чек Тувадоқ топоними бор. Тувадоқ қишлоғига қарашли чек ерлар ўрнида бунёд бўлган қишлоқ шундай номланган. Чек Тувадоқ "Тувадоқнинг чеки, ери" маъносидадир.

ТУМАНМАҲАЛЛА — Фарғона вилояти Боғдод районидаги Самарқанд, Чўринди, Говхона, Қароқчитол, Қоровултепа, Бекобод қишлоқлари ўрамида шундай ном билан аталувчи маҳаллалар бор. Туман сўзи ўзбек тилининг айрим шеваларида "паст", "қуйи", "этак" маъноларида ҳам ишлатилади. Дарҳақиқат Туманмаҳалла—"паст маҳалла", "қуйи маҳалла" маъносидадир. Жумҳуриятимиз қишлоқларида Пастмаҳалла ёхуд Қуйимаҳалла деб юритилувчи маҳаллалар ҳам жуда кўп учрайди. Бешариқ районининг Товул, Қорақўйли, Қашқар, Бешкапа, Оқтовуқ; Учкўприк районининг Тожик, Сариқўрғон, Катта Қашқар, Катта Қўштепа; Боғдод районининг Қаҳат, Тувадоқ, Мирзаобод, Ҳусниобод, Матқулбод қишлоқларидаги Пастмаҳалла; Риштон районининг Бўжай, Учкўприк районининг Полохон қишлоқларидаги Қуйимаҳалла топонимлари шулар жумласидандир. Мазкур маҳаллалар қишлоқларнинг бошқа маҳаллаларига нисбатан қуйироқ, этакроққа жойлашганлигига кўра шу тарзда ном олгандир.

ТУМАНОВУЛ — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Жойлашган ўрнига кўра номланган. Тумановул—"паст овул" маъносини билдиради.

ТУРКМАНОВУЛ — Қорақалпоғистоннинг Амударё, Тўртқўл районларидаги қишлоқлар номи. Навоий шаҳридаги кўчалардан бири Туркманкўча деб юритилган. Муборак шаҳри атрофида Туркманўба (ўба-қишлоқ, овул) қишлоғи ва Туркманқуйи (қуйи-қудуқ) қудуғи бор. Тарихга назар ташласак, ўзбеклар билан туркманларнинг қадим-қадимдан бир-бирлари билан яқин алоқадор бўлиб, доимо аралашиб яшаб келаётганликларининг гувоҳи бўламиз. Бинобарин, ҳозирги вақтда туркманларнинг бир қисми Бухоро вилоятининг Қорақўл, Олот, Когон, Бухоро, Жондор, Қашқадарё вилоятининг Касби, Косон, Навоий вилоятининг Нурата, Самарқанд вилоятининг Пастдарғом, Сурхондарё вилоятининг Термиз, Музрабод, Хоразм вилоятининг Урганч,

Шовот, Ҳазорасп, Хива, Қорақалпоғистоннинг Тўрткўл, Амударё районларида яшайдилар (Отаниёзов С. Кўрсатилган асар, 343-350-бетлар). Ўзбек ва туркман халқларининг ўзаро яқин алоқалари жой номларида ҳам ўз аксини топган. Бунга юқорида келтирилган туркман этноними асосида вужудга келган топонимлар яққол мисол бўла олади.

Бундан ташқари, жумҳуриятимизда Чандир (Қашқадарё вилоятининг Баҳористон, Хоразм вилоятининг Урганч районлари), Помуқ (Қашқадарё вилоятининг Баҳористон райони), Човдур (Бухоро вилоятининг Олот райони), Баёт (Бухоро вилоятининг Қоракул райони), Алэлича (Бухоро вилоятининг Жондор райони), Хидирэли (Хоразм вилоятининг Шовот, Бухоро вилоятининг Қоракўл районлари), Ёвмутёп (ёп-арик; Қорақалпоғистоннинг Хўжайли райони), Сарик, Нажи, Ших, Тайси (Муборак шаҳри атрофида) топонимлари учрайдики, булар туркманларнинг уруғ-қабилалари номлари асосида вужудга келгандир.

ТУРҒОҚ — Фарғона вилояти Учкўприк туманидаги қишлоқ. Турғоқ асли уруғ номи. Хива хони (1644—1664 йиллар) ва йирик тарихчи Абулғозихон "Шажарайи турк" асарининг иккинчи бобида турғоқ ҳақида қуйидагиларни ёзади: "Маъноси соқчи темак бўлур. Подшоҳлар ўзларини сақлатмоқ учун бир неча кишини тайин қилур эрди. Онлар келиб эшикдан ётқанда навбат бирлан ўлтурур ва навбат бирлан ухларлар эрди. ...Подшоҳни сақлаган кишиларга турғоқлар дер эдилар" (Абулғозий. Шажарайи турк. Тошкент, "Ўзгўлпон" нашриёти, 1992, 37—38-бетлар). Дарҳақиқат, муаллифнинг тушунтиришича, турғоқнинг луғавий маъноси "қўриқчи, соқчи" демакдир.

ТУТАШҚАНГЛИ — Тошкент вилояти Паркент районидаги қишлоқ. Қишлоқ Тошкент воҳасида яшаган қангли қабиласининг бир бўлими-туташқангли уруғи номи билан аталган. (Шониёзов К. Қанг давлати ва қанглилар. Тошкент. 1990, 141-бет.)

ТУЯЛАС — Андижон вилоятининг Хўжабод, Қўрғонтепа районларидаги қишлоқлар. Қирғизларнинг этник составига кирувчи ичкилик бўлими таркибида туялас уруғи мавжуд бўлган. Бу уруғқа мансуб кишилар қипчоқ, найман, тейит, кесак, жовкесак, қанди, бўстон, найгут, овот уруғлари вакиллари билан бир қаторда Фарғона водийсининг жанубий қисмида истиқомат қилганлар (Губаева С. Кўрсатилган асар, 84-бет). Бинобарин, Туялас қишлоқларининг номланиши шу номдаги этнонимга бевосита алоқадордир.

ТЎДА — Фарғона вилоятининг Риштон, Бувайда, Наманган вилоятининг Поп, Норин, Андижон вилоятининг Балиқчи районларидаги қишлоқлар. Наманган вилоятининг Учқўрғон районида

яна Тўдакўча, Тўдаариқ деган жойлар бор. Тўда-ўзбек уруғларидан бирининг номи (Қораев С. Кўрсатилган асар, 129-бет). Уруғ номи асосида жой номлари вужудга келган.

ТҮЛА — Сурхондарё вилояти Шеробод районидаги қишлоқ. Чорва ва чорвадорларнинг вақтинча яшов жойи, кишиларнинг ибтидоий манзилгоҳи сифатида баландликларнинг қуйиси, камар ичларида кавланиб қазилган макон — тўла (ертўла) деб аталган. (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 34-бет.) Қишлоқнинг номланиши шу сўзга алоқадор. Бундан ташқари, С. Қораевнинг ёзишича, Жиззах вилоятининг Зомин районида Култўла, Мингтўла, Т. Нафасовнинг қайд этишича, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз, Чироқчи районларида Бештўла деган жойлар бор.

ТҮЛИБОЙ — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. А. Ф. Миддендорфнинг "Фарғона водийси очерклари" (Очерки Ферганской долины. СПб, 1882) асарида Тўлибой мирза шаклида қайд қилинган. Ўтмишда ёзув-чизув ишларини олиб боровчи мансабдор шахс, котиб-мирза дейилган. Демак, қишлоқ мирзалик лавозимида ишлаган Тўлибой исмли шахс номи билан аталган. Тўлибой мирза топоними бора-бора халқ нутқида ихчамлашиб Тўлибой тарзида қўлланиб кетган.

ТҮПОБЖУВОЗ — Андижон вилояти Пахтабод районидаги қишлоқ. Обжувоз-шолини оқлаб гурунчга айлантириб берадиган, сув кучи билан ишлайдиган махсус қурилма. Мазкур жойда шундай қурилмалардан бир неча бўлган. Шунга кўра ушбу ўрин-жой Тўпобжувоз деб юритилган.

Таъкидлаш лозимки, халқимизнинг иқтисодий турмушида ишлаб чиқариш учун зарур бўлган турли хил қурилмалар ҳам муҳим роль ўйнаган. Чунончи, ғаллани майдалаб унга айлантириб берадиган тегирмон, ўсимликлар уруғидан ёғ чиқарадиган мойжувоз ҳамда юқорида қайд этилганидек, шолини оқлашда ишлатиладиган обжувозлар кишилар ҳаётида катта аҳамият касб этган. Ойконимия фактлари мазкур қурилма номларини айрим қишлоқ ва маҳаллаларнинг номланиши учун асос бўлиб хизмат қилганлигини кўрсатади. Буларга Наманган вилояти Норин районидаги Обжувозтўп, Эски Обжувоз, Андижон вилояти Андижон районидаги Тўпжувоз, Сувжувоз, Фарғона вилояти Қува районидаги Ёғжувоз, Охунбобоев районидаги Обжувозбоши, Самарқанд вилояти Пойариқ районидаги Жувозхона, Андижон вилоятининг Асака, Избоскан, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон районларидаги Обжувоз, Фарғона вилоятининг Боғдод районидаги Кўштегирмон, Самарқанд вилоятининг Қўшработ районидаги

Тегирмоновул каби аҳоли масканларини мисол қилиб келтириш мумкин.

ТЎРАЛАР — Наманган вилояти Чортоқ районидаги қишлоқ. Фарғона вилоятининг Охунбобоев районидаги қишлоқларидан бири Тўратўпи деб аталади. Тўра-томфа номи: ўтмишда юқори табақага мансуб оқсуяк аслзодаларга нисбатан тўра сўзи ишлатилган. Юқоридаги қишлоқларнинг номланишига мана шу сўз асос бўлиб хизмат қилган.

ТЎҚҚИЗОВУЛ — Тошкент вилояти Ўрта Чирчиқ районидаги қишлоқ. Топонимнинг ташқи томонига қараб уни тўққиз овулдан иборат бўлган жой деб изоҳлаш тўғри эмас. Номнинг биринчи қисмидаги тўққиз сўзи тўғиз этноними билан алоқадордир. Бир неча туркий халқлар, жумладан ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, бошқирлар таркибида тўғиз уруғи мавжуд. Қишлоқ номи мана шу уруғ атамаси асосида юзага келган. Бинобарин Тўққизовул "тўғиз уруғига мансуб кишилар яшайдиган макон" демакдир.

ТЎҒИНЧИ — Андижон вилояти Шаҳрихон районидаги қишлоқ. Мазкур тураржой аҳолининг касб-ҳунари асосида номланган. Ерли кишиларнинг ота-боболари арава ғилдирагининг ташқи гардиши — тўгин тайёрлаш билан шуғулланганлар. Шу сабабли қишлоқ Тўгинчи номи билан юритилган. Фарғона вилоятининг Боғдоқ районидаги Қўштегирмон қишлоғи ўрамида ҳам Тўгинчи маҳалласи бор.

УРГАНЖИ — Уруғ номи бўлиб, асли Урганч шаҳридан чиққан кишиларнинг авлодларидир. Дарҳақиқат Урганжи атамасида -и қўшимчаси тожикча бўлиб, ўзбек тилидаги -лик қўшимчасига тўғри келади. Урганжи — "урганчлик" демакдир. Ўзбекистонда урганжи этнонимига алоқадор ҳолда вужудга келган аҳоли яшаш масканлари номлари анчагина. Фарғона вилоятининг Данғара, Учкўприк, Бувайда, Андижон вилоятининг Избоскан, Пахтаобод, Наманган вилоятининг Наманган, Жиззах вилоятининг Фориш, Бухоро вилоятининг Ғиждувон районларида Урганжи, Бухоро шаҳрида Урганжиён (урганчликлар), Фарғона вилоятининг Данғара районида Урганжибоғ топонимлари бор.

УЧОЛИШ — Фарғона вилояти Тошлоқ районидаги қишлоқ. Жой номининг иккинчи қисмидаги олиш сўзи ўзбек тилининг Фарғона водийси шеваларида "сув тарқаладиган жой", "ариқ ёки сойнинг сув чиқариш учун тўсилган жойи", "сувнинг бўлинган жойи", "сув тақсимлагич" маъноларида қўлланилади. Англашиладики, Учолиш-уч тармоққа бўлинган, ажралган ариқ ёки анҳор маъносини ифода қилади. Бундан ташқари, Бувайда районида Олишбоши, Наманган вилоятининг Поп районида Олиш, Олиш-

маҳалла топонимлари мавжуд бўлиб, булар ҳам сувнинг тўсиб чиқарилган, бўлинган жойига нисбатан қўйилган жуғрофий номлар ҳисобланади.

ХИТОЙ — қадимги қабилалардан бири. ХУ асрда кўчманчи ўзбеклар давлати теварагига уюшган қабилалар орасида хитой қабиласи ҳам бўлган. Бу қabila ҳам бошқа уруғ, қабилалар сингари Дашти Қипчоқда қадимдан яшаб келган туркий қабилалар билан қўшилиб кетган (Аҳмедов Б. Ўзбекларнинг келиб чиқиши тарихидан. Тошкент, 1962, 7-бет). XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида хитой қабиласининг асосий қисми Самарқанд ва Каттақўрғон ўртасидаги районларга, Оқдарё ва Қорадарё бўйларига, Бухоро ва Кармана воҳасига жойлашган. Жанубий Ўзбекистонда хитойлар Шеробод, Шаҳрисабз, Чироқчи, Муборакнинг айрим қишлоқларида яшаган (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 194-бет).

Хитой қабиласининг вакиллари истиқомат қилган жойларнинг баъзилари уларнинг номи билан аталиб кетган. Фарғона вилоятининг Бувайда, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районларидаги Хитой, Сурхондарё вилоятининг Денов районидаги Хитоён (хитой-он-хитойлар), Қашқадарё вилоятининг Қарши районидаги Хитойкент, Тошкент вилоятининг Оҳангарон районидаги Қорахитой, Фарғона вилоятининг Богдод районидаги Биринчи Хитой, Иккинчи Хитой қишлоқларининг номлари шулар жумласидандир.

ХОЛМАТДОДХО — Андижон вилояти Асака районидаги қишлоқ. Жой оти Холмуҳаммад додхо деган тарихий шахс номи асосида вужудга келган. Қўқон хонлиги тарихига оид манбаларда қайд этилишича, Асака ҳудудидаги ер майдонларининг талай қисми Муҳаммад Назар қушбегининг ўғли катта мансабдор Холмуҳаммад додхо ихтиёрида бўлган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 168-бет). Холмуҳаммад додхо эғалигидаги ерларда бунёд бўлган қишлоқ унинг номи билан атала бошлаган. 1909 йил Скобелев (ҳозирги Фарғона)да нашр этилган аҳоли пунктларининг рўйхатида мазкур қишлоқ номи Чек Холмат додхо тарзида учрайди.

ХУДОЁРХОН — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги аҳоли маскани. Қишлоқ XIX асрнинг 1845—1858, 1862—1863, 1866—1875 йилларида Қўқон хонлигини бошқарган Худоёрхон номи билан аталган. Мазкур жой номи манбаларда Чеки Худоёрхон шаклида қайд этилган. Чеки Худоёрхон—Худоёрхоннинг чеки, унга қарашли бўлган хусусий ерлар маъносини ифода қилади.

ХҲЖАЛАР — Самарқанд вилоятининг Нарпой, Каттақўрғон, Бухоро вилоятининг Қорақўл, Олот, Андижон вилоятининг Асака районларидаги қишлоқлар. Хўжа — мусулмон мамлакатларида кенг тарқалган имтиёзли табақа. Хўжаларнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар мавжуд. Баъзи маълумотларда хўжалар дастлабки тўрт халифа (чорёрлар) — Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алидан (Алининг Фотимадан бошқа хотинларидан) тарқалган авлодлар дейилса, бошқа манбаларда арабларнинг истилочилик юришларида бошчилик қилган саркардаларнинг авлодлари деб ҳисобланади. Хўжалар исломда оқсуяклар табақаси сифатида сайидлардан кейин туриб, маълум имтиёзларга эга бўлганлар. Ўрта Осиёнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаётида хўжалар катта нуфузга эга бўлганлар, жуда катта ер ва мулкка эгалик қилганлар (Ислом. Справочник. Тошкент, 1986, 179-бет). Кейинчалик баъзи регионларда хўжа сўзининг ижтимоий-сиёсий маъноси унутилгач, этник атамага айланган, маълум кишилар группасининг номи бўлиб қолган (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 197-бет).

Жумҳуриятимизда бир қанча қишлоқлар ва маҳаллаларнинг номлари хўжа сўзи асосида вужудга келган. Буларга юқорида қайд этилган топонимлардан ташқари яна Хўжақишлоқ (Фарғона вилоятининг Данғара, Охунбобоев, Бешариқ, Наманган вилоятининг Наманган, Андижон вилоятининг Андижон, Самарқанд вилоятининг Пастдарғом, Жомбой, Ургут, Пахтачи, Тошкент вилоятининг Қуйи Чирчиқ, Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон районлари), Хўжақўрғон (Фарғона вилоятининг Олтиариқ, Наманган вилоятининг Уйчи, Косонсой, Навоий вилоятининг Қизилтепа, Қашқадарё вилоятининг Косон, Самарқанд вилоятининг Нарпой, Тошкент вилоятининг Бўка районлари), Хўжаобод (Наманган вилоятининг Уйчи, Поп, Андижон вилоятининг Балиқчи, Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Қува районлари), Хўжақўрғонча (Наманган вилоятининг Норин райони), Хўжамозор (Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Данғара районлари), Хўжаовул (Тошкент вилоятининг Қибрай райони), Хўжакент, (Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ райони), Хўжалик (Бухоро вилоятининг Вобкент райони), Хўжагузар (Самарқанд вилоятининг Ургут райони), Хўжаработ (Бухоро вилоятининг Бухоро райони), Хўжатўпи (Наманган вилоятининг Норин, Учқўрғон районлари), Хўжатўп (Андижон вилоятининг Балиқчи райони), Хўжаариқ (Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Андижон вилоятининг Марҳамат районлари), Хўжабоғи (Андижон вилоятининг Избоскан райони), Хўжамаҳалла (Фарғона вилоятининг Фарғона, Учкўприк, Қува, Андижон вилоятининг Асака, Олтинкўл, Андижон, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон, Поп

районлари) номларини мисол қилиб келтириш мумкин. Қорақалпоғистон мухтор жумҳуриятидаги Хўжайли районининг номи Хўжали сўзидан келиб чиққандир. Наманган вилоятининг Янгиқўрғон районидagi Хўжашўркент топоними хўжалар яшаган Шўркент қишлоғи маъносини ифода қилади.

ХЎЖАМШУКУР — Андижон вилояти Қўрғонтепа районидagi қишлоқ. Фарғона водийсида яшовчи қирғиз-қипчоқларининг тоз, хўжамшукур, шердон, омононг, жамононг, кармиш, жартивош, хидирша, тўрайғир, овод, қизилоёқ, ахтачи, олтика деган уруғлари бўлган (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 118-бет). Қишлоқ шу уруғлардан бири — Хўжамшукур номи билан аталган.

ХЎЖАНДИ — Самарқанд шаҳридаги маҳалла. Топоним таркиб жиҳатдан Хўжанд ва -и қисмларидан ташкил топган. -И қўшимчаси тожикча бўлиб, мансублик, хосликни ифодалайди, ўзбек тилидаги-лик қўшимчасига мос келади. Хўжанди-хўжандлик, яъни хўжандликлар яшайдиган маҳалла маъносини билдиради. Дарҳақиқат қардош Тожикистоннинг қадимий шаҳарларидан бири бўлмиш Хўжанд шаҳридан келиб қолган кишилар ушбу маҳаллада яшаганлиги учун мазкур ўрин-жой Хўжанди деб юритилган.

Кези келганда шуни қайд этиш лозимки, жумҳуриятимизда аҳолининг қайси ердан эканлигига, аввалги яшаган ўрин-жойига нисбат этиш асосида вужудга келган топонимлар анчагина учрайди. Қўқонлик (Андижон вилоятининг Андижон, Марҳамат, Пахтаобод, Фарғона вилоятининг Тошлоқ районлари), Қўқонқишлоқ (Фарғона вилоятининг Қува, Андижон вилоятининг Пахтаобод районлари), Қўқонтўпи (Андижон вилоятининг Олтинкўл райони), Андижонлик, Наманганлик (Андижон вилоятининг Шаҳрихон райони), Марғилонтўпи (Наманган вилоятининг Норин райони), Асакалик (Андижон вилоятининг Олтинкўл райони), Қаршилик (Самарқанд вилоятининг Пастдаргом райони), Жиззахлик, Тошкентлик, Равотлик, Ўратепалик, Оққўрғонлик, Ховослик (Жиззах шаҳри ва унинг атрофларида), Кўлоби (Кўлоблик—Самарқанд вилоятининг Пахтачи райони), Панжоби (панжоблик—Сурхондарё вилоятининг Олтинсой райони), Бухори (бухоролик—Косон шаҳри), Зомини (зоминлик—Самарқанд шаҳри) ойконимлари шундай номлар жумласидандир.

ЧАШМА — мазкур жуғрофий термин келиб чиқишига кўра тожикча бўлиб, ўзбек тилидаги булоқ сўзи билан маънодошидир. Ер ости сувларининг ер юзасига табиий ҳолда оқиб чиқадиган жойи—чашма ёхуд булоқ атамалари билан юритилади. Булоқ ва чашмалар сувли қатламлар ер юзига чиқиб қолган жойларда — водийлар, сойлар, жарлар, тоғ ён бағирлари, тоғ этакларида

чиқади (Қораев С., Ғуломов П. Раҳимбеков Р. Географиядан изоҳли луғат. Тошкент, 1979, 29, 137-бет).

Таъкидлаш керакки, чашма, булоқ турдош отлари баъзан мустақил ҳолатда бирон сўз билан бирикмасдан жой номи — атоқли от сифатида ҳам ишлатилади. Чунончи, Фарғона вилоятининг Сўх, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районларида Чашма, қардош Тожикистон жумҳуриятининг Ленинобод вилояти Ашт районида Булоқ номли қишлоқлар бор.

ЧАҒАЛИ — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Қозоғистон жумҳурияти Чимкент вилоятининг Туркистон районида ҳам Чаға номли аҳоли истиқомат жойи борлиги маълум. Жанубий Қозоғистон топонимларини текширган тилшунос олима Л. Каримова Чаға топоними этимологик жиҳатдан эрон тилида тепа, тепалик маъносида қўлланувчи чега сўзи билан боғланади, деган фикрини билдиради. Бу, бизнингча, тўғри эмас. Этнографик адабиётларда туркий халқлар ўтмишида чаға, чағали деган уруғ бўлганлиги ҳақида маълумотлар қайд этиб ўтилган (Брагин Н. Беляев И. Кўрсатилган асар, 18-бет, Сидиқов А. С. Кўрсатилган асар, 26-бет). Бинобарин, Чаға, Чағали деб аталувчи қишлоқлар келиб чиқишига кўра уруғ номлари билан алоқадордир.

ЧЕГИТИР — Андижон вилояти Жалолқудуқ районидаги қишлоқ. Қоратегин қирғизларининг ичкилик бўлимига қарашли кесак қабиласи таркибида бўстон уруғи мавжуд. Бу уруғнинг тармоғичегитир. Бундан ташқари, тейит қабиласининг чегитир тейит деган шахобчаси бўлган (Абышкаев А. Каратегинские киргизы в конце XIX-начале XX вв. Фрунзе, 1965, 15-бет). Демак, Чегитир-уруғ номига қўйилган қишлоқ номидир.

ЧЕКЧУВУЛДОҚ — Фарғона вилояти Фурқат районидаги қишлоқ. Баъзилар бу номга чувалган чек, яъни узун чек, узун ер тарзида изоҳ берадилар. Аслида бундай эмас. Ном чек ва чувулдоқ сўзларидан таркиб топган. Чувулдоқ — уруғ номи. Х. Дониёров чувулдоқни қирқ уруғининг бир тармоғи деб кўрсатган. (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 86-бет). К. Шониёзов қипчоқ қабиласига қарашли уруғлардан бирининг номи-чувулдоқ эканлигини қайд этган (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 123-бет). Чувулдоқ уруғи Зарафшон водийсидаги найманлар таркибида, шунингдек, қўнғирот қабиласи шахобчалари орасида ҳам тилга олинган (Қораев С. Кўрсатилган асар, 152-бет). Бинобарин Чекчувулдоқ топонимининг вужудга келиши чувалдоқ уруғи номи билан бевосита боғлиқдир. Чекчувулдоқ-чувалдоқликларнинг ери маъносидадир.

ЧУВУЛЛОҚ — этнонимидан ясалган топонимлар жумҳуриятимизнинг бошқа ерларида ҳам учрайди. Хусусан Самарқанд вилоятининг Нарпой, Тошкент вилоятининг Бўка, Қашқадарё вилоятининг Чироқчи районларида Чувуллоқ номи қишлоқлар бор.

ЧЕК ШАРИФ — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги қишлоқ. Мазкур аҳоли яшаш масканининг номи манбаларда Чек Шариф саркор тарзида қайд қилинган. Саркор—айнан: "иш боши" демакдир. Тарихий асарлардан маълум бўлишича, давлат томонидан йирик иншоотлар қурилишида саркорлар иш бошқарган. Хашар ўтказилиши даврида эса улар иш бошқарувчилик вазифасини ўтаган. XVI—XIX асрлардаги Фарғонага оид бир қатор ер-сув масалаларига доир ҳужжатларда саркорлар солиқ ундириш ишларини ҳам бажаргани кўрсатилган (Жувонмардиев А. Кўрсатилган асар, 173-бет). Қўқон хонлиги даврида саркор, асосан, солиқ йиғувчи вазифасини адо этган. Архив материалларида Абдуқодир саркор, Абдуқажом саркор, Абдулла саркор, Ортиқбек саркор, Бобораҳим саркор, Бадолбек саркор, Исмоил саркор, Ёқуб саркор, Қамбарали саркор, Қосимохун саркор, Қурбонали саркор, Мавлонқул саркор, Мирзақосим саркор, Мирзаҳамид саркорларнинг номлари тилга олинади (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 485—488, 491—494-бетлар). Дарҳақиқат, Чек Шариф топоними ўтмишда саркорлик вазифасини бажарган Шариф исмли киши номи асосида вужудга келгандир. Чек Шариф—Шарифнинг ери, Шарифга қарашли бўлган хусусий жой маъносини ифода этади.

ЧИЛДУХТАРОН — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Тожиқча чил—қирқ, дўхтар—қиз, -он—кўпликни билдирувчи қўшимча (лар)дан таркиб топган. Маъноси "қирқ қизлар" демакдир. Топонимнинг нега шундай аталганлиги маълум эмас.

ЧИМБОЙ — Фарғона вилоятининг Бешариқ, Қува, Наманган вилоятининг Норин, Самарқанд вилоятининг Гузалкент, Қашқадарё вилоятининг Китоб районларидаги қишлоқлар. Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ районида ҳам Чимбойлик қишлоғи бор. Чимбой—ўзбек уруғларидан бири. Дашти Қипчоқ чўлларида яшаб, XVII асрда ўзбек қабилалари Мовароуннаҳрга келиб ўрнашган ва тез орада ўтроқ ўзбеклар таркибига сингиб кетган (ЎзСЭ, 12-том, 545-бет). Чимбой қишлоқлари шу уруғ номи билан аталган.

ЧИНОР — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда Чинортепа шаклида тилга олинган. Чинортепа — "чинорли тепа, чинор ўсган тепа" маъносидадир. Вақтлар ўтиши билан топоним таркибида ўзгариш юз берган: номнинг иккинчи қисмидаги тепа сўзи тушиб қолган.

Натижада жой номи қисқаришга учраб Чинор шаклида қўлланиб кетган. Дарахт номини ифодаловчи чинор сўзи билан аталган қишлоқ ва маҳаллалар жумҳуриятимизнинг бир қанча жойларида учрайди. Булар жумласига Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Тошкент вилоятининг Бўстонлик, Оҳангарон районларидаги Чинор, Фарғона вилоятининг Олтиариқ районидаги Чинортаги, Марғилон шаҳридаги Чорчинор (тўрт чинор), Самарқанд вилоятининг Ургут районидаги Юқоричинор, Пастдарғом районидаги Қўшчинор, Иштихон районидаги Чинортепа, Булунғур ҳамда Андижон вилоятининг Комсомолобод районидаги Мингчинор топониmlарини киритиш мумкин.

ЧОДАКЛИК — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларида баъзан Чодаки шаклида ҳам ёзилган. Бу ерга аҳоли Наманган вилоятининг Поп районидаги Чодак қишлоғидан кўчиб келган. Шу сабабли бу жой Чодаклик деб аталиб кетган. Ном таркибидаги -лик қўшимчаси жой номларига қўшилганда, тегишлилик, мансублилик маъносини билдиради ва кишиларнинг қаердан эканлигига ишора қилади.

ЧОМОЧ — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Чомоч асли киши исмидир. 1909 йилда нашр этилган "Фарғона областидаги аҳоли пунктларининг рўйхати" китобида, шунингдек, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи чорагида яшаб ижод этган Маҳмуд Ҳаким Яйфонийнинг "Хуллас-ут-таво-рих" асарида бу жой номи Чом бошбий, Чамочбий тарзида қайд этилган. Кейинчалик фонетик ўзгариш натижасида Чомоч шаклини олган.

ЧОПҚИЛДИҚ — Фарғона вилояти Ёзёвон районидаги қишлоқ. Андижон вилоятининг Жалолқудуқ районида ҳам Чопқилдиқ қишлоғи бор. Қирғизлар таркибидаги найман қабиласининг тармоқларидан бири чипқилдиқ деб юритилган (Губаева С. Кўрсатилган асар, 84-бет). Аҳолининг этник состави, яъни чопқилдиқ уруғига мансуб эканлиги юқоридаги жой номларининг вужудга келишига сабаб бўлган. Уруғ номи қишлоқ номига айланган.

ЧОРРАҲА — Бухоро вилояти Бухоро районидаги қишлоқ. Кўчаларнинг бир-бири билан ўзаро кесишган жойини ифодаловчи чорраҳа сўзи билан аталган. Қишлоқ чорраҳа атрофида жойлашганлиги учун шундай ном олган. Турдош от атоқли отга кўчган. Самарқанд ва Ургут шаҳарларида ҳам Чорраҳа номли кўча ва маҳаллалар бор.

ЧОРСУ — Тошкент, Қўқон, Наманган шаҳарларидаги жойлар номи. Қўқон шаҳрида яна Янги Чорсу маҳалласи бор. Чорсунинг луғавий маъноси "тўрт томон" дир. Бу шартли тушунча бўлиб,

тўртта кўчанинггина эмас, учта, бешта, ҳатто 6—7 кўчанинг ҳам кесишган жойи Чорсу дейилаверган (Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. Тошкент, 1965, 40-бет). Бундай жойларда савдо расталари, косибларнинг дўконлари жойлашган. Чорсулар — шаҳарларнинг марказий бозори ҳисобланган.

ЧОРШАНБА — Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз районидаги қишлоқ. Қишлоқ ҳафта кунларидан бирининг номини ифода этувчи чоршанба атамаси билан юритилган. Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районида Пайшанба, Пастдарғом районида Жума, Бухоро вилоятининг Қоракўл, Олот, Тошкент вилоятининг Бекобод, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районларида Жумабозор, Бухоро вилоятининг Вобкент районида Шанба деб юритилувчи аҳоли пунктлари ҳам учрайди. Мазкур жой номлари шу қишлоқларда ҳафтанинг чоршанба, пайшанба, жума, шанба кунлари бозор бўлганлиги муносабати билан вужудга келгандир.

ЧУБУРҒОН — Фарғона вилояти Риштон районидаги қишлоқ. Ўзбекларнинг уруғ ва қабилаларга бўлиниши ҳақида ҳикоя қилувчи тахминан XVI асрнинг иккинчи яри — XVII асрнинг бошларида ёзилган "Насабномаи ўзбек" номли қўлёзма манбада 92 ўзбек уруғидан биттасининг номи "Жубурғон" деб аталган (Аҳмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. (Письменные памятники). Ташкент, 1985, 139-бет). Бундан ташқари, 1963 йилда Ғаллаоролдан топилган "Қитмир" китобида ҳам 92 боғли ўзбек уруғлари таркибида чубурғон уруғи бўлганлиги қайд этиб ўтилган (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 75-бет). Фикримизча, Чубурғон қишлоғининг номланиши мана шу этноним билан алоқадордир.

ЧУМОҚЧА — Фарғона вилояти Сўх районидаги қишлоқ. Тожиқ тилида чумоқ-ёнғоқ дегани. Чумоқча-ёнғоқли жой маъносидадир.

ЧУҚУРҚОҚ — Қорақалпоғистон ҳудудидаги Эллиққалъа районидаги қишлоқ. Ёмғир ҳамда сел сувлари тўпланиб қолган кичик чуқурлик қоқ дейилади. Моллар ўтлайдиган адир, тепа ўрқачлари, шунингдек чўлларда қоқлар кўп бўлади. Чуқурқоқ топонимининг юзага келишида объект (қоқ)нинг чуқурлик кўлами мезон қилиб олинган. Самарқанд вилоятининг Гўзалкент районидаги Қоқча топоними ҳам қоқ сўзидан ясалган. Қоқчакичик — қоқ демакдир.

ЧҮНГБАҒИШ — қирғизларнинг чап (сўл) қанот қабилалари таркибига кирувчи уруғлардан бири (Абрамзон С. М. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. М. 1960, IV том, 5-бет). В.П.Наливкин чўнгбағиш уруғини бағиш уруғининг бир

тармоғи деб кўрсатади (Наливкин В. П. Краткая история Кокандского ханства. Казань. 1886, 13-бет). Н. И. Аристов қирғизларнинг бу икки уругини ўзаро яқин деб ҳисоблайди ва уларни асосан Фарғона атрофларида яшашлигини айтади. (Аристов Н. И. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. Живая старина. вып. III—IV. СПб, 1896, 440-бет). Чўнбағиш уругининг водийда тарқалиши шу ҳудуднинг жой номларида ўз "изи"ни қолдирган. 1909 йилда нашр этилган "Фарғона областидаги аҳоли пунктларининг рўйхати"да 10 га яқин қишлоқ Чўнбағиш номи билан аталганлиги ва бу ерларда қирғизлар истиқомат қилганлиги қайд этилган (Список населенных мест Ферганской области, Скобелев, 1909, 5, 7, 31, 74, 85, 131-бетлар). Ҳозирда бу топонимлар таркибида турли товуш ўзгаришлари рўй берган. Шунинг учун улар вақтли матбуотда (район газеталарида) имло жиҳатдан ҳар хил ёзиб келинмоқда. Чўмбоғиш (Фарғона вилоятининг Учкўприк, Андижон вилоятининг Марҳамат районлари), Чўнбоғиш (Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони), Чўмбоғиш (Андижон вилоятининг Андижон райони), Чўнбағиш (Наманган вилоятининг Чортоқ райони), Чўнбоғиш (Андижон вилоятининг Олтинкўл Наманган вилоятининг Норин районлари), Чўмбоғиш (Андижон вилоятининг Асака райони) топонимлари бунга мисол бўла олади.

ШАЙХОН → Қўқон шаҳридаги маҳалла. Наманган вилоятининг Қосонсой районидаги аҳоли тураржойларидан бири ҳам шундай ном билан юритилади. Шайхон атамаси таркибига кўра шайх + он қисмларига ажралади. -Он тожикча кўплик, жамлик аффикси бўлиб, ўзбек тилидаги -лар қўшимчасига тўғри келади. Демак, Шайхон—"шайхлар" маъносидadır. Бундан ташқари, Самарқанд вилоятининг Иштихон районида Шайхлар, Шайхларкент қишлоқлари учрайди. Шайхларкент — "шайхлар қишлоғи" демакдир.

Қайд этилган жой номлари ўтмишда қўлланилган ижтимоий атамалардан бири шайх сўзига алоқадор ҳолда вужудга келгандир. Шайх сўзи ислом дини тарқалган мамлакатларда аввал билимдон кишилар, олимлар, сўнгра руҳонийлар, уламолар маъносида ишлатилган. Кейинчалик сўфийлик тариқатидаги пирлар, эшонлар, муқаддас жойларнинг мутасаддилари ҳам шайх деб аталган. Арабларда исломдан илгари уруғ, қабила бошлиқлари, катта патриархал оила оқсоқоллари шайх деб юритилган. Ўрта Осиёда шайх кўпинча муқаддаслаштирилган мзорлар ва қадамжойларда худо йўлига аталган садақа ва назр-ниёзларни қабул қилувчи руҳонийлар табақасига нисбатан ишлатилган (Ислам. Справочник. Тошкент, 1986, 181-бет). Руҳонийлар тоифасига мансуб шайх-

ларнинг номи бугунги кунда улар истиқомат қилган жойларнинг айримларида қишлоқ ва маҳалла номи сифатида муҳрланиб қолган.

ШАЙХУЛИСЛОМ ГУЗАРИ — Қўқон шаҳридаги гузарлардан бири. Шайхулислом-муслмон жамиятидаги энг юқори унвон, руҳонийлар бошлиғи. Қўқон ўлкашунослик музейининг илмий ходими Муҳаммад Яҳёхоннинг ёзишича, манбаларда Қўқон хонлигида шайхулислом лавозимини эгаллаган бир неча зотларнинг номлари сақланиб қолган. Султонхон тўра Аҳрорий, Маъруфхон тўра бинни Маъмурхон тўра, Сулаймон хожа бинни Юсуфхон хожа, Эшон Бобоҳўжа Конибодомий, Зокирхожа эшон Намангоний, Хожа Калон Жўйборий кабилар шулар жумласидандир. Булардан Зокирхожа эшон Намангоний гузарга ўз номини қолдириш шарафига муяссар бўлган. Гузар аввалига Шайхулислом Зокирхожа эшон гузари деб юритилган. Кейинчалик талаффузда содаллашиб Шайхулислом гузари тарзида аталиб келган.

ШОҲИДОН — Наманган вилояти Тўрақўрғон районидаги қишлоқ. Шаҳид сўзи ва -он қўшимчасидан таркиб топган. Маъноси айнан: "шаҳидлар" демакдир. А. З. Розенфельднинг ёзишича, Шаҳидон номи турли табиий офатлар натижасида ҳалок бўлган ёки зўрлаб қатл этилган кишилар, яъни шаҳид ўлганлар маконига берилади (қаранг: Дўсимов З. Хоразм топонимлари. Тошкент, 1985, 50-бет). Андижон вилоятининг Андижон районидаги Шаҳидтепа, Наманган вилоятининг Норин, Фарғона вилоятининг Риштон районларидаги Шаҳидмозор топонимлари ҳам шаҳид сўзига алоқадор ҳолда яратилган.

ШАҲРИХОН — Андижон вилоятидаги шаҳар ва район номи. Тарихий манбаларда қайд этилишича, шаҳарга 1815 йилда асос солинган (Бейсембиев Т. К. Кўрсатилган асар, 17-бет). Шаҳар 1810-1822 йилларда Қўқон хонлигини бошқарган Умархон даврида барпо этилганлиги учун хон шарафига Шаҳрихон деб юритилган. Бу ном форсча-тожикча изофали бирикма (шаҳар-и-хон)дан тузилган бўлиб, "хон шаҳри" деган маънони англатади.

ШЕРАЛИЧЕК — Андижон вилояти Балиқчи районидаги қишлоқ. Қўқон хонлиги тарихига оид ҳужжатларда қайд этилган. Қишлоқ тарихий шахс номи асосида номланган. Шералихон 1842—1845 йилларда Қўқон хони бўлган. Унга қарашли чек ерларнинг бирида вужудга келган қишлоқ хоннинг номи билан Шераличек деб аталган.

ШИЛДИР — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Н. Ханиковнинг "Бухоро хонлигининг тавсифи" (Описание Бухарского ханства. СПб, 1843) асарида Шулдур деган ўзбек уруғи бўлганлиги қайд этиб ўтилган. Қишлоқ шу уруғ номи билан

аталган бўлса керак. Шу районда яна Соё Шилдир қишлоғи ҳам бор. Буни қуйидагича изоҳлаш мумкин. Қишлоқ номи (Шилдир) асосида соё номи (Соё Шилдир) вужудга келган. Кейинчалик соё номи атрофдаги қишлоққа атама бўлиб кўчган.

ШОМИРЗА — Фаргона вилояти Охунбобов районидаги қишлоқ. Тарихий манбаларда Шоҳмирзатена тарзида қайд қилинган (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 529-бет). Жой киши исми билан аталган. Кейинчалик топоним ихчамлашиб Шомирза шаклида қўлланиб кетган.

ШУВОҚЗОР — Фаргона вилояти Тошлоқ районидаги қишлоқ. Шuvoқ— гуллари майда, сарғиш рангли, ўзига хос ҳидга эга бўлган, дашт ва чўллаларда ўсадиган кўп йиллик ёввойи ўсимлик. Бу ўсимлик номи Алишер Навоий асарларида шuvoқ, шuvoғ шаклида учрайди. Шuvoқзор "шuvoқ кўп ўсадиган жой" демакдир. Қишлоқ ўсимлик номи билан аталган.

ШУНҚОР — Камолитдин Биноий XV асрнинг 80-йилларида Шайбонийхон теварагига уюшган қабилалар орасида шунқорли қабиласи бўлганлигини қайд этади. (Аҳмедов Б. Ўзбекларнинг келиб чиқиши тарихидан. Тошкент, 1962, 7-бет). Мазкур этник ном Хоразм қилчоқлари таркибида ҳам учрайди (Шониезов К. Кўрсатилган асар, 148-бет). Ҳозирда бу этник гуруҳнинг номи фақат шунқор шаклида жой номларида сақланиб қолган. Маълумки, баъзи этник номлар туб ва ясама ҳолатда паралел равишда қўлланилади: қиёт-қиётли, болта-болтали, кўрпа-кўрпали, қирғи-қирғили каби. Шунга кўра шунқорли этноними шунқор шаклида қўлланган бўлиши ва шу тарзда жой номига айланган бўлиши мумкин. Фаргона вилоятининг Фурқат районидаги Шунқор қишлоғининг номи, фикримизча, бир вақтлар шу ерга келиб ўрнашган шунқор қабиласи номидан олинган бўлса керак. Шунқор топоними ёлғиз эмас. 1909 йилда нашр этилган "Фаргона областидаги аҳоли пунктларининг рўйхати"да яна икки қишлоқ Шумқор номи билан аталганлиги қайд этилган. Бу ерда товуш ўзгариши рўй берган: н товушининг м товушига ўтиши натижасида Шунқор — Шумқор бўлиб кетган.

ШЎРАКЕР — Фаргона вилояти Боғдод районидаги қишлоқ. Асли Шўрокер бўлиб, "шўр тупроқли жой" маъносини ифода этади. Қишлоқ шўр босган ерлар ўрнида ташкил топганлиги учун шундай деб ном олган.

ШЎРҚИШЛОҚ — Фаргона вилоятининг Тошлоқ, Бағдод, Ўзбекистон, Бувайда, Данғара, Охунбобов, Учкўприк, Бешарик районлари ўраида ушбу ном билан аталувчи аҳоли тураржойлари мавжуд. Мазкур қишлоқлар ўрнидаги ерлар ўтмишда шўрхок тупроқдан иборат бўлган. Шу сабабли — тупроқ таркибидаги туз

миқдорининг кўплигига нисбат бериш натижаси ўлароқ Шўрқишлоқ атамалари юзага келган. Бундан ташқари, Ўзбекистон районининг Бекобод, Ингичка, Кармак, Бағдод районининг Хуснибод, Данғара районининг Жилва, Фурқат районининг Кўкдўппи қишлоқларида Шўрмаҳалла деб аталувчи жойлар мавжуд бўлиб, булар ҳам шу ҳудуд тупроғининг таркибига нисбат бериб аталган жой номларидан саналади.

ЭГАРЧИ — Тошкент шаҳрининг Шайхонтоҳур даҳаси ҳудудидаги маҳаллалардан бири. Айтишларича, ўтмишда бу маҳалладаги 200 оиладан 100 таси фақат эгар-жабдуқ тайёрлаш билан шуғулланган. Ҳунар авлоддан-авлодга ўтиб, буюртмаларни ёки бозор учун зарур маҳсулотларни тайёрлашда болалар, хотин-қизлар ҳам иштирок этганлар. Эгар ясашда дўвора хўрди (қайта майдалаш), туз пушди (текислаш; силлиқлаш) ва сирлаш ишларини аёллар бажарганлар (Рўзиева М. Тошкентнинг ўтмиш қиёфаси. Тошкент, 1984, 25—26-бетлар). Кўринадики, маҳалланинг Эгарчи деб аталишига аҳолининг мунтазам шуғулланувчи касб-кори сабаб бўлган. Самарқанд вилоятининг Иштихон, Сурхондарё вилоятининг Бойсун районларида ҳам Эгарчи номли қишлоқлар бор.

ЭЛАТОН — Наманган вилоятининг Уйчи, Учқўрғон, Янгикўрғон, Андижон вилоятининг Избоскан районларидаги қишлоқлар. Элатон-Фарғона водийсидаги қипчоқ уруғларидан бири. Қишлоқларнинг номланиши шу этнонимга алоқадор.

ЭСКИЖЎВА — Тошкент шаҳридаги маҳаллалардан бирининг номи. Тарих фанлари доктори А. Муҳаммаджоновнинг ёзишича, жўва аслида "жуьба" яъни бозор сўзидан олинган. Эскижўва қадимда шу жойда бозор бўлганлигидан далолат беради (Муҳаммаджонов А. Қадимги Тошкент, 1988, 39-бет).

Дарҳақиқат, Эски Жўва бозори Тошкент шаҳрида энг гавжум, энг катта бозор ҳисобланган. 1800 йилги Эски Жўва бозори ҳақида маълумот ёзиб қолдирган рус тадқиқотчиси А. Добромислов бу ерда 3000 та дўкон бўлганини, расталар молнинг хилига қараб ёнма-ён жойлашгани ва тўсиқлар билан ажратиб қўйилганини, бозор атрофида 16 та қарвонсарой мавжудлигини қайд этган (Қаранг: Рўзиева М. Кўрсатилган асар, 6-бет).

ЭШОНҚИШЛОҚ — Фарғона вилоятининг Фурқат, Учкўприк, Андижон вилоятининг Балиқчи, Шаҳрихон районларидаги қишлоқлар. Бундан ташқари Фарғона вилоятининг Бувайда районидagi Эшонқўрғон, Қува районидa Эшонмаҳалла, Охунбобоев районидa Эшонгузар, Эшонтўпи, Андижон вилоятининг Қўрғонтепа районидa Эшोनобод деган жойлар бор. Бу жойларда

руҳонийлар табақасига кирувчи эшонлар ва уларнинг авлод-аж-
додлари истиқомат қилганлар.

ЮЗ — ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. 1920, 1923 ва 1970 йилларда ўтказилган аҳоли рўйхатиغا кўра, ҳозирги Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудларида юзлардан қарийб 60 мингга яқин киши яшаган. Бундан ташқари, юзларнинг бошқа ўзбек қабилалари билан аралаш ҳолда яшаб келган гуруҳлари ҳам мавжуд бўлиб, улар қирқ-юз, мўғул-юз, найман-юз, туркман-юз сингари этник номлар билан аталган. Тарихий маълумотлар юзларининг келиб чиқиши Дашти Қипчоқ ўзбеклари билан боғлиқ эканлигидан далолат беради, чунки юзлар таркибидаги кўпчилик уруғ номлари Дашти Қипчоқдан 15—16 асрлар давомида Мовароуннаҳрга келиб жойлашган ўзбек қабилалари таркибида ҳам учрайди (ЎЗСЭ, 13-том, 350-бет).

Юз қабиласи ўз навбатида бир неча уруғга бўлинган. Филология фанлари доктори, профессор Х. Дониёровнинг ёзишича, юз, аввало, учта катта бўлакка бўлинади: марқа боласи, қаропчи, ражаб боласи. Марқа ўз навбатида иккига ажралади: 1) уяс-солин, 2) хитой юзи. Уяс олтига (керайит, кал, норин, оқчепкан, кўса боймоқли), солин ҳам шунча гуруҳга (давлай, жобувчи, тоғай тўпи, кирсадоқ, лапкарач, шодмон тўпи), хитой юзи эса 12 отага (қуриқозон, тигириқ, бешкуби, боғмачқойи, ҳожи боласи, муғол, увол, ҳожибачча, хонхўжа, небўса, қорақурсоқ, сортжузи) бўлинади. Юзнинг қаропчи бўлагига қаропчи қўқони, қўштамғали, ачамайли, парчаюз, ўювли уруғлари киради. Юзнинг ражаб боласи бўлаги эса туюқли, чо, бешжуз, чолжувут, бешкал сингари тармоқларга бўлинади (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 83—84-бетлар).

Юқоридаги қайд этилган юз қабиласи ва унинг таркибига кирувчи уруғ номларининг кўпчилиги бугунги кунда жой номлари сифатида сақланиб қолган. Юзлар (Андижон вилоятининг Олтинкўл, Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Қува районлари), Юзия (Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Қува районлари), Юзмаҳалла (Фарғона вилоятининг Қува райони), Қаропчиюз (Андижон вилоятининг Шаҳрихон райони), Марқаюз, Ғанчиюз (Андижон вилоятининг Асака райони), Улюз (Улуғ юз — Андижон вилоятининг Марҳамат райони), Хитойюз, Хўжаюз (Самарқанд вилоятининг Самарқанд райони), Парчаюз (Жиззах вилоятининг Зомин райони), Юқориюз (Тошкент вилоятининг Қибрай райони), Сартюзи (Жиззах вилоятининг Бахмал райони), Бешюз, Сартюз (Тошкент вилоятининг Бекобод райони) топонимлари шундай атамалар жумласидандир. Самарқанд вило-

яти Гўзалкент районидаги Жуз қишлоғининг номи айнан юз этнонимининг товуш ўзгаришига учраган шаклидир.

ЮЛГУНЗОР — Фарғона вилояти Учкўприк районидаги қишлоқ. Қишлоқ ўрни илгари юлгун бутаси кўп ўсган ерлардан иборат бўлган. Шунга кўра тураржой Юлгунзор номини олган. Дангара райони ҳудудида ҳам Майдаюлгун қишлоғи бор.

ЯККАВУТ — Фарғона вилояти Тошлоқ районидаги аҳоли истиқомат қилувчи жой номи. XIX асрга оид Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларида мазкур қишлоқ номи Яккабед шаклида учрайди (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 141, 142, 146, 152, 156, 285, 293, 338-бетлар). Топонимнинг сўнгги қисмидаги "бед" сўзи тожикча бўлиб, "тол" маъносини билдиради. Демак, Яккабед — "якка тол" демакдир. Қишлоқ ўсимлик номи билан аталган. Яккабед топоними "б" товушининг "в" га, "е" нинг "у" га, "д" нинг "т" га ўтиб ўзгариши туфайли Яккавут кўринишига келиб қолган.

ЯЛАНҒОЧ — Тошкент шаҳрида шу ном билан аталувчи даҳа бор, Фарғона вилояти Бувайда районида эса қишлоқ номи ҳисобланади. Қўқон шаҳрида ҳам Яланғоч деган жой бор. Фарғона водийси аҳолисининг этник таркибини ўрганган тарихчи олима С. Губаеванинг аниқлашича, қипчоқ қабиласи уруғларидан бири яланғоч деб аталган (Губаева С. Кўрсатилган асар, 73—74-бетлар). Қайд этилган топонимлар мана шу этноним билан алоқадордир.

ЯПАҒИ — Фарғона вилояти Фарғона районидаги қишлоқ. Қишлоқда асосан қирғизлар истиқомат қиладилар. Тураржой қирғизларнинг япағи уругидан ном олган. Академик К. К. Юдахиннинг қайд этишича, япағи қирғиз тилида "5—6 ойлик той" маъносини билдиради. Демак, япағи уруғи қадимги тотемистик тушунчалар асосида ҳайвон номи билан аталган.

ЎЗБЕКОН — Бухоро шаҳридаги маҳаллалардан бири. Ўзбек этнонимига тожикча кўплик кўрсаткичи -он қўшимчасини қўшиш орқали ушбу жой номи ясалган. Ўзбекон-ўзбек миллатига мансуб кишилар яшайдиган маҳалла, гузар дегани. Топоним кишиларнинг этник белгиси асосида вужудга келган.

Ўзбек сўзи билан аталган жой номлари жумҳуриятимизда бир неча. Буларга тубандагиларни мисол тариқасида келтириш мумкин: Ўзбек (Фарғона вилоятининг Қува, Учкўприк районлари), Ўзбекқишлоқ (Ургут шаҳри), Ўзбековул (Тошкент вилоятининг Бўка райони), Ўзбеккент (Самарқанд вилоятининг Нарпой, Самарқанд районлари), Ўзбекёп (Хоразм вилоятининг Қўшкўприк

райони), Ўзбекмаҳалла (Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Фарғона, Риштон районлари).

ЎЛЖАТЎПИ — Наманган вилояти Учқўрғон районидаги қишлоқ. Ўлжа-қипчоқларга тегишли этноним (Губаева С. Кўрсатилган асар, 18-бет). Ўлжатўпи-ўлжа уругидан бўлган кишиларнинг яшайдиган жойи маъносини билдиради.

ЎРАБОШИ — Фарғона вилояти Қува районидаги қишлоқ. Ҳра сўзининг маъноси-жарлик, чуқурлик, хандақ. Демак, Ҳрабоши— чуқурлик, жарликнинг юқорисидаги қишлоқ маъносини билдиради. Қишлоқ объектнинг жойлашган ўрнига нисбатан шу тарзда ном олган. Бу ерда шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, жумҳуриятимизда, айниқса Фарғона водийсида аҳоли тураржойларининг қаерга, қандай объект атрофига ўрнашганлигига кўра аталган топонимлар кўп учрайди. Бу хил жугрофий номларнинг биринчи қисми объект турини билдирувчи сўзлар билан, иккинчи қисми эса ўрин билдирувчи "боши", "бўйи", "лаби", "таги" сўзлари воситасида шаклланади. Булоқбоши (Ўзбекистон, Риштон, Балиқчи, Задарё, Чортоқ, Янгиқўрғон районлари), Тегирмонбоши (Қува, Риштон, Тошлоқ, Фарғона, Ўзбекистон, Данғара, Пахтаобод, Задарё районлари), Кўприқбоши (Тошлоқ, Охунбобоев, Учқўрғон, Задарё, Ёзёвон районлари ва Қувасой шаҳри), Бозорбоши (Наманган, Тўрақўрғон, Чуст районлари), Қувурбоши (Охунбобоев, Уйчи районлари), Ариқбоши, Жарбоши (Бешариқ райони), Тарновбоши (Фарғона райони), Обжувозбоши (Охунбобоев райони), Гузарбоши (Тошлоқ райони), Қирбоши, (Асака райони), Сойбўйи, (Қува, Ёзёвон, Тошлоқ районлари), Ариқбўйи (Чуст, Данғара, Фарғона районлари), Кзналбўйи (Тошлоқ, Охунбобоев районлари), Дарёбўйи (Андижон райони), Артезианбўйи (Қўқон шаҳри), Ҳовузбўйи (Асака, Риштон районлари), Кўлбўйи (Охунбобоев, Наманган, Норин районлари), Сойлаби (Бешариқ райони), Кўллаби (Олтиариқ райони), Тепатаги (Олтиариқ, Охунбобоев районлари), Ўрдатаги (Марғилон шаҳри), Мозортаги (Қува, Тошлоқ районлари), Чинортаги (Олтиариқ райони), Терактаги (Риштон, Тошлоқ, Охунбобоев, Қува, Андижон, Пахтаобод районлари ҳамда Марғилон шаҳри), Дарвозатаги (Охунбобоев райони) сингари қишлоқ номлари шундай атамалар жумласига киради.

ЎРДАТАГИ — Марғилон шаҳридаги маҳалла. Ўтмишда хон ва амирларнинг, олий мартабали шахсларнинг қароргоҳи, қўрғони-ўрда деб аталган. Ўрдатаги-ўрданинг қуйи қисмига, ён томонига жойлашган маҳалла маъносини билдиради. Тошкент шаҳрида ҳам Ўрда деган жой бор.

ЎРМОНБЕК — Андижон вилояти Балиқчи районидаги қишлоқ. Ўрмонбек-Қўқон хони Худоёрхоннинг ўгли. Манбаларда ёзилишича, Наманган беклиги Ўрмонбекка инъом этилган ва у томонидан бошқарилган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 86-бет). Ўрмонбекнинг бир қанча чек ерлари бўлган. Шулардан бири ҳозирги Балиқчи райони ҳудудида жойлашган. Ана шу ерда ташкил топган қишлоқ Ўрмонбек деб аталган.

ЎРҒУ — Андижон вилояти Жалолқудуқ районидаги қишлоқ. Қирғизларнинг ичкилик бўлими таркибида қипчоқ, найман, теъит, овод, бўстон, жовкесак, ўргу, тўўлас, қанди деган уруғ-қабилалар бўлган (Винников Я. Р. Родо-племенной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. Т. I. Москва, 1956, 139-бет). Қишлоқ шу уруғ номларидан бири-ўргу этноними асосида номланган.

ЎҚЧИ — Тошкент шаҳридаги маҳаллалардан бири. Ўтмишда бу ерда камон ўқи ясайдиган усталар яшаганлигидан шундай аталган. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ёзишича, XVI асрда Тошкентда камон ва камон ўқи ясайдиган усталарнинг маҳорати бутун вилоятга тарқалган. Улар патли ва патсиз камон ўқларини ясаганлар. Ўша вақтларда камон ва камон ўқи яшаш маҳорати жуда қадрланган. (Қаранг: Муқминова Р. Тўрт аср олдинги Тошкент. Тошкент, 1984, 17-бет). Фарғона вилоятининг Охунбобоев, Ўзбекистон, Андижон вилоятининг Марҳамат районларида ҳам Ўқчи номли қишлоқлар мавжуд.

ҚАЛАЙНОВ — Фарғона вилояти Риштон районидаги қишлоқ. Топоним уч қисмдан-қалъа ва форсча-тожикча изофа кўрсаткичи -и кўшимчаси ҳамда нав (янги) сўзларидан ташкил топган бўлиб, "янги қалъа" деган маънони билдиради. Қалъаи нав қисман фонетик ўзгаришга учраб Қалайнов тарзида қўлланиб кетган. Бундан ташқари, Риштон, Фарғона ва Тошқоқ районларида, Андижон вилоятининг Шаҳрихон районида Қалъача номли қишлоқлар бор.

ҚАЛАНДАРХОНА — Қўқон шаҳридаги гузар. Бухоро вилоятининг Гиждувон районида, шунингдек Жиззах шаҳрида ҳам шу ном билан аталувчи қишлоқ ва маҳалла бор. Қаландарлар-бу дунё лаззатларидан воз кечган, тарки дунё қилган кишилардир. Қаландарларнинг махсус йиғиладиган ва тунайдиган жойлари бўлган. Қаландархона—"қаландарлар яшайдиган, истиқомат қиладиган жой" демакдир.

ҚАЙРАҒОЧОВУЛ — Наманган вилояти Задарё районидаги қишлоқ. Қайрағоч-ёғочи қаттиқ ва мустақкам, сербарг, гуллари ширали, ёруғсевар, қурғоқчиликка чидамли, узоқ яшовчи, ман-

зарали дарахт. Қайрағочовул—“қайрағочли овул, қайрағоч ўсан жойдаги овул” маъносидадир. Бундан ташқари, Фарғона вилоятининг Учкўприк, Риштон, Қува, Ёзёвои, Қашқадарё вилоятининг Яккабоғ районларида Қайрағоч, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон районида Қўшқайрағоч, Андижон вилоятининг Андижон районида Қуруққайрағоч, Олтинкўл районида Найзақайрағоч, Асака районида Қайрағочарик, Тошкент шаҳрида Бешқайрағоч топонимлари мавжуд бўлиб, булар ҳам қайд этилган дарахт номи асосида вужудга келгандир.

ҚАЛМОҚ — Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Қува районларидаги қишлоқлар. Охунбобоев районида Қалмоқлар қишлоғи ҳам бор. Қалмоқ—асли этник ном. Қалмоқ қабиласи 92 бовли ўзбек “қавмлари”нинг деярли ҳамма “рўйхатлари”да тилга олинган (Қораев С. Кўрсатилган асар, 165-бет). Тарихий манбаларда кўрсатилишича, Фарғона ҳудудида қалмоқлар ХУШ асрнинг ўрталаридан яшаб келадилар. Улар қипчоқ, қирғиз, турк, қорақалпоқлар каби кўчманчилик ва ярим кўчманчилик ҳолатда қазёт кечирганлар (Бейсембиев Т. К. Кўрсатилган асар, 78, 80-бетлар). Қалмоқларнинг водийда туриб қолиши шу ҳудуднинг жой номларида ўз “изи”ни қолдирган. Қалмоқ номи қишлоқлар бунга муҳим далилдир.

ҚАМЧИФУРУШ — Фарғона вилояти Тошлўқ районидаги қишлоқ. Қишлоқ аҳолисининг ота-боболари от-уловни уриб юриш учун ишлатиладиган махсус асбоб—қамчи тайёрлаш ва уни сотиш иши билан машғул бўлишган. Қамчифуруш атамаси шундан келиб чиққан. Учкўприк районидаги Бешкапа топоними тарихий манбаларда Қамчибоп Бешкапа тарзида тилга олинган (Набиев Р. Н. Кўрсатилган асар, 376-бет). Ҳозир ҳам кексалар нутқида қишлоқни шу тарзда аташ ҳолати учраб туради. Қамчибоп Бешкапа номи Бешкапа қишлоғи кишиларининг қамчи тўқиш иши билан шуғулланганлигига ишора этади.

ҚАНГЛИ — жумҳуриятимиз ҳудудида бу ном билан аталувчи қишлоқлар бир неча. Жумладан Фарғона вилояти Боғдод районида бир-бирига туташ бўлган уч қишлоқ халқ нутқида бир умумий ном билан Қангли деб аталади. Ички бўлинишига кўра Ирғоли Қангли, Болғали Қангли, Қўғали Қангли номи билан юритилади. Ирғоли, болғали, қўғали—кенгли қабиласи таркибига кирувчи уруғ номлари ҳисобланади (Шониёзов К. Қанг давлати ва қанглилар. Тошкент, 1990, 143-бет). Бинобарин қайд қилинган қишлоқлар бу ерларда яшаган қангли қабиласи ва унинг тармоқлари номи билан аталгандир.

ҚАРҒА — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Қарға — ўзбек уруғларидан бири. Уруғ қуш номи билан аталган.

Уруғларнинг турли ҳайвонлар, қушлар номи билан аталиши кишиларнинг қадимий тотемистик тушунчалари билан изоҳланади. Дарҳақиқат тилимиздаги бўри, тулки, шоқол (чи-ябўри), оқбура, қорабура (буғра — эркак туя), тойлоқ (гуянинг боласи), қулон, қорақўйли, оққўйли, эчки, така сингари этнонимлар бевосита ўша уруғнинг тотемига (муқаддас жонзотига) нисбатан шундай деб ном олгандир. Қайд этилган уруғ номларининг айримлари жумҳуриятимиз харитасида жой номлари сифатида ҳам учрайди. Андижон вилоятининг Қўрғонтепа районидаги Бўрилик, Балиқчи районидаги Тулкиобод, Жалолқудуқ районидаги Оқчки, Фарғона вилоятининг Фурқат районидаги Бешэчки, Ёзёвон районидаги Такалик, Бешариқ районидаги Қорақўйли, Самарқанд вилоятининг Нарпой районидаги Кўққарға, Самарқанд районидаги Тойлоқ, Андижон вилоятининг Асака, Фарғона вилоятининг Олтиариқ, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районидаги Оқбуйра топонимлари шулар жумласидандир. Булар аҳолининг этник таркибига кўра аталган қишлоқ номларидир.

ҚАШҚАР — Фарғона водийсида Қашқар сўзи билан аталган географик номлар анчагинадир. Бу хил топонимлар Қашқар вилоятдан кўчиб келган кишиларга нисбатан қўйилган номлардир. Қашқарликлар маълум шароит тақозоси билан водий ерларига кўчиб келганлар. Тарихий фактларнинг гувоҳлик беришича, улар асосан XVIII—XIX асрларда Фарғона водийси территориясига кўчиб келганлар. Уларнинг бир гуруҳи 1758 йилда Сяньцзянда бўлган сиёсий воқеалар натижасида водий ерларига эмиграция қилинган (Валиханов Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Алма-ата, 1962, Т. II. 172-бет, Садвакасов Г. Язык уйгуров Ферганской долины и проблема взаимодействия уйгурских и узбекских диалектов. АДД, Алма-ата, 1972, 4-бет). Иккинчи бир группаси 1829 йилда келиб қолган. Манбаларда ёзилишича, шу йили—1829 йилда Қўқон хони Муҳаммадалихон (1822—1842 йиллар) Қашқарга қўшин тортиб боради. Қашқарнинг мусулмон аҳолиси Қўқон хони келганлигидан фойдаланиб хитойларга қарши бош кўтаради, лекин анчагина хитой қўшинлари яқинлашиб келаётганлигини эшитган Қўқон хони Қашқардан чиқиб кетишга мажбур бўлади, у ердан 70 мингга яқин кишини ўзи билан Фарғонага олиб келиб, хонликнинг турли ерларига жойлаштиради. Бундан ташқари, 1856-1860 йилларда ҳам талайгина қашқарликлар Фарғона атрофларига келиб ўрнашадилар (Надивкин В. П. Краткая история Кокандского ханства. Казань 1886, 61, 185-бетлар). Шундай қилиб, қашқарликлар ҳисобига алоҳида-алоҳида маҳаллалар, қишлоқлар ташкил топади. Улар Қашқар (Фарғона

вилоятининг Бешариқ, Данғара, Ўзбекистон, Қува, Охунбобоев, Бағдод, Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Асака, Пахтабод, Хўжаобод, Олтинкўл, Андижон районлари), Қашқарқишлоқ (Фарғона вилоятининг Тошлоқ, Фарғона районлари), Катта Қашқар, Кичик Қашқар (Фарғона вилоятининг Учкўприк райони), Қашқаргузар (Наманган вилоятининг Тўрағўргон райони), Қашқарён (қашқарлар—Фарғона вилоятининг Риштон райони), Қашқармаҳалла (Наманган вилоятининг Уйчи, Норин, Андижон вилоятининг Марҳамат, Шаҳрихон, Жалолқудуқ, Асака, Хўжаобод, Олтинкўл, Избоскан, Андижон, Фарғона вилоятининг Ёзёвон, Риштон районлари), Қашқаркўча (Андижон вилоятининг Хўжаобод райони) номлари билан аталиб келади.

ҚАҚИР — Сув етиб бормаيدиган, қақраб ётган ер. Бундай ерларнинг ер ости сувлари анча чуқурликка жойлашган бўлади. Шунга кўра уларнинг устки қисмида сув бўлмайди, шўр тупроқдан иборат бўлади. Мазкур сўз ёрдамида бир неча жой номи ҳосил қилинган. Фарғона вилоятининг Қувасой шаҳри атрофида, шунингдек Учкўприк, Олтиариқ, Данғара ҳамда Андижон вилоятининг Хўжаобод районларида Қақир номли қишлоқлар бор. Ўзбекистон районининг Нурсуқ, Сўх районининг Ҳушёр қишлоқларида Қақир деб аталувчи маҳаллалар мавжуд. Фарғона район Қўрғонтепа қишлоқ Советига қарашли кўчалардан бирининг номи — Қақиркўча. Бундан ташқари, Наманган вилоятининг Уйчи, Фарғона вилоятининг Бешариқ районларида Қақирчек, Андижон вилоятининг Марҳамат районида Шўрқақир, Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районида Қизилқақир, Ойимчақақир, Даҳанақақир топонимлари мавжудлиги қайд қилинди.

ҚАҲАТ — Фарғона вилоятининг Бағдод, Қашқадарё вилоятининг Қамашаи районларидаги қишлоқлар. Бу сўзнинг қаҳатчилик, яъни очарчилик, йўқчиликка ҳеч қандай алоқаси йўқ. Тарихий манбаларда, жумладан Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтида сақланаётган "Насабномайи ўзбек" ва "Асоми-йи-наваду ду фирқа-йи ўзбек" қўлёзма асарларида қаҳат—92 ўзбек уруғининг бири сифатида тилга олиб ўтилган (қаранг: Аҳмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI—XVIII вв (письменные памятники). Ташкент, 1985, 130-131-бетлар). Қаҳат номли қишлоқлар шу уруғ номи билан аталган.

ҚИЗИЛМУШ — Андижон вилоятининг Олтинкўл, Наманган вилоятининг Косонсой, Фарғона вилоятининг Данғара районларидаги қишлоқлар. Баъзан янглиш тарзда Қизилмушт тарзида ёзадилар. Тўғриси—Қизилмуш. Ўтмишда Фарғона водийси қипчоқларининг бир уруғи қизилмуш деб аталган. Қайд этилган қишлоқларнинг номланишига мана шу уруғ номи асос бўлган.

ҚИЗИЛТОВ — Наманган вилояти Норин районидаги қишлоқ. Фарғона қирғизлари таркибидаги уруғлардан бири — қизилтов деб аталган. Этноним Ўш областининг Новқат райони яқинидаги Қизилтов деган жой номи асосида вужудга келган (Губаева С. Кўрсатилган асар, 36-бет). Демак, бунда дастлаб жой оти уруғ номига айланган, сўнг уруғ номи қишлоққа атама бўлиб кўчган.

ҚИПЧОҚ — Фарғона вилоятининг Бешариқ, Данғара, Тошлоқ, Риштон, Наманган вилоятининг Наманган, Поп, Тўрақўрғон, Чортоқ, Уйчи, Андижон вилоятининг Избоскан, Олтинкўл, Асака, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон, Тошкент вилоятининг Қибрай, Зангиота районларидаги қишлоқлар. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Шахрихон районида Қипчоққўрғон, шу вилоятнинг Избоскан ва Наманган вилоятининг Норин районида Қипчоқовул, Фарғона вилоятининг Тошлоқ райони ва Қўқон шаҳрида Қипчоқариқ, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон районида Қипчоқравот деб аталувчи тураржойлар мавжуд. Қипчоқ-туркий халқларнинг энг йирик ва нуфузли қабилаларидан биридир. Кўп сонли мазкур қабила ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, қирғизларнинг этник составига кириб, уларнинг миллат бўлиб ташкил топишида қатнашган. Ўзбекистон ҳудудида қипчоқлар Самарқанд билан Каттақўрғон ўртасидаги районларда, Амударёнинг ўнг соҳилида, Фарғона водийсининг шимолий-шарқий ва шимолий-ғарбий қисмларида ўтроқлашиб қолганлар. Этнограф олим К. Шониёзовнинг ёзишича, XX асрнинг биринчи чорагида жумҳуриятимиз чегарасида яшовчи қипчоқларнинг умумий сони 127 минг кишини ташкил этган. Шундан 52,1 минг киши Зарафшон водийсида, 42,4 минг киши Фарғона водийсида яшаган. Бухоро, Хоразм, Қашқадарё ва Тошкент вилоятларида ҳам қипчоқларнинг айрим группалари истиқомат қилган (Шониёзов К. Кўрсатилган асар, 110—112-бетлар). Бинобарин юқорида қайд этилган қишлоқларнинг номланишига қипчоқ қабиласи номи асос бўлгандир.

ҚИРҚЛАР — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Шу вилоятнинг Учкўприк ҳамда Самарқанд вилоятининг Булунгур районларида ҳам Қирқ деб аталувчи аҳоли тураржойлари бор. Наманган вилояти Задарё районидаги қишлоқлардан бири Қирқчек номи билан юритилади. Самарқанд вилоятининг Қўшрабат районида Қирқовул топоними мавжуд. Қирқ асли ўзбек уруғларидан бирининг номидир. У 92 бовли ўзбек элатига кирувчи уруғ ва қабилалар ичида минг ва юздан кейинги учинчи катта сон бўлиб ҳисобланади. Қирқлар асосан Самарқанд вилоятининг Булунгур, Жиззах вилоятининг Ғаллаорол, Жиззах, Зомин районларида, қисман Бекобод ва Ўратепа томонларида

яшаганлар (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 86-бет). Улар Қўқон ва унинг атрофларида ҳам истиқомат қилганлар. Юқорида келтирилган топонимлар мана шу уруғ номи билан аталгандир.

Шуни таъкидлаш керакки, қирқлар ўтмишда 6 та катта бўлакка (уруққа) бўлинган. Булар: қорақўйли, қорача, молтоп, мулкуш, чапрашли ва чорткесардир. (Дониёров Х. Кўрсатилган асар, 86-бет). Шулардан айримлари бугунги кунда жой номлари сифатида сақланиб қолган. Фарғона вилоятининг Бешариқ, Тошкент вилоятининг Бўка районларидаги Қорақўйли, Жиззах вилоятининг Фаллаорол районидаги Мулкуш, Молтоп, Зомин районидаги Чапрашли топонимлари бунинг мисолидир.

ҚИРҒИЗҚИШЛОҚ — Фарғона вилоятининг Учкўприк, Қува, Дангара, Наманган вилоятининг Уйчи районларидаги қишлоқлар. Бундан ташқари, Фарғона водийси топонимиясида яна Чўнғқирғиз (Андижон вилоятининг Пахтабод райони), Қирғизқўрғон (Наманган вилоятининг Наманган, Янгиқўрғон, Андижон вилоятининг Пахтабод районлари), Қирғизгузар (Андижон вилоятининг Асака райони), Қирғизовул (Наманган вилоятининг Норин райони), Қирғизқўрғонча (Фарғона вилоятининг Бувайда райони), Қирғизшўра (Фарғона вилоятининг Фарғона райони), Қирғизлар (Фарғона вилоятининг Охунбобоев райони), Қирғизобод (Андижон вилоятининг Хўжабод, Фарғона вилоятининг Охунбобоев районлари), Қирғизариқ (Наманган вилоятининг Тўрақўрғон райони), Қирғизмаҳалла (Наманган вилоятининг Наманган, Учқўрғон, Уйчи, Фарғона вилоятининг Қува, Фарғона, Андижон вилоятларининг Избоскан, Асака районлари) деб аталувчи аҳоли тураржойлари бор. Тарихий маълумотларга қараганда, қирғизлар бундан 3000 йил чамаси олдин Фарғона водийси ерларига келиб ўрнашганлар (бу ҳақда қаранг: Народы Средней Азии и Казахстана. Москва, 1963, 165-бет, Бейсембиев Т. К. Кўрсатилган асар, 8-бет). Наманган вилоятидаги қирғизлар Чотқолдан, Андижон ва Фарғона вилоятидагилар эса Олой водийсидан келганлар (Губаева С. Кўрсатилган асар, 83-бет). Бу этник группа, шубҳасиз, шу ҳудуднинг жой номларида маълум даражада из қолдирган. Айрим жойлар уларнинг номи билан аталиб кетган. Юқорида қайд этиб ўтилган топонимлар бунга ёрқин мисол бўла олади.

ҚИШЛОҚБОЛО — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Ойконимнинг иккинчи қисмидаги боло сўзи тожикча бўлиб "юқори" маъносини билдиради. Бинобарин, Қишлоқболо — "юқори қишлоқ, баландликка жойлашган қишлоқ" деганидир. Боло (юқори) сўзидан таркиб топган топонимларга яна шу райондаги Даштқичболо (Юқори Даштак), Сурхондарё вилояти-

нинг Бойсун районидаги Боғиболо (юқори боғ), Деҳиболо (юқори қишлоқ), Сарисийё районидаги Кўтармаболо (юқори кўтарма) сингариларни мисол қилиб келтириш мумкин.

ҚОВЧИНОН — Самарқанд вилояти Самарқанд районидаги қишлоқ. Маъноси айнан: "қовчинлар" демакдир. Яна шу район ҳудудида ва Қашқадарё вилоятининг Нишон районида Қовчин номи қишлоқлар учрайди. Қовчин—ўзбек қабилаларидан бири. Революциядан илгари қовчинлар, асосан, ярим ўтроқ ҳолда яшаб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шугулланишган. Улар бир неча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари: бегузув, балхи, кўрпачувиш, бўзчи, кашмири, сулаймон, имом, бўйин, тугал, туябўйин қабилардир. 1920 йил маълумотига кўра Ўзбекистон ҳудудида 25 минг кишига яқин қовчинлар бўлган (ЎзСЭ, 14-том, 5-бет). Юқорида қайд этилган қишлоқларда қовчин қабиласи вакиллари яшаганлар. Шу туфайли қабила номи қишлоқларга атама бўлиб кўчган, этноним топоним сифатида қўлланила бошлаган.

ҚОЗИКЕНТ — Самарқанд вилояти Нарпой районидаги аҳоли яшаш маскани. Маъноси "қози қишлоқ" демакдир. Қози—шариатда судья вазифасини бажарувчи мансабдор шахсни билдирган. Қози, шунингдек, ҳозирги нотариус вазифасини ҳам ўтаган. Масалан, васийликка, васиятнинг бажарилишига, мерос тақсимо­тига тегишли ишлар у орқали амалга оширилган. Вақфлар ҳам қози назоратида бўлган. Қози ҳукми қатъий бўлиб, улар устидан фақат хон ёки амиргга шикоят қилинган. Ўрта Осиё ҳудудидаги қозилар турли даражаларга бўлинган. Чунончи, қози калон — энг юқори даражадаги қози бўлиб, у хонлик ёки амирликдаги ҳамма қозилар устидан назорат қилган, қози-ул-қуззот эса қози калон ўринбосари ҳисобланган (ЎзСЭ, 14-том, 132-бет). Ўтмишда қўлланган мазкур ижтимоий терминлар ҳозирги вақтда жой номи сифатида сақланиб қолган. Фарғона вилоятининг Ўзбекистон районида ҳам Қозикалон деб юритилувчи қишлоқ бор.

ҚОЗИКУЗАТ — Фарғона вилояти Ўзбекистон районидаги қишлоқ. Бу қишлоқ номи таркибидаги "кузат" сўзининг "кузатмоқ" феълига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ушбу номнинг ҳар иккала қисми ҳам арабча қози қувот (қозиюл-қуззот) сўзидан ташкил топган бўлиб, маъноси "бош қози" демакдир. Аввало Қози қуззот тарзида ифода этилган бу атама бора-бора Қозикюзат шаклига айланган. Қишлоқ хонликлар даврида қўлланган амал номи билан аталган.

ҚОЗОҚОВУЛ — Наманган вилоятининг Задарё, Тўрақўрғон, Учқўрғон, Норин, Косонсой, Фарғона вилоятининг Бешариқ, Самарқанд вилоятининг Иштихон, Каттақўрғон, Тошкент вилоя-

тиниңг Бўка, Зангиота районларидаги қишлоқлар. Мазкур қишлоқлар аҳолининг этник белгисига кўра номлангандир. Қозоқовул — “қозоқлар яшайдиган овул” демакдир. Фарғона вилоятининг Бешариқ районидаги Қозоққўрғон, Наманган вилоятининг Норин районидаги Қозоқариқ, Тўрақўрғон районидаги Қозоқтўпи топонимлари ҳам қозоқ этноними асосида вужудга келган.

ҚОЛГАНДАРЁ — Наманган вилояти Задарё районидаги турар-жой номи. Мазкур қишлоқ Сирдарёнинг эски ўзанида, оқмай қолган қисмида вужудга келганлиги учун шундай ном олган. Фарғона вилоятининг Фурқат районида ҳам Қолгандарё атамаси билан юритилувчи совхоз мавжуд.

ҚОПЧИҒАЙ — Сурхондарё вилояти Бойсун районидаги қишлоқ. Фарғона вилоятининг Олтиариқ районида ҳам Қапчугай деган жой бор. Қопчиғай—жуғрофий термин бўлиб, мўғул, бурят, қозоқ, қирғиз тилларида—қоя, чўққи, баландлик, дара, тоғ тизмалари ё қирлар орасидаги чуқур сойлик, сув оқадиган танги маъносини билдиради. Жанубий Ўзбекистонда қопчиғай—тоғ бағридаги дара, доимо сув оқадиган танги, тоғнинг ёнма-ён тизмаси ёки қир оралиғидаги чуқур сой маъносига эга (Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 151-бет). Келтирилган жой номларининг юзага келиши мана шу терминга алоқадордир. Бундан ташқари, Сирдарё вилоятининг Қумқўрғон районида Оққопчиғай, Қашқадарё вилоятининг Деҳқонобод районида Торқопчиғай номи қишлоқлар учрайди.

ҚОРАКАЛТАК — Бу сўзнинг бир неча маъноси бўлган. Биринчидан, мазкур атама ўтмишда ҳарбий термин сифатида қўлланилган. Қўқон хонлигида жанг вақтларида асосий қисмнинг орқасидан борувчи, калтак, болта ва шунга ўхшаш асбоблар билан қуролланган халқ группаси қоракалтак (ёки қил қуйруқ) номи билан юритилган. Бу қисм йўлларни тузатиш, қўрғон ва қалъаларни ўз ҳолига келтириш, қамал қилиш ва бошқа ишларни бажарган (Наливкин В. П. Кўрсатилган асар, 174-175-бетлар). Иккинчидан, қоракалтак деган уруғ номи бўлган. Фарғона водийсида яшовчи қирғиз-қипчоқларининг бир уруғи қоракалтак деб аталган (Миддендорф А. Ф. Очерки Ферганской долины. СПб, 1882 Прибавление УШ). Айрим жойларнинг номланишига мана шу уруғ номи асос бўлган. Фарғона вилоятининг Охунбобоев районида Қоракалтак деган қишлоқ, Ўзбекистон районининг Худоёрхон қишлоғида эса шу номдаги маҳалла бор.

ҚОРАМАНАС — Тошкент вилояти Бўстонлиқ районидаги қишлоқ. Ўзбек халқи таркибига кирган қангли қабиласи XIX аср охири ва XX аср бошларида 42 та уруғ ва тармоққа бўлинган.

Шулардан бири-қораманас деб аталган (Шониёзов К. Қанг давлати ва қанглилар. Тошкент, 1990, 143-бет). Қишлоқнинг номланишига мазкур уруғ номи асос бўлган.

ҚОРАСОҚОЛ — Фарғона вилояти Ёзёвон районидаги қишлоқ. Бир неча туркий халқлар таркибига кирган олчин қабиласининг кичик бир уруғи қорасоқол деб аталган (ЎзСЭ, 8-том, 234-бет). Қорасоқол деган уруғ қирғизларнинг тоғай қабиласи таркибида ҳам мавжуд. (Сыдиқов А. С. Кўрсатилган асар, 18-бет). Англашиладики, Қорасоқол—этнотопоним, уруғ номи асосида юзага келган қишлоқ номидир. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Андижон районида Оқсоқол қишлоғи бор. Мазкур қишлоқ ҳам уруғ номи билан аталган бўлса ажаб эмас. Жиззах вилоятининг Жиззах районида Оқсоқолтўпи қишлоғи мавжудлиги қайд қилинди.

ҚОРАСУВ — Андижон вилоятининг Қўрғонтепа, Жалолқудуқ, Фарғона вилоятининг Фарғона, Наманган вилоятининг Наманган, Косонсой, Самарқанд вилоятининг Гўзалкент, Сурхондарё вилоятининг Сарийосиё, Тошкент вилоятининг Ўрта Чирчиқ, Зағиота районларидаги қишлоқлар. Булар аввал сувлик номи сифатида ариқ, жилга, сой номларини билдирган, сўнг қишлоқ номига ўтган. Ер остидан чиқадиган сизот ва булоқ сувлари билан тўйинадиган сой-жилгалар—Қорасув дейилади. Буларнинг суви тиниқ, ранги қорамтир тусда бўлади.

ҚОРАТИКОН — Наманган вилояти Поп районидаги қишлоқ. Топонимнинг келиб чиқишини тикон ўсимлиги номи билан боғлаш тўғри эмас. Этнограф олим К. Шониёзовнинг ёзишича, ўтмишда Фарғона водийси қипчоқларининг бир уруғи — Қоратикон деб юритилган. Қишлоқ шу уруғ номи билан аталган, этноним ойконимга кўчган.

ҚОРАҚАЛПОҚ — Фарғона вилоятининг Данғара, Андижон вилоятининг Избоскан, Андижон районларидаги қишлоқлар. Фарғона вилоятининг Бувайда райони Турк қишлоғидаги маҳаллалардан бирининг номи ҳам Қорақалпоқ. Маълумки, қорақалпоқлар XVIII асрнинг биринчи яримларида асосан Сирдарё атрофидаги районларда ва Сирдарё дельтасида яшаганлар. Улар бу ерларда чорвачилик билан бир қаторда деҳқончилик ва балиқчилик қилиб ҳаёт кечирганлар.

XVIII асрнинг 20-йиллари бошларида қозоқлар ва қорақалпоқлар жунғорлар томонидан қилинадиган кучли ҳужум хавфи остида қолади. Жунғорлар 1723 йилда Туркистон ва Сирдарё атрофидаги бошқа шаҳарларни эгаллаб, Сирдарёнинг ўрта қисмидаги районларни босиб оладилар. Жунғорлар қорақалпоқларни ўзи яшаб турган жойлардан сиқиб чиқарадилар; уларнинг бир

қисми Ўрта Осиёнинг ичкарасига ёки шимолий-ғарбиги кетишга мажбур бўлади. Жунгорлар ҳужумидан кейин Сирдарёда қолган қорақалпоқлар иккига — "юқоридагилар" ва "пастдагиларга" бўлинадилар, (Камалов С. К. Каракалпаки в XVIII—XIX вв. Ташкент, 1968, 33-бет). "Юқоридагилар" номи билан аталувчи қорақалпоқларнинг катта қисми турли даврларда Фарғона водийси ерларига келиб, ўрнашиб қолганлар. Қорақалпоқларнинг бир группаси XVIII асрнинг биринчи ярмида, асосий қисми эса XVIII асрнинг тўртинчи чорагида Норбўтабий ҳукмронлиги даврида водий ҳудудига кўчиб келганлар (Толстова Л. С. Каракалпаки Ферганской долины. Нукус, 1959, 20-бет). Бундан ташқари, Қўқон хони Олимхон (1799—1810) даврида ҳам бир гуруҳ қорақалпоқлар Тошкент атрофида бўлган жангда маҳаллий халқ билан бирга асир сифатида қўлга олинади ва хонлик ерларига келтирилиб турли жойларга тарқатиб юборилади (Толстова Л. С. Каракалпаки за пределами Хорезмского оазиса в XIX — начале XX века. Нукус-Ташкент, 1963, 30-бет).

Қорақалпоқларнинг водий ҳудудида жойлашиб қолиши айрим топонимларда ҳам ўз аксини топади. Бунга юқорида қайд этилган Қорақалпоқ номли қишлоқ ва маҳалла номлари мисол бўла олади. Бу хил топонимлар шу ерда яшаган қорақалпоқларнинг номи билан бевосита алоқадордир. Шунингдек, водий ҳудудида қорақалпоқ уруғларининг номлари асосида вужудга келган топонимлар ҳам учрайди. С. Губаевнинг аниқлашича, 1909 йилда нашр этилган "Фарғона области аҳоли пунктларининг рўйхати" (Список населенных мест Ферганской области)даги маълумотга кўра қорақалпоқлар водийнинг 89 та қишлоғида истиқомат қилганлар, шу қишлоқлардан 24 таси (27 фоизи) қорақалпоқларнинг уруғлари номлари билан аталган (Губаева С. Кўрсатилган асар, 19-бет). Жумладан Фрунзе районидаги Уймовуд, Чувут, Жоби, Телимен, Митан топонимлари шу номдаги этнонимлар асосида яралгандир.

ҚОРАҚИПЧОҚ — Самарқанд вилоятининг Пастдарғом, Пойариқ, Нарпой районларидаги қишлоқлар. Маълумки, қипчоқ қабиласи ўзбек элатининг энг катта ва асосий қабилаларидан биридир. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида қипчоқларнинг катта группаси Фарғона водийси ва Зарафшон воҳасида истиқомат қилганлар. Этнограф олим Карим Шониезовнинг ёзишича, асримиз бошида Зарафшон воҳаси қипчоқлари 52 минг кишини ташкил этганлар ва улар тўғизурув, жстиурув, парчақипчоқ, оққипчоқ, қорақипчоқ, сариқипчоқ, қипчоқсарой деб номланган 7 та катта бўлимга бўлинганлар. Англашиладики, Қорақипчоқ-қипчоқ қабиласининг бир бўлиmidир. Юқорида номлари зикр этилган қишлоқларнинг аталиши мана шу этноним билан боғлиқдир.

ҚОРАҚУШЧИ — Фарғона вилояти Охунбобоев районидagi қишлоқ. Баъзан Қорақўшчи шаклида нотўғри ёзадилар. Қорақушчи-этноним; қушчи уругининг бир тармоғи. Қишлоқ аҳолининг этник мансублигига кўра шундай ном олган. Шу вилоятнинг Фурқат ҳамда Наманган вилоятининг Норин районларида ҳам Қушчи деган қишлоқлар бор.

ҚОҒОЗГАР — бу маҳалла Қўқон шаҳрининг жанубий қисмидаги Ўзбекистон районининг Овчи қишлоқ жамоаси ҳудудида жойлашган. Мазкур жойда илгари қоғоз ишлаб чиқарувчи корхона мавжуд бўлган. Рус олими А. Ф. Федченконинг ёзишича, корхона шаҳарнинг "Мўймуборак дарвозаси" атрофида ўрнашган, бу ерда юқори, олий навли қоғозлар ишлаб чиқарилган. XIX асда Қўқон қоғози Ўрта Осиёдаги энг яхши қоғозлардан ҳисобланган. Қоғозгар топоними шу ердаги аҳолининг касбига кўра шундай ном олган.

ҚУДУҚЛИҚ — Фарғона вилояти Данғара районидagi қишлоқ. Жой номи сув олиш учун қазилган тор ва теран чуқурлик маъносини билдирувчи қудуқ сўзига -лик қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Қудуқлик — "қудуғи бор жой, қудуқли қишлоқ" тушунчасини ифода қилади. Самарқанд вилоятининг Жомбой районидagi Қудуқли топоними ҳам худди шу маънога эга. Қўшрабат районидagi Қудуқча қишлоғининг номи эса қудуқ сўзи ва -ча қўшимчасидан таркиб топган. Шунини айтиш керакки, тўпланган фактик материаллар жумҳуриятимиздаги бир қатор қудуқ номларининг қишлоқ номларига кўчганлигини кўрсатади. Оққудуқ (Фарғона вилояти Қува райони), Узунқудуқ (Жиззах вилояти Фориш райони), Шўрқудуқ (Қашқадарё вилояти Чироқчи райони), Оёққудуқ (Навой вилояти Томди райони), Жарқудуқ, Бошқудуқ, Тошқудуқ (Самарқанд вилояти Нуробод райони), Еттиқудуқ, (Қашқадарё вилояти Қамаши райони), Ёрқудуқ (Самарқанд вилояти Нарпой райони), Қўшқудуқ (Самарқанд вилояти Гўзалкент райони), Галақудуқ (Тошкент вилояти) сингари топонимлар шулар жумласига киради.

ҚУМҚИШЛОҚ — Фарғона вилоятининг Бувайда, Ўзбекистон, Бешариқ, Данғара, Ёзёвон, Наманган вилоятининг Задарё, Андижон вилоятининг Шаҳрихон районидagi қишлоқлар номи. Бу қишлоқлар қум билан қопланган, қум тупроқли жойларда ташкил топганлиги учун шундай деб аталган. Тупроқнинг хусусиятини акс эттирувчи "қум" сўздан таркиб топган жой номларига яна тубандагиларни мисол қилиб келтириш мумкин: Қуммаҳалла (Фарғона вилояти Учкўприк районининг Ғозифиждон, Юлғунзор, Данғара районининг Қумқияли, Тайпоқ, Ўзбекистон районининг Қирққетмон, Кармак, Ислом, Риштон районининг Оқер қиш-

лоқларидаги маҳаллалар номи), Қумлоқ (Тошкент шаҳри ва Наманган вилоятининг Тўрақўрғон райони), Қумзор (Самарқанд вилоятининг Самарқанд райони), Қумгузар (Андижон вилоятининг Хўжабод райони), Қумкўча (Андижон вилоятининг Олтинкўл, Избоскан районлари), Қуммозор (Фарғона вилоятининг Учкўприк райони), Қумтепа (Андижон вилоятининг Шаҳрихон, Балиқчи, Наманган вилоятининг Уйчи, Фарғона вилоятининг Охунбобоев районлари), Қумбосди (Фарғона вилоятининг Ўзбекистон, Учкўприк районлари), Қуммайдон (Андижон вилоятининг Олтинсой райони), Қумлиовул (Қорақалпоғистон мухтор жумҳуриятининг Амударё райони), Қумбосган (Қорақалпоғистон мухтор жумҳуриятининг Тўрткўл райони), Қумработ (Бухоро вилоятининг Бухоро райони) сингарилар.

ҚУМҚИЯЛИ — Фарғона вилояти Данғара районидagi қишлоқ. Қияли-ўзбек уруғларидан бирининг номи. Қишлоқ ерлари ўтмишда қумликлардан иборат бўлганлиги учун ушбу жой Қумқияли деб юритилган. Райондаги Қиялисой деб аталган сойнинг номланишига эса мазкур қишлоқ атамаси асос бўлган. Қиялисой—"Қияли қишлоғининг сойи, Қияли қишлоғига борадиган сой" маъносидadir. Киров районидa, шунингдек Андижон вилоятининг Балиқчи районларида ҳам Қияли номида қишлоқлар бор.

ҚУРАМА — Наманган вилоятининг Наманган, Уйчи, Косонсой, Учқўрғон, Норин, Тўрақўрғон, Андижон вилоятининг Андижон, Асака, Избоскан, Хўжабод, Фарғона вилоятининг Бешариқ районларидаги қишлоқлар. Бу қишлоқларнинг номланиши бевосита қурама этноними билан боғлиқдир. Қурама-ўзбек халқи таркибидagi этник группалардан бирининг номи бўлиб, уларнинг авлод-аждодлари XV аср ва XVI асрнинг биринчи ярмига қадар Дашти Қипчоқда яшаб келганлар. Буларнинг катта бир қисми XVII-XVIII асрлар давомида Ўрта Осиёга, шу жумладан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашган. 1926 йилги аҳоли рўйхатига кўра жумҳуриятимизда яшовчи қурамаларнинг сони 50 мингга яқин бўлган (ЎЗСЭ, 14-том, 246-бет). Бу этник группа Оҳангарон ҳавзасида, Андижон билан Наманган орасида туриб қолганлар. (Қораев С. Этнонимика. Тошкент, 1979, 9-бет) Шунинг учун ҳам мазкур жойларда қурама қабиласи номидан вужудга келган ойконимлар кўп учрайди.

ҚУРБОНҚАШҚАР — Фарғона вилояти Учкўприк районидagi қишлоқ. Қурбон-киши исми, қашқар-этник ном. Қишлоқнинг бунёдга келишига қашқар уруғига мансуб Қурбон исмли киши асос солган. Шунинг учун киши исми ва лақабидан қишлоқ номи юзага келган.

ҚУШБЕГИ — Самарқанд вилояти Каттақўрғон районидаги қишлоқ. Қушбеги — амал номи бўлиб, бу мансабдаги шахс ўрта асрларда подшо ва хоннинг овчи қушларига муттасаддилик қилган. У подшо, хон овини ташкил қилиш ва ўтказишга жавобгар бўлган. XVIII асрнинг иккинчи ярми — XIX асрда Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонлигида бош вазир вазифасини бажарган (ЎзСЭ, 14-том, 268-бет). Бош вазирликни эгаллаб турган шахсга инъом этилган ерда бунёд бўлган қишлоқ амал номи ҳисобланган Қушбеги сўзи билан аталиб келган.

ҚЎРХОНА — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Мазкур топоним учун асос бўлган сўз "қўр" дир. Қўр сўзи эски ўзбек тилида кенг қўлланган, ҳозир эса деярли истеъмолдан чиқиб кетган. Бу сўз мўғул ва туркий тилларда "ўқ", "қурол" маъноларини ифода этган. Демак, Қўрхона топоними "қуролхона, ҳарбий аслаҳа сақланадиган жой, омбор" маъносидадир. Дарҳақиқат бу ўрин-жой Қўқон хонлиги даврида ўқ ва бошқа турли хил қурол-яроғлар сақланадиган ҳарбий омбор бўлган. Шунга кўра у ерлар Қўрхона деб ном олган. Марғилон шаҳрида ҳам Қўрхона маҳалласи бор.

ҒАЗНАЧИ — Фарғона вилояти Бувайда районидаги қишлоқ. Ғазначи (хазиначи) — Қўқон хонлигидаги мансаб ва мавқени ифодаловчи атамалардан бири. Хон хазинасини бошқариб турувчи шахс, хазина бошлиғи-ғазначи деб аталган. Манбаларда Додхоқ хазиначи, Қирғизбой хазиначи, Мингшер хазиначи, Мулла Муҳаммадкарим хазиначиларнинг номлари учрайди (Троицкая А. Л. Кўрсатилган асар, 489, 493, 494, 497-бетлар). Ғазначи топоними қайд қилинган мансаб номи асосида юзага келган.

ҒАЛЧА — Фарғона вилояти Бешариқ районидаги икки қишлоқ шундай ном билан аталган. Уларнинг бири Яккатут, иккинчиси Товул қишлоқ Кенгаши ҳудудида жўлашган. Учкўприк районида ҳам Ғалча қишлоғи бор. Қўқон шаҳридан оқиб ўтадиган сойлардан бирининг номи — Ғалчасой. Бундан ташқари, 1909 йилда нашр этилган "Фарғона областидаги ўрин-жой номларининг рўйхати"да Қўқон шаҳри яқинида Тош Ғалча, Қўрғонча Ғалча деб аталган тураржойлар борлиги қайд этиб ўтилган. Ғалча келиб чиқиши жиҳатидан суғдча сўздир. Бу атама аслида ғарча бўлиб, икки қисмдан таркиб топган: ғар-ча. Ғар — сўзнинг асос қисми, -ча эса қўшимча. Ғар қадимий суғд тилида "тоғ" деган маънони ифода этган. Шунга кўра "ғарча" нинг асл маъноси "тоғлиқ" демакдир (Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. Тошкент. 1965, 161-бет, Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент, 1978, 187-бет). Ғарча сўзи товуш ўзгариши туфайли

(Р товушининг Л товушига ўтиши натижасида) "галча" га айланиб кетган.

Галча атамаси кейинчалик шаҳар ва текисликда яшовчи тожик аҳолисини тоғлиқ тожиклардан фарқлашга ишлатилган ва у Қоратегин, Дарвоз, Бадахшон, Кўлоб аҳолисига нисбатан қўлланган (Алиев А. Наманган топонимикасидан. Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. Тошкент, 1968, 69-бет). Галча деб "тоғлиқ тожик"ларни айтишган (Зарубин И. И. Список народностей Туркестанского края. Ленинград, 1952, 6-бет, Поливанов Е. Д. Этнографическая характеристика узбеков. Ташкент, 1926, 19-бет).

Галча (тоғлиқ тожик) лар маълум тарихий шароит ва турли сабабларга кўра ўз ватанларидан Фарғона водийсига келиб ўрнашиб қолганлар. Тарихчилардан А. Ф. Федченко ва А. Миддендорфларнинг ёзишларига қараганда, хонликлар даврида кўплаб Қоратегин "галча"лари ўз мамлакатларида яшаш, тирикчилик қилиш учун шароит топа олмасдан Қўқон ва унинг атрофларига келиб жойлашганлар. Улар бу ерда ёлланма ишчи бўлиб ва катта ер эгалари қўли остида мардикорлик қилиб ҳаёт кечирганлар. Қоратегин тожикларининг Қўқон ва унинг атрофларига келиб ўрнашиб қолиши шу ҳудуднинг жой номларида маълум даражада из қолдирган. Юқорида қайд этилган Галча номи қишлоқлар бунга яққол мисолдир.

ҒАРОВЛИ — Самарқанд вилояти Нуробод районидаги қишлоқ. Ғаров-пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи кавак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик (Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Тошкент, 1981, II том, 653-бет). Қишлоқ ғаров ўсимлигининг шу ерда кўп ўсганлигига кўра шундай деб ном олган. Ғаровли қишлоғи атрофида Узумли, Тутли қишлоқлари ҳам бор. Узумли-узум, Тутли-тут кўп ўсган жой маъносини билдиради.

ҒИШТКЎПРИК — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Маҳалла шу ердан оқиб ўтадиган катта сой устига қурилган кўприк номи билан аталган. Номланишига кўприкнинг қурилиш материали-ғиштдан қилинганлиги, ясалганлиги асос бўлиб хизмат қилган. Рус олими А. Ф. Федченконинг ёзишича, мазкур иншоот Қўқон хони Мадалихон (1822—1842) даврида Хўжа Қушбеги томонидан қурилган (Федченко А. Ф. Путешествие в Туркестан. В Кокандском ханстве. СПб, 1875, 49-бет).

Шуни таъкидлаш лозимки, жумҳуриятимизда кўприк номларининг аҳоли тураржойлари-қишлоқ, маҳаллаларга ном бўлиб ўтиши бирмунча кенг тарқалган. Буларга Тахтакўприк (Фарғона вилоятининг Қува, Андижон вилоятининг Пахтаобод районлари ва Наманган шаҳри), Тошкўприк (Фарғона вилоятининг

Ўзбекистон, Фарғона районлари), Қўшкўприк (Фарғона вилоятининг Дангара, Охунбобосв, Андижон вилоятининг Олтинкўл, Избоскан районлари), Учкўприк (Фарғона вилоятидаги район номи), Бойтакўприк (Қўқон шаҳри), Баландкўприк (Фарғона вилоятининг Қува, Тошлоқ районлари), Лўликўприк (Наманган вилоятининг Норин райони), Оқкўприк (Сурхондарё вилоятининг Бойсун райони), Қизилкўприк (Андижон вилоятининг Избоскан, Наманган вилоятининг Янгиқўрғон районлари) топонимларини мисол қилиб келтириш мумкин.

ҲОЗИЁҒЛИҚ — Қўқон шаҳридаги маҳалла. Баъзилар бу ерда илгари кўплаб ғозлар боқилган, улар семиз, ёғли бўлган, шунинг учун маҳалла Ҳозиёғлиқ номини олган деб тушунтиришади. Бу топонимнинг ташқи (товуш) томонига қараб изоҳлаш натижасидир. Аслида маҳалланинг номланишига ғозқоли сўзи асос бўлган. Ҳозоқли—ўзбек уруғларидан бирининг номи. Этнография ва шевашуносликка оид асарларда бу этник ном қозиёқли, қазаяқли, қазияғли шаклларида учрайди. Булар ғозоқли атамасининг шевавалараро турли хил фонетик ўзгаришга учраган кўринишларидир. Ҳозоқли этноними азалдан тамға номи асосида юзага келган. Бу уруғ тамғасининг шакли, тузилиши ғозоғи (панжаси)га ўхшаш бўлган. Ҳозоқли товуш жиҳатдан ўзгариб Ҳозиёқлиқ шаклида жой номига айланган.

Кези келганда шуни қайд этиш лозимки, тилимиздаги кўплаб этнонимлар уруғ-аймоқ тамғаси номи билан аталган. Филология фанлари номзоди, номшунос олим Суён Қорасв таъкидлаганидек, илгари ҳар бир уруғнинг ўз тамғаси бўлган, молларини, масалан отларини бошқаларникидан фарқ қилиш учун тамғалаб қўйишган, болғали, кўсовли, сирғали, тароқли, чўмичли, қирғили каби уруғларнинг тамғалари шаклан ана шу уй-рўзгор асбобларига ўхшаш бўлган (қаранг: "Меҳнат ва турмуш" журнали, 1974, № 6, 19-бет). Демак, дастлаб молларни бир-биридан фарқлаш мақсадида ишлатилган шартли белгилар — тамғалар кейинчалик этник гуруҳлар номини ҳам ифода қила бошлаган, айрим уруғ номлари уларнинг ўз тамғалари номи билан юритилиб кетган. Бундай этнонимларнинг баъзилари бугунги кунда жумҳуриятимиз харитасида жой номлари сифатида сақланиб қолган. Болғали (Жиззах вилоятининг Фориш, Ғаллаорол, Самарқанд вилоятининг Қўшбот, Фарғона вилоятининг Бағдод районлари), Болтали (Самарқанд вилоятининг Пастдарғом райони), Тароқли (Самарқанд вилоятининг Ургут, Иштихон, Сурхондарё вилоятининг Денов, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районлари), Туёқли (Жиззах вилоятининг Жиззах, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районлари), Ўроқли (Самарқанд вилоятининг Жомбой райони),

Чўмичли (Қашқадарё вилоятининг Ғузор, Қашаши районлари), Сирғали (Жиззах вилоятининг Зомин райони), Ойтамғали (Самарқанд вилоятининг Пойариқ, Жиззах вилоятининг Фориш, Тошкент вилоятининг Оққўрғон районлари), Қўштамғали (Жиззах вилоятининг Зомин, Тошкент вилоятининг Оққўрғон, Самарқанд вилоятининг Қўшрабат, Самарқанд районлари), Элтамғали (Тошкент вилоятининг Оққўрғон райони) сингари қишлоқ номлари шулар жумласидандир.

ҒУМАЙЛИ — Фарғона вилояти Данғара районидаги қишлоқ. Жой номи ғумай сўзи ва -ли қўшимчасидан таркиб топган. Ғумай-бошоқгуллилар оиласига мансуб, қиёқ баргли, пояси туксиз, илдизидан кўпаядиган, бўйи 1-2 метрғача ўсадиган кўп йиллик бегона ўт, -ли қўшимчаси жамлик маъносига эга. Ғумайли—"ғумай кўп ўсадиган жой" демакдир. Қишлоқнинг номланишига ўсимлик номи асос бўлган.

ҲИСОРАК — Наманган вилоятининг Чуст, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз районларидаги қишлоқлар. Ушбу номлар асосида "қалъа, қўрғон" маъносини билдирувчи арабча ҳисор сўзи ва кичикликни ифодаловчи тожикча-ак қўшимчаси ётади. Ҳисорак "қалъача, кичик қўрғон" демакдир.

ҲОВУЗАК — Наманган вилоятининг Поп, Самарқанд вилоятининг Самарқанд районларидаги қишлоқлар. Сувни сақлаш учун махсус қазилган чуқурлик, кичик сув омбори маъносини билдирувчи арабча ҳовуз сўзига форсча-тожикча кичикликни ифода қилувчи -ак қўшимчасини қўшиш орқали юзага келган. Ҳовузак — "ҳовузча, кичик ҳовуз" демакдир.

Хуллас, юқоридагилардан кўринадики, жойларга бежиз ва бесабаб ном берилмайди. Ҳар бир номда тарихимизнинг кичик бир зарраси ўз аксини топади. Жой номлари бизни ўтмиш даврларга етаклайди, ота-боболаримиз босиб ўтган шонли йўл билан таништиради. Халқимиз тарихи, турмуш тарзи, урф-одати, касб-кори, хўжалик фаолиятига оид ажойиб маълумотлар жой номларида сақланиб қолади. Рисолада келтирилган айрим жой номларининг изоҳи бунга ёрқин далилдир.

Дарҳақиқат, жой номлари — халқимиз ақл-заковатининг маҳсули, маънавий қадриятларимизнинг ажралмас бир бўлагидир. Биз бундай атамаларни маданий ёдгорлигимиз, бойлигимиз сифатида қадрламоғимиз ва эъзозламоғимиз керак. Айни чоғда уларни кўз қорачигидек асраб, келгуси авлод учун мерос қилиб қолдиришимиз ҳам лозим. Сир эмаски, тоталитар тузум даврида кўплаб тарихий номлар ўша давр мафқураси тазйиқи билан йўқ қилиб юборилди, ўрнини алақандай тағ-замини бўш "қизил"

номлар эгаллади. Республикамизда тил ҳақидаги қонун қабул қилингандан кейин ва айниқса жумҳуриятимиз мустақилликка эришгач жой номларига муносабат тубдан ўзгарди. Бесабаб йўқ этиб юборилган ёки ўзгартирилган жой номлари қайтадан тикланди, республикамиз харитасидан яна муносиб ўрнини эгаллади. Буларнинг барчаси мустақиллик берган маънавий рўшноликлар туфайли содир бўлди.

Бинобарин, жойга номни халқ беради. Ҳар қандай ном кишилар ижодининг, тафаккурининг маҳсули. Шундай экан, жой номларини ўрганиш инсонларни атрофимизни ўраб олган табиий муҳитга, она-Ватанга, ўтмиш тарихимизга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялайди.

Носиржон Охунов

ЖОЙ НОМЛАРИ ТАЪБИРИ

"Ўзбекистон" нашриёти – 1994,
700129, Тошкент, Навоий, 30

Рассом *Евсеева Д.*
Тех. муҳаррир *Собирова С.*
Мусаҳҳиҳ *Йўлдошева М.*

Теринга берилди 26.06.93. Босинга рухсат этилди 22.03.94.
Қоғоз формати 60×84 1/16. Офсет босма усулида босилди.
Шартли бос. л. 5,11. Нашр. л. 5,22. Тиражи 5000.
Буюртма № 1204 Баҳоси шартнома асосида.

"Ўзбекистон" нашриёти. 700129, Тошкент, Павлов 30. Нашр 19—93.

Оригинал-макет масъулияти чекланган "Ношпр" жамияти техникавий ва про-
граммавий воситалар базасида тайёрланиб "Ўзгипрозем" босмахонасида босилди.
700096, Тошкент, Муқимий кўчаси, 182.

0 94 Охунов Н.
Жой номлари таъбири.—Т.: Ўзбекистон, 1994. 86 б.
ISBN 5-640-01709-0

Ушбу китобчада республикамиздаги айрим қишлоқ, маҳалла, гузар номларининг маъносини очишга, нега шундай аталганлигини аниқлашга ҳаракат қилинади. Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистонга оид тарихий-жугрофий асарлар, умуман туркий халқлар этнографияси бўйича ёзилган ишлар муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Номлар алфавит тартибида берилган.

63.3(2У)

№ 574-93
Навоний номли Ўзбекистон
Республикаси Давлат кутубхонаси

О $\frac{1805080000-38}{М 351 (04) 94}$ 94